

Upptecknaren 2020

FOLKLIVSARKIVET | LUNDS UNIVERSITET

Upptecknaren 2020

Förord
(sid. 3)

Förhoppningar och motgångar
– Nils Månsson Mandelgren
och Nationalmuseum
Andreas Alm (sid 5)

Ett uppkopplat hem
Robert Willim (sid. 23)

Försenade och frustrerade.
Öresundsbrons resenärer om
Sveriges ID- och gränskontroll
Markus Idvall (sid. 29)

Boys will be boys. En studie, en
lagprestation
Jakob Löfgren (sid. 41)

Gårdsarkivet från Björnekulla
nr 3
Karin Gustavsson (sid. 51)

Edvin Lindberg – en aspekt av
spelmansfamiljen Berndtsson
Patrik Sandgren (sid. 55)

Christer Lundh in memoriam
Patrik Sandgren (sid. 66)

Karl-Erik Welin. Några note-
ringar till ett 80-årsminne
Georg Welin (sid. 68)

Ett epidemisjukhus efter
epidemin
Lennart Börnfors (sid. 81)

Sten Stures ben - början på en
medeltida tradition?
Gabi Louisedotter (sid. 85)

Uppdrag för Folkklivsarkivet
med Skånes musiksamlingar
(sid. 93)

Författarpresentationer
(sid. 95)

Förord

Enligt Svenska akademins ordbok betyder "Upptecknare" en "person som upptecknar ngt". Det är en avledning av verbet "uppteckna". Med det avses att skriva upp, anteckna, fästa i skrift på papper, och då i synnerhet muntliga utsagor.

Denna utgåva av Upptecknaren är resultatet av många människors arbete med att just uppteckna, och sedan analysera och bearbeta det upptecknade. Redan på 1840-talet inledde Nils Månsson Mandelgren sitt arbete med att uppteckna alla möjliga uttryck för den folkliga kultur som han såg omkring sig. I hans samling finns en mängd dokument som vittnar om hans mycket breda intresseområden på en lång rad fält. Andreas Alm beskriver i sin artikel Mandelgrens ambitioner i huvudstaden på 1840-talet, där han bland annat lämnade ett förslag till utformningen av en nationalmuseibyggnad och sedan under lång tid fortsatte att agera i frågor som rörde de offentligt ägda konstsamlingar som skulle visas i byggnaden.

Betydligt nyare uppteckningsarbete ligger bakom artiklarna av Robert Willim, Markus Idvall och Jakob Löfgren. De är alla forskare i etnologi i Lund och har använt sig av svar på frågelistor som skickats ut från Folklivsarkivet som en metod för materialinsamling till sin forskning. Människor har skrivit ned och delat med sig av minnen och erfarenheter av de olika fenomen som de olika forskningsprojekten haft fokus på. Robert Willim skriver på temat "Uppkopplade hem" om hur ny teknik påverkar våra hemmiljöer. Inför 20-årsjubileet av Öresundsbrons invigning initierades ett projekt som undersökte brons betydelse, som Markus Idvall utgår från. Jakob Löfgren bedriver forskning om pojkskap i svenskspråkig miljö. I sin artikel beskriver han sina metodologiska överväganden vid användandet av frågelistor i samarbete med Folklivsarkivet och Svenska litteratursällskapet i Finland.

En donation i form av ett mindre gårdsarkiv som lämnades till Folklivsarkivet 2019 utgör grunden för Karin Gustavssons artikel. Bevarade dokument från personer och platser

som kanske inte haft avgörande betydelse för den stora, nationella historien måste också bevaras för att en allsidig historieskrivning ska vara möjlig. Befintliga samlingar utgör också grunden för Patrik Sandgrens artikel, där han utforskar spelmannen Henning Lindbergs verksamhet, bland annat som folkmusikupptecknare, under första halvan av 1900-talet. Patrik tecknar också ett porträtt av folkmusikprofilen Christer Lundh, som avled 2020. I årets *Upptecknaren* har vi också glädjen att ta del av en text om den världsberömda skånske kompositören och organisten Karl-Erik Welin, författad av hans bror Georg Welin.

2020 präglades av en global pandemi, drygt 100 år efter att spanska sjukan plågade världen. I Börringe i södra Skåne uppfördes då ett epidemisjukhus. Med utgångspunkt i denna byggnad berättar Lennart Börnfors om bygden och människorna där utifrån några av sin farbror Martin Svenssons fotografier, som ingår i Folklivsarkivets bildsamlingar.

Vad är en tradition, och hur uppstår traditioner? Gabi Louisedotter visar i sin artikel om *Sten Stures ben* hur ett hugskott från en privatperson efter kort tid har presenterats som en tradition i massmedier, utan någon faktakontroll. På så sätt har kännedomen om en tradition som egentligen inte finns spridits, och kanske har genom detta en tradition faktiskt uppstått.

I *Upptecknaren* fäster vi berättelser i skrift, och vill på så sätt stimulera både till läsning och till användning av Folklivsarkivets varierande samlingar.

Förhoppningar och motgångar – Nils Månsson Mandelgren och Nationalmuseum

Andreas Alm

År 1866 slog för första gången det nybyggda Nationalmuseum i Stockholm upp sina portar för en konst- och historieintresserad allmänhet. Byggsprojektet, som hade pågått i över 20 års tid, var en del av den utveckling som hade fortgått runt om i de övriga europeiska länderna sedan andra hälften av 1700-talet, där liknande grandiosa byggnadsverk för nationella institutioner tillägnade konst och historia hade börjat uppföras. Även det svenska nationalmuseet som nu slutligen stod fullbordat hade en längre historia som sträckte sig tillbaka till Gustav III:s tid med kärnan i den kungliga konstsamling som han under sin livstid hade lyckats införskaffa. Den 28 juni 1792, nästan 3 månader efter kungens död, grundades nämligen Kongl. Museum som ett offentligt konstmuseum vilket blev föregångaren till Nationalmuseum (Olausson, 1993, s. 39).

Beslutet om att bygga ett svenskt nationalmuseum hade varit en lång och utdragen process och hade röstats ner i flera riksdagar innan förslaget slutligen bifölls av riksdagen 1844–45. Projektet kom att engagera många personligheter ur det svenska konstlivet och en av dessa var den unge konstnären Nils Månsson Mandelgren (1813–1899) som år 1843 hade återvänt till Sverige efter flera års konststudier i utlandet, inledningsvis i Köpenhamn följt av en flerårig studieresa till de europeiska museerna som han själv hade bekostat. Mandelgren hade återkommit till Sverige fylld av inspiration och idéer, formade av de intryck han anammat under sin vistelse i utlandet, som han genast ville sätta i verket. Han kom att få en nästintill livslång relation till både Kongl. Museum och Nationalmuseum, en relation som på många vis blev väldigt komplicerad och problematisk.

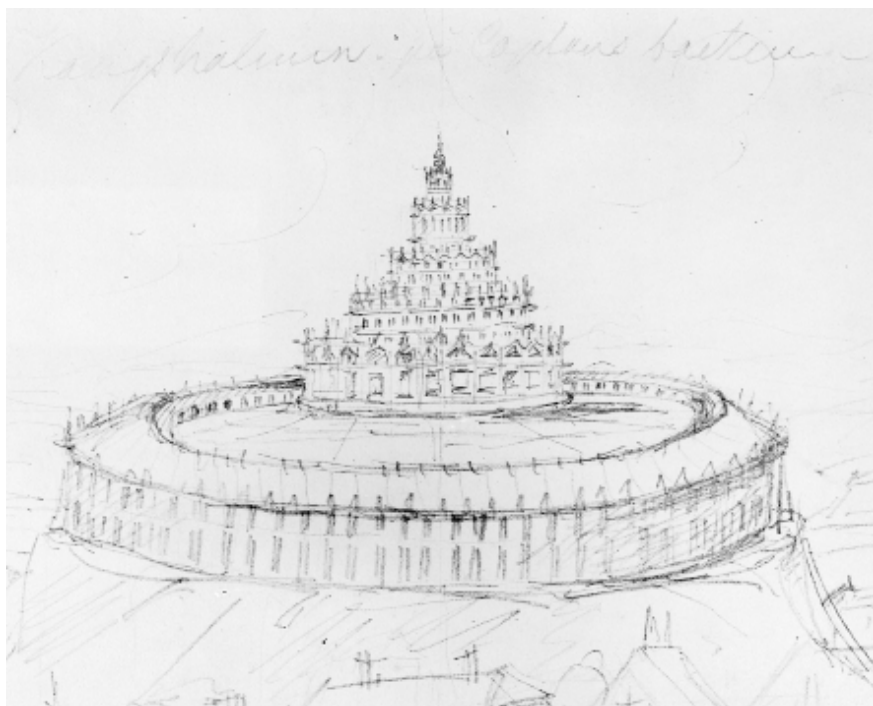
I föreliggande artikel går jag igenom några av de idéer som Mandelgren missionerade för när det gällde Nationalmuseum och samlingarnas utformning och förvaltning, samt hans strategier för att kunna driva dessa till förverkligande. Inledningsvis möter vi honom då han ger sig in i leken med sitt försök att bli den nya museibyggnadens arkitekt följt av hans begäran att få sättas i arbete att samla in konstföremål till museet. Därefter kan vi läsa om hur han grep tillfället i akt, när kamrern vid Kongl. Museum år 1850 begärde avsked, och ansökte om att få bli dennes ersättare, något som genast ledde till nya konflikter och rev upp gamla. Slutligen får vi se hur han stred för återinrättandet och nyinrättandet av två tjänster kopplade till Nationalmuseum, en fast

anställd konservator och en ny intendenttjänst liknande den antikvitetsintendenttjänst som inrättades under 1860-talet.

Artikeln är ett resultat av Folklivsarkivets pågående projekt att publicera Mandelgrens efterlämnade samling i kulturarvsdatabasen Alvin¹. Samlingen ger en fantastisk inblick i flertalet svenska museer, akademier, föreningar och andra institutioners historia under 1800-talet, varav Nationalmuseum är en.

ARKITEKTEN MANDELGREN

År 1844 ansåg man efter många om och men att det även var dags för Sverige att komma igång med uppförandet av ett Nationalmuseum där den kungliga konstsamlingen kunde flytta in och succesivt fyllas på med nya alster. Flera fantasieggande arkitektritningar med tillhörande platsval utarbetades och en av dem som tog chansen att fundera ut ett förslag var den nyligen hemkomne Mandelgren som skickade in ritning med tillhörande beskrivning till kungen.

Mandelgrens skiss på förslag till Nationalmuseum förlagt till Kungsholmen. Bildkälla: Nordiska museet.

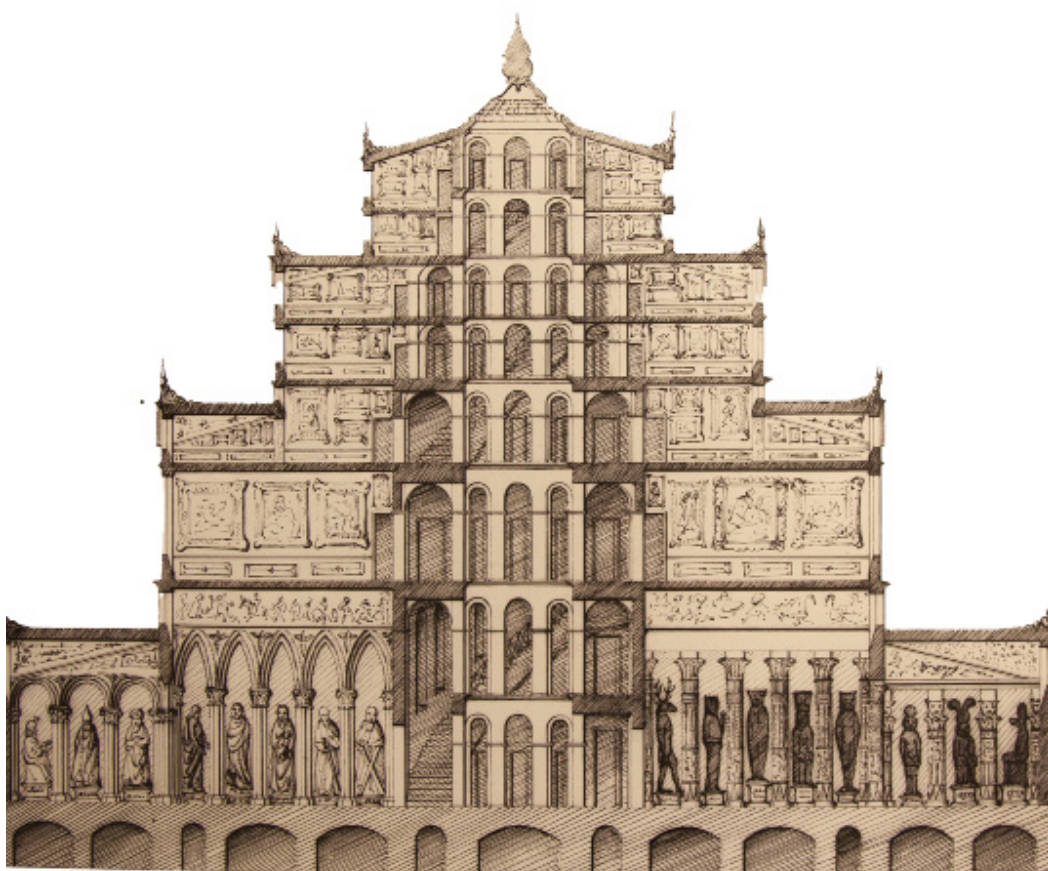
Förslaget tog vara på "cirkelns egenskaper", förklarade han, där ljuset kunde "åt det hela gifva den förmånligaste verkan" då ljusstrålarna lös utifrån och in mot byggnadens mitt. Konstruktionen var en sextonsidig polygon som utvändigt var tänkt att bestå av rött tegel med ornater av gult tegel medan väggarna invändigt ansågs bära vara mörkröda. I centrum skulle det finnas en trappa, som tog upp så lite plats som möjligt, och som gick upp till en andra våning där han hade tänkt sig att museets skulpturer skulle inrymmas. Denna våning skulle med väggar vara indelad i fem avdelningar som var och en skulle tillägnas en egen myt – nordiska, götiska/kristna, romerska/grekiska, egyptiska och indiska. Varje rum skulle utrustas med tillhörande arkitektur och skulpturer. De övriga sex våningarna var ämnade för taylor.

Mandelgren presenterade sin kostnadskalkyl för ett dylikt projekt vilket enligt beräkningarna inte skulle överstiga 400 000 riksdaler. Museet borde dessutom förläggas på en fri och öppen plats inom Stockholm där den inte kunde skymmas av annan bebyggelse. Den bästa platsen var i första hand Kaplansbacken på Kungsholmen men om det inte var möjligt så skulle även Humlegården kunna tänkas passa. Även en placering vid norra slakthuset på Blasieholmen, som hade varit på förslag från några av ständerna, kunde accepteras. Karl XIII:s torg (Kungsträdgården), som hade varit förslaget från Överintendentsämbetet², hade varit presentabelt men var enligt Mandelgren inte till att rekommendera på grund av den lösa jordmånen vilket skulle innebära att kostnaderna kunde uppgå till "en enorm summa".

En annan yngling som också hade kommit in med ritningsförslag var arkitektstudenten Fredrik Wilhelm Scholander (1816–1881) – brorson till stadsarkitekten för Stockholm, Axel Nyström – som presenterade ett kanske mer realistiskt förslag, vilket även blev det som rekommenderades av Överintendentsämbetet. Det utgjordes av ett tvåvåningshus där bottenvåningen var tillägnad skulpturer och antikviteter medan övervåningen var tänkt att inrymma tavlor och målningar. Den tilltänkta platsen för Scholanders projekt var som sagt Karl XIII:s torg (Kungsträdgården) (Widén, 2009, s. 172f).

Hur stora förhoppningar Mandelgren egentligen hade att utses till arkitekt för Nationalmuseum är svårt att veta, men det hade med all sannolikhet kunnat betraktas så som en dröm som gick i uppfyllelse då han dramatiskt avslutade sitt brev till kungen:

Jag har vågat framställa resultatet af mina bemödanden för den rätta arkitekturen af detta Konstens Tempel, för hvilken idé jag lefvat med hela min själ, för hvilken jag återvänt till mitt Fädernesland, och hvilken idé jag af oegennyttig patriotism vill aflämna, vara min högsta belöning den, af Eders Majestäts visa omdöme till hvilket jag rättvist vädjar, då jag af åtskilliga förhållanden måste för det allmänna vara okänd (Mandelgren, 1844).

Nationalmuseum förslag efter Nils Månsson Mandelgren. Original Nordiska museet.

Mandelgren var vid tiden relativt okänd i vidare kretsar i Sverige och hade ännu inte haft möjlighet att skapa ett namn för sig själv. Men vi kan utifrån brevet förstå den betydande plats som Nationalmuseum måste ha haft i hans tankar redan i ett tidigt skede av karriären. Det är i väldigt dramatiska och tillspetsade ordalag han beskriver sin egen relation till detta "Konstens Tempel", och helt tomma ord tycks det knappast ha varit. Museet fick en väsentlig roll i hans liv och han var med och bidrog på åtskilliga vis, även om han egentligen aldrig själv upplevde att han fick den uppskattning som han ansåg sig förtjäna. Och att få bli ihågkommen så som arkitekten som ritade det svenska nationalmuseet skulle inte bli honom förunnat.

Uppdraget tillföll Scholander. Men under processens gång uppkom en rad problem, inte minst fanns det en viss skepticism gentemot förslagets otillräckliga storlek. Scholander fick flera gånger arbeta om sitt förslag och lägga till våningsplan, men slutligen blev det den tyske arkitekten Friedrich August Stülers ritning till en trevåningsbyggnad som började byggas på Blasieholmen i Stockholm år 1847. Scholander ansvarade dock för interiören. Riksdagen beslutade om ett anslag på 500 000 riksdaler men under 1850-talet begärdes ständigt nya medel och när museet till sist stod klart år 1866 så hade slutsumman landat på 2 270 877 Riksdaler (Widén, 2009, s. 229). Denna episod utgör det första av flera nederlag som Mandelgren skulle få uppleva under sitt engagemang för Nationalmuseum.

SAMLAREN MANDELGREN

Om Mandelgren inte kunde bli arkitekten så kanske han kunde bidra till museet på andra vis. Han fattade på nytt sin penna och skrev år 1846 till kung Oscar I och begärde att få i uppdrag att på statligt anslag utföra resor runt om i Sverige för att inventera de svenska konstverken och fornsakerna. Först och främst var det kyrkorna som kom på förslag men även de kungliga slotten skulle vara intressanta, för att där hitta sådant som kunde passa i det framtida Nationalmuseum då det någon gång skulle stå fullbordat³. Men det var inte endast auktorisation för ett inventeringsuppdrag som han efterfrågade, utan även att få köpa in föremål till museet. Inför kungen underströk han att det brådskade och att flera av de svenska konstverken redan hade förts ur landet. För att förhindra att detta fortsatte föreslog han en lösning:

För att förekomma sådant, och tillika väcka fosterlands-känslan och minnet af förfäders snille och smak, hafva Regeringarna i Tyska, Franska och Italienska staterna föreslagit sina Ständer, att inga antiqvariska märkvärdigheter må ifrån landet utföras eller till annan man försäljas innan de blifvit Kronan hembjudna och genom en dertill bestämd Auktoritet till inlösen värderade (Mandelgren, 1846).

Staten lämnade ersättning vid inlösandet av konsten, framhöll Mandelgren, antingen genom väl utförda kopior av originalverken eller genom direkta inköp. Mandelgren betonade sin kunskap och erfarenhet av hur det förhöll sig i utlandet, något som han

mer än gärna gjorde i sina ansökningar. Det var så han hade gjort i sitt arkitekturförslag och det var så han kom att göra när han ansökte om tjänst som konservator, vilket vi återkommer till. Han fortsatte sin beskrivning om hur insamlingspraktiken gick till i utlandet:

Äfven underhållas för bevarandet af nämnde samlingar utomlands öfverflödiga byggnader såsom slott, kyrkor, kloster m.m. och vid Gymnasier och Högskolor äro mindre Muséer eller s.k. Konstkammare inrättade, för att sprida konstsinne bland ungdomen och ortens konstidkare. Större och kostbarare arbeten inflyttas härifrån till National-Museum (Mandelgren, 1846).

Med andra ord så använde man sig av övergivna och oanvända byggnader för magasinering och läroanstalter för att upprätta lokala museer med insamlade föremål. Denna praktik uppfyllde framförallt två funktioner. För det första bidrog det till bildningen och konstsinnet på orten och för det andra fungerade de som en resurs för det centrala nationalmuseet att samla in föremål ifrån när det väl gavs möjlighet till det. Han fick i uppdrag att resa runt och avteckna och beskriva det han påträffade i landets kyrkor, men att köpa in något fick han inte behörighet till då han inte hade någon egentlig kännedom om de statliga samlingarna. Under åren 1846–1850 reste han runt i Sverige för att samla in information som skulle förvaras i Vitterhetsakademiens arkiv. När det väl var dags kunde denna information nyttjas vid insamlandet av föremål till Nationalmuseum.

KAMRERN MANDELGREN

Anslaget för Mandelgrens resor var alltför ringa och han gick årligen med personlig förlust. Han upplevde osäkerhet inför sin framtid och saknade känslan av trygghet som en fast anställning hade kunnat skänka. Ett fönster skulle dock öppna sig år 1850 när kamrern vid Kongl. Museum, Lars Jacob von Röök (1778–1867), begärde sitt avsked. En ersättare skulle tillsättas och ansökningarna kom in.

Med en bakgrund som löjtnant hade von Röök genomfört flera resor i Europa och förvärvat en gedigen kunskap och erfarenhet om den äldre konsten. Han anställdes som kamrer vid Kongl. Museum hösten 1830 och satte genast igång med att vitalisera museet och införa nya utställningar och inslag, inte minst det nya egyptiska rummet från 1834. Dessutom höll han gärna kvällsvisningar i fackelsken vilka tycks ha blivit väldigt populära. von Röök hade under 1830- och 1840-talen väckt nytt liv i Kongl. Museum, och det blev populärt hos både kungligheter såväl som övrig publik (Widén, 2009, s. 118–121).

Personen som nu söktes som hans efterträdare skulle vara någon som hade smak och insikt i konsterna, var bildad inom språk och historia, hade ordningssinne för att kunna vårda konstverken som stod under hans ansvar samt vara kapabel att på ett värdigt

sätt ta emot publik från alla samhällsklasser "till hvars njutning och utbildning dessa samlingar äro ämnade" (Anckarsvärd, 1850). Det skulle således vara någon med samma egenskaper som von Rööck.

Anställningskraven väckte dock misstänksamhet och farhågor hos Mandelgren vilket han uttryckte i flera brev till olika personer. Till statsrådet och professorn Paulus Genberg (1811–1875) meddelade han att han tänkte söka tjänsten, men att han hade hört flera "nedsläende rykten ciculere" om att det var en person som endast var duktig i språk som söktes för att kunna bistå besökande utlänningar. Han skrev:

Det vore beklagligt om en sådan princip skulle äga rum; ty genom denna ha vi ofta blifvit hånade af utlänningar, som på denna plats äro vande att se en man af fack som ej allenast ordnar, utan efven sjelf underhåller samlingen, besörjer dess restaurering, uppgör nödige catalogerna. I alla de museer jag besökt, har funnits cataloger på landets och franska språket, blott derigenom är det möjligt att vaktmästare ensam kan fungera vid konstsakernas visande, och conservatorn kan till något nyttigare använda sin dyrbara tid (Mandelgren, 1850).

Han kände lyckligtvis till en lämplig vaktmästare. Personen som skulle överlämna brevet till Genberg hade Mandelgren själv lärt upp i restaureringskonsten. Och denne person var väl bekant med museer samt talade och skrev dessutom god tyska, franska, engelska och italienska. "Skulle jag få Conservatorsplatsen", skrev Mandelgren, "så kan jag räkna på denne mans biträde som vaktmästare" (Mandelgren, 1850). Återigen nyttjade han sina internationella erfarenheter i påverkanssyfte när han framhöll att man i utlandet hånade Sverige för att de avlönade en person för att underhålla besökare istället för specialister i konserveringskonsten och andra för ett museum nödvändiga fack.

Livmedikus Peter Olof Liljewalch (1807–1877) fick ett liknande brev som Genberg. Mandelgren berättade att han ska ha blivit beviljad en audiens hos kungen för kamrerstjänsten men att han på grund av sitt brutna ben (han hade brutit benet under sin senaste forskningsresa och tvingats avbryta den) var förhindrad. Han uttryckte samtidigt även här sin oro över de uppställda kraven:

Jag söker kammrerare-platsen såsom Conservator eller Garde-des-Tableaux, en plats som fanns under Gustaf 3dies tid, men som nu blifvit förbisedd, Denne plats är likväl den viktigaste vid ett Tafvel-museum, ehuru jag hört att man betraktar den såsom Hr v. Rööck haft den, näml: att man endast behöfver kunna tala de lefvande språken för att kunna samtala med resande utlänningar (Mandelgren, 1850).

Han erkände motvilligt att han saknade dessa språkfärdigheter, vilket var det som oroad honom, men om nödvändigheten krävde så skulle han åtminstone kunna upprätta kataloger på dessa språk. (Mandelgren, 1850). Som vi kan se försökte Mandelgren mobilisera stöd från olika håll för att öka chanserna till en anställning. Även ett brevutkast till kronprins Karl (blivande kung Karl XV) finns bevarat, där han ombeds att lägga ett gott ord hos sin far för tillsättandet av Mandelgren (Mandelgren, 1850).

Tjänsten som Garde-des-Tableaux var för en fast anställd konservator. Den hade inrättats vid Kongl. museum under 1700-talet och då innehavts av en konservator vid namn Eric Hallblad (1720–1814). Vid Hallblads död försvann tjänsten på grund av uteblivet anslag och ersattes med ett system där tillfälligt anställda konservatorer arvoderades per åtgärdat föremål (Söderlind, 1993, s. 105f). Mandelgren hade redan i flera brev till kungen (1845 och 1847) föreslagit att Hallblads tjänst skulle återupprättas. Nackdelarna med det rådande systemet visade sig tydligt, menade Mandelgren, då flera olika personer med otillräcklig erfarenhet anställdes och inte tog hänsyn till den långa process och det periodiska arbete som det innebar att konservera konst.

Om Mandelgren ofta och gärna framhöll sina förvärvade kunskaper från utlandet och hur de kunde gynna Sverige, så yttrade han nästan lika ofta den överhängande risken att han eventuellt skulle nödgas sätta sina kunskaper i utlandets tjänst såvida hans situation i Sverige inte förändrades. Till Genberg skrev han att om han inte denna gång skulle få tjänsten så skulle han kanske bli tvungen att:

Lemna mitt fädernesland och antaga det för mig oangenäma uppdrag af utländske konsthandlare, att från Sverge utföra en mängd dyrbara konstsaker fornlemningar. Jag har dessutom redan uppoffrat så mycket af egna Tillgångar att jag snart önskade se något resultat. Det är under otaliga smärtor jag på sjuksängen, tyngd af ovisshet och olycka, tecknar dessa rader af hjertlig tillgifvenhet och innerlig vördnad (Mandelgren, 1850).

Kärlek till konsten, vetenskapen och fäderneslandet räckte inte till att sätta mat på bordet och konflikterna med flera svenska ämbetsmän, inte minst riksantikvarie Hildebrand, höll vid denna tid på att växa sig starka. Ovissheten i att årligen behöva söka nya anslag tärde på Mandelgren som alltid hade känt sig mer uppskattad i utlandet. Även till livmedikus Liljewalch framhöll han sin oro och yppade att om han inte lyckades få denna tjänst så skulle han bli "nödsakad att lämna fäderneslandet för att i ett främmande söka mitt bröd" (Mandelgren, 1850).

Han fick dock inte tjänsten utan den tillsattes med en tullkamarskrivare Per Wilhelm Grubb. Orsaken härill var säkerligen till stor del Mandelgrens strategiska tillvägagångssätt som bidrog till att han blev ett irritationsobjekt hos flera personer, framförallt kamrer von Röök själv.

I tidigare brev till kungen hade Mandelgren gått hårt ut och kritiserat vården av Kongl. Museums samlingar och då lagt ansvaret på von Röök. Han förklarade att det hade varit på uppmaning från Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) i Köpenhamn⁴, som efter ett besök i Sverige för att inspektera de kungliga tavelksamlingarna hade sett behovet av en utbildad konservator, som Mandelgren hade utbildat sig hos den danske konservatorn Peter Møller (Mandelgren, odat.). Han hade därefter besökt de

kungliga och kejserliga museerna i Tyskland, Italien, Frankrike, Belgien och Holland för att där "inhämta än vidare upplysning huru de gamla Mästarnas arbeten där återställas, underhållas och anordnas". Vid hemkomsten till Sverige inställde han sig hos von Röök och begärde att få göra ett "restaurerings-prov", men fick då höra att restaureringen vid Kongl. Museum utfördes av en Mamsell Lundmark⁵.

Efter att ha blivit nekad av von Röök vände han sig till överintendenten Blom som krävde att von Röök skulle lämna ut en tavla till Mandelgren för att restaurera. Detta tycks så småningom ha skett högst motvilligt och, enligt Mandelgren, ska andra ha behövt pressa honom till att slutligen lämna ut en landskapstavla av Marchesi⁶. Mandelgren blev beordrad av von Röök att skära av några tum i kanterna på tavlan för att den skulle passa in i en annan ram. Han ägde fortfarande de avskurna kanterna som bevis. Därefter ska von Röök beordrat honom att kringskära en tavla av Luca Giordano (1632–1705) så att den passade i en rund ram. Mandelgren ska ha försökt protestera mot ingreppet men misslyckats. Han sade sig även ha velat visa upp sina restaureringar hos konstnärsföreningen före och efter utförandet, men ska ha förbjudits att göra så av von Röök med hänvisning till överintendenten. Så som von Röök styrde museet var det omöjligt för en sakkunnig person att restaurera konstverken till belåtenhet, förklarade Mandelgren för kungen (Mandelgren, odat.).

von Röök slog tillbaka mot anklagelserna. I ett brev till överintendent Michael Gustaf Anckarsvärd (1792–1878), daterat den 4 maj 1849, bemötte han dessa "falska angivelser" och menade att Mandelgren "behagar att lägga sig i saker som ej angår honom" (von Röök, 1849). Och i ett brev till kungen tog Anckarsvärd kamrer von Röök i försvar och uttryckte sin förbryllelse över det egentliga syftet med anklagelserna:

...antingen Mandelgren velat genom densamma fästa Eders Majts höga uppmärksamhet på sin egen genom vidsträckta resor förvärfvade lärdom och konstabildning eller framställa sig såsom den skickligaste person för den Conservatorsplats, hvars inrättande han föreslår såsom behöfligt (Anckarsvärd, 1849).

Anckarsvärd bedyrade inför kungen att det knappast fanns någon med större kärlek och samvetsgrannhet än von Röök och att Mandelgrens anklagelser var "grundlösa och osanna". Anckarsvärds försvar av von Röök är anmärkningsvärt då det vid denna tid fanns en konflikt dem emellan som säkerligen spelade in i von Rööks begäran om avsked (Söderlind, 1993, s. 102). Gentemot Mandelgrens attack stod de nu i enad front inför kungen. Mandelgren i sin tur slog tillbaka mot Anckarsvärd och von Röök. I ett intyg från en kungligt privilegierad antikvitets- och målerihandlare Petersen i Köpenhamn, daterat den 31 maj 1849, framgår att denne hade gjort ett besök vid den kungliga tavelsamlingen och sett hur förfärligt vissa konstverk hade blivit konserverade. Framförallt Madonnan med barnet hade på grund av konservatorns okunnighet och

oduglighet förlorat sitt värde, menade Petersen. Det är beklagligt, skrev han, att när man var i besittning av sådana värdefulla sällsyntheter att man inte vårdade dem med större försiktighet och omsorg (Petersen, 1849).

Mandelgren tycks inte ha haft helt fel i sin kritik om vård och skötsel av de statliga konstverken, vilket överintendent Anckarsvärd faktiskt medgav inför kungen. Anckarsvärd förnekade till exempel inte kritiken om att den statliga gravyrsamlingen behövde bättre ordnas och katalogiseras, men menade att det inte var lönt att ta sig an innan det nya Nationalmuseums byggnad stod färdigt. Likaså var han enig med Mandelgren om att upprättandet av en verkstad för konservering av tavlor var önskvärt, och menade att det också var något som var tänkt att inrättas i den nya byggnaden (Anckarsvärd, 1849). Inte minst höll han med Mandelgren om att alltför många konstverk hade gått förlorade men att det skulle lösas genom mer upplysning, konstabildning och genom inrättandet av ett Nationalmuseum "med utrymme för de konstskatter, som ännu kunna räddas från förstörelse" (Anckarsvärd, 1849). Många av bristerna som fanns inom Kongl. Museum erkändes men sköts på framtiden – och det skulle dröja ytterligare 17 år innan den nya museibygnaden stod redo för invigning.

Mandelgrens tillvägagångssätt, att inför kungen kritisera andra för att sedan ansöka om att få ersätta dem, föll däremot inte i god jord. von Röök och Anckarsvärd var säkerligen irriterade och för von Röök måste tanken på att, efter 20 år som kamrer vid Kongl. Museum, bli ersatt av Mandelgren känts mindre lockande. Anckarsvärds rekommendation hos kungen föll således på tullkammar skrivare Grubb, och så blev det.

KONSERVATORN MANDELGREN

Inför nästkommande riksdag år 1853 var det återigen dags. Mandelgren, som hade uppehållit sig i Skåne under det tidiga 1850-talet där han bland annat arbetat med att ta fram kalkmålningarna i Bjäresjö kyrka (1852), lyckades mobilisera flera högt uppsatta vänner att bistå honom. Från Lund hade han inhämtat ett intyg från professorerna Ebbe Samuel Bring (1785–1855) och Carl Georg Brunius (1792–1869) om att det vore högt önskligt att någon blev anställd som statlig konservator och att ingen var mer lämpad än Mandelgren då:

...han med sina ovanliga insigter och rastlösa sträfvanden såsom konstforskare gjort sig synnerligen förtjent af alla, som nitälska för forntidens konstalster, och att det skulle enligt vår öfvertygelse mycket bidraga till räddandet af många sådana, hvilka allt mer och mer gå förstörelsen till mötes, om denna man blefvo såsom deras vårdare anställd (Brunius & Bring, 1853).

Styrelsen för Slöjdskolan i Ystad, som Mandelgren själv hade grundat för att sedan överlämna till en förvaltande förening, skrev i sitt intyg att mycket av fäderneslandets konstskatter redan hade räddats genom statliga insatser, men det var inte tillräckligt.

En "konserverande institution" skulle i en "skicklig mans hand" kunna åstadkomma mycket gott för vårdandet av konstskatterna, och det fanns lyckligtvis en sådan man i besittning av denna skicklighet, kännedom och erfarenhet, nämligen Mandelgren (Slöjdskolan, 1853). Och inte minst samlades flera personer ur den skånska adeln i Kristianstad i början av 1853 för att signera en begäran om att den svenska staten, likt som man hade gjort i Danmark och flera andra länder, anställde "en person med Herr Mandelgrens sällsynta erfarenhet i restaurationskonsten" som en statligt anställd konservator (Skånska adelsmän, 1853)⁷.

Dessa tre intyg skickades tillsammans med Mandelgrens meritlista och hans tidigare ansökan till tre av hans vänner, möbelsnickare Fredrik Rambach, byggmästare J.F. Andersson och pastorn och fornforskaren Axel Emanuel Holmberg. Dessa tog sig an att hjälpa honom med ansökan bäst de kunde genom att skriva om och skriva rent, för att sedan sända in den. Planen var att de skulle träffas kvällen den 14 april 1853 för att diskutera saken. Pastor Holmberg dök emellertid inte upp till mötet och i ett brev från Rambach till Mandelgren så återgavs pastorns åsikt om att det inte var lönt att ens försöka. Pastorn hade försäkrat om att han skulle ha gjort allt han kunde för Mandelgren om han ens trodde att det fanns en ringaste chans att det skulle lyckas, men:

Bror [Mandelgren] har icke allenast alla vederbörande, utan äfven Hans Kungl. Majestet mot sig, och det är nästan gifvet, att om möjligen Rikets Ständer beslutar att en person bör anställas till den sökta platsen, så sätter Hans Majst ganska säkert, ändå någon annan till, ty Bror vet, det dylika jemte flera andra plattser kan av Hans Majst besättas, af hvilken honom behagar (Rambach, 1853).

Med andra ord, även om den föreslagna tjänsten skulle inrättas så skulle kungen förhindra att den tillsattes med Mandelgren. Rambach avvaktade med ansökan, efter Mandelgrens instruktion, men bad honom att fundera ytterligare en gång ifall det verkligen var värt att skicka in den:

...ty slår det yttermera felt, som nästan troligt är, så komma dina tallrika fiender att ännu mera fröjda sig åt Din ofärd, och deras skrik blir ännu värre än det är nu. Det gör mig ytterst ondt att jag måste säga Dig min mening, att det för Dig med din Kropps och Själsförmågor, är vida bättre söka Dig ett annat Fädernesland, hvarest du kan fränkomma allt detta gamla träkeriet. Det är bättre göra detta nu, än då du blir gammal och utsliten (Rambach, 1853).

Hans vänner insåg lönlösheten i hans ständiga ansökningar och önskade att han skulle sluta förnedra sig genom att fortsätta. Som vi tidigare har sett så var tanken på att lämna Sverige något som Mandelgren själv funderat på under flera års tid, och för hans vänner så var det vid detta skede kanske inte en så dum idé ändå. Mandelgren svarade och tackade för uppmärksamheten men vad som är anmärkningsvärt är att han inte tycks ha förstått att han hade kungen emot sig. Han frågade om det kunde bero på hans ständiga skrivelser men vad det egentligen handlade om var att han vid denna tid inte hade lämnat in rapporter från sina två senaste resor 1849–1850 samt vägrat

återlämna ritningar som han tagit ut från Vitterhetsakademiens arkiv för att utarbeta sitt planschverk. Riksantikvarie Hildebrand hade i brev efter brev begärt att handlingarna skulle återlämnas och kungen hade därefter beslutat att inga anslag fick betalas ut till Mandelgren innan dessa förpliktelser var uppfyllda.

Mandelgren väntade med att skicka in konservatorsansökan då han parallellt hade andra planer på gång. Han skulle nämligen till Köpenhamn för att tala med sin gamla lärare Høyen och därefter ansöka om medel för att publicera sitt planschverk om medeltida kyrkokonst. Eftersom han inte ville skicka in två ansökningar samtidigt så lades planerna för konservatorstjänsten denna gång på is.

Men på sin ansökan om statliga medel fick han som svar från riksantikvarien att hans ansökan överhuvudtaget inte skulle behandlas innan han fullgjort sina förpliktelser. Efter det dystra beskedet beslutade Mandelgren sig för att ändå skicka in konservatorsansökan då han kände att det var han skyldig alla dem som hade hjälpt honom. Dock så hoppades han att:

...den ej vill läggas märke till, emedan jag nu har helt andra planer för min framtid, och kommer aldrig att göra någon vidare ansökan om tjänst inom Sverige (Mandelgren, 1853).

Inte heller denna gång uppfylldes hans förhoppningar. Varken konservatorstjänst eller finansiering av planschverket ville den svenska staten bistå honom med. Istället blev det medlemmar ur den skånska adeln som finansierade det första häftet av verket som utarbetades och publicerades i Köpenhamn 1855. Därefter begav han sig till Paris för att mellan åren 1857–1862 utarbeta de övriga fyra häftena. Mandelgren hade slutligen sökt sig till ett nytt fädernesland – om så endast för en kort tid.

INTENDENTEN MANDELGREN

Han återkom från Paris år 1862. Kung Oscar var död sedan 1859 och sonen Karl XV hade bestigit tronen. Med sin nyvunna framgång i bagaget ansåg Mandelgren sig ha utfört så pass mycket för sitt fädernesland att han, som så många gånger förr, skrev till kungen:

Det måtte förunnas mig efter så många års mödor att erhålla en fast anställning hvarigenom jag sättes i tillfälle att för det blifvande Nationalmuseum insamla sådana fornlämningar och konstalster som i den skola förvaras (Mandelgren, 1863).

År 1860 hade ständerna beslutat att bevilja medel till tillsättandet av en antikvitetsintendent som skulle ha i uppdrag att vårda landets fornlämningar och se till att de inte förstördes, samt att årligen resa runt, söka upp och dokumentera nya. År 1861 utnämndes folklivsforskaren Per Arvid Sæve till tjänsten och mellan 1865–1870 inneha-

des den av Nils Gabriel Djurklou. År 1870 lades befattningen ned och befogenheterna fördes över på Vitterhetsakademiens tjänstemän (Nordisk familjebok, 1904, s. 1139). Mandelgren, som ansåg sig vara den som hade kommit med förslaget att upprätta tjänsten, hade utarbetat en plan för ett nytt liknande intendentsämbete. För att samla in konstalster till Kongl. Museum och det blivande Nationalmuseum fanns det ännu ingen person anställd och enligt Mandelgren krävdes det att en sakkunnig person med intendentbefattning under sommarhalvåret kunde resa runt och samla in konstföremål, förslagsvis Mandelgren själv (Mandelgren, 1863).

I de fall som det inte var möjligt att köpa in eller på annat vis erhålla ett visst konstverk eller skulptur men som det ändå kunde anses viktigt för Nationalmuseum att äga, då det fyllde ut luckorna i konsthistorien, så skulle en kopia i gips eller något annat material skapas. Mandelgren föreställde sig sedan att dessa kopior kunde nyttjas som en slags valuta för byteshandel inom museivärlden:

Museum kommer derigenom i besittning af former, med hvilka man mångdubblar copian, och sättes i tillfälle att erbjuda utbyte med andra Museer emot Konstverk som på annat sätt ej kunna erhållas, hvarigenom det innan kort ökar sina samlingar till storlek att de kunna mäta sig med andra Museer i utlandet (Mandelgren, 1863).

Det fanns en del praktiska problem med insamlingsarbetet till Nationalmuseum, nämligen att det ännu inte fanns någon färdig byggnad, och det var oklart hur länge det skulle dröja innan det stod klart.:

Nödvändigheten fordrar att för dessa saker beredes plats uti någon af Statens byggnader intills de kunde inflyttas i National Museum, och om ej detta kanske inom Hufvudstaden, vore möjligt ej hinder derföre å Svartsjö Slott (Mandelgren, 1863).

Dessa idéer var egentligen inget nytt under solen utan påminde till stor del om vad han hade föreslagit under 20 års tid. Utlåtanden från både Vitterhetsakademien och Konstakademien avvisade dock behovet av en ny intendenttjänst. Vitterhetsakademien menade att Mandelgrens beskrivning av den redan existerade antikvitetsintendentens uppdrag var alltför snäv och att mycket av det som han föreslog faktiskt ingick i uppgiftsbeskrivningen. Den föreslagna intendenttjänsten skulle således överlappa med antikvitetsintendenten. Och dessutom rådde osäkerhet angående antikvitetsintendentstjänstens framtid då rikets ständer vid tidpunkten endast hade beviljat anslag för tre år. Så även om det kunde vara önskligt för någon att för en tid utföra Mandelgrens påtänkta uppdrag så kunde detta inte vara aktuellt. Och inte minst borde beslut om inköp komma från de styrelser som ansvarade för museerna och hade god insikt i de museala samlingarna, vilket Mandelgren inte hade (Vitterhetsakademien, 1863).

Konstakademien ansåg även de att antikvitetsintendentens uppgifter redan täckte det uppdrag som Mandelgren föreslagit och att det knappast kunde anses nödvändigt för Nationalmuseum att anställa ytterligare en intendent med liknande uppgifter. Konstakademien uppmärksammade dessutom olämpligheten i att låta en tjänsteman hantera inköp för statens räkning. En sådan behörighet skulle kräva en prövningsrätt "vilken icke kan eller bör tillkomma någon annan än styrelsen för statens konstsamlingar". Och en fast konservator fanns det inget behov av då föremålen som var i behov av konservering var så få att det räckte med tillfälliga uppdrag. Och vad Mandelgren beträffade så kände man till att han 18 år tidigare restaurerat konstverk på Kongl. Museum men huruvida han hade fortsatt sin verksamhet hade man ingen kännedom om. En sådan verksamhet krävde kunskaper, studier och erfarenheter och eftersom man inte visste om Mandelgren var i besittning av dessa kunskaper "kan hans ansökning i denna icke af akademien i underdånighet förordnas (Konstakademien, 1863).

I själva verket var tjänsten som antikvitetsintendent alltför omfattande och, som Ola W. Jensen skriver, så var det ett "omöjligt uppdrag" (Jensen, 2018, s. 164). Men ännu en gång var nederlaget ett faktum för Mandelgren och en ny intendenttjänst vid Nationalmuseum uteblev. Dock så kom han att erhålla ett årligt understöd för att fortsätta sina forskningsresor för att dokumentera sådant som skulle kunna passa i Nationalmuseum och han hade även behörighet att samla in donationer (Boklund, 1869).

MANDELGREN – SAMLAREN OCH KONSERVATORN

Redan i ett tidigt skede av Mandelgrens långa karriär fanns en förhoppning om att han på ett eller annat vis skulle få vara en del av ett svenskt nationalmuseum. Han hade under sina resor i utlandet besökt flera av de europeiska museerna och låtit sig inspireras med idéer om hur museer skulle konstrueras och organiseras. Han författade förslag på förslag på nya tjänster och praktiker som han menade borde införas eller återinrättas vid Kongl. museum och Nationalmuseum, men som oftast möttes av ett svalt intresse. Till exempel var han högst angelägen om att återinrätta den tjänst som Garde-des-Tableaux som Hallblad hade haft fram till sin avgång flera decennier tidigare, det vill säga en fast anställd konservator istället för det dåvarande systemet med utbetalt arvode per konstverk.

Han levde samtidigt i ständig ovisshet om sin egen framtid och tryggheten i en fast och avlönad anställning inom Kongl. Museum eller Nationalmuseum blev honom aldrig beviljad. Att på ett eller annat vis få vara en del av dessa institutioner, antingen som konservator, insamlare, kamrer, intendent, eller vilken annan titel det nu kan tänkas vara, hade inneburit en stabilitet och ett professionellt erkännande som han alltid sökte. Dock tycks han ha haft en förmåga att, genom flera av de strategier och metoder som han nyttjade, skapa konflikter och skaffa sig fiender bland ämbetsmännen som

var verksam inom de institutioner som låg i hans blickfång. Han ansågs lägga sig i saker som inte berörde honom och försökte kringgå den konventionella hierarkin genom att direkt inför kungen kritisera andra, vilket bevisligen fick en motsatt effekt för det han ville uppnå. Han förstod inte heller alltid när han hade gått för långt eller borde ge upp vilket blev källa till oro bland hans vänner och bekanta som nyktert hade noterat hopplösheten i flera av hans strävanden och hur andra njöt av hans nederlag. Samtidigt försökte han alltid ha uppbackning och stöd i den kritik han framförde mot andra. I hans efterlämnade material som kan kopplas till alla konflikter finns bevarade intyg från sakkunniga som har backat upp alla hans påståenden och anklagelser.

Mandelgrens liv var fyllt av nederlag, men genom hans ihärdighet och nit lyckades han samtidigt under sin levnad att åstadkomma mer än vad de flesta andra ens hade kunnat drömma om. Och även om hans engagemang för Nationalmuseum aldrig ledde till att hans egna förhoppningar blev uppfyllda så hindrade inte det honom från att ständigt erbjuda sina tjänster och bidra så väl han kunde.

Om vi sammantaget ser på alla de förslag som Mandelgren försökte driva igenom under årens lopp, och den verksamhet som han faktiskt utförde under sin livstid, så går det att identifiera två väsentliga principer som genomsyrade hela hans livsgärning – att samla in i samtiden och bevara för framtiden. Med eller utan en fast museitjänst så var han ändå Mandelgren, samlaren och konservatorn.

NOTER

1. För mer information om publiceringen av Mandelgren i Alvin se även: Alm, Andreas, Nils Månsson Mandelgren och det internationella nätverkets betydelse för utgivningen av *Monuments Scandinaves du Moyen Age*, i *Upptecknaren*, nr 13, Lunds universitets folklivsarkiv, 2019, s. 12–24. Alvin nås på webbadressen <http://www.alvin-portal.org>
2. Överintendentsämbetet var det statliga ämbetsverk som ansvarade för offentliga byggnader.
3. Med Nationalmuseum är det idag främst konstsamlingarna man syftar på. Men under 1840-talet användes begreppet som ett paraplybegrepp för flera samlingar som var tänkta att flytta in där då byggnaden var klar. Detta framgår i Mandelgrens korrespondens såväl som i riksdagsdebatterna. Konstvetaren Per Widén skriver i sin avhandling: "När man 1845 beslutade inrätta Nationalmuseum var det inte bara statens konstsamlingar som skulle inrymmas i det tänkta museet utan också Kungl. Biblioteket, Livrustkammaren, och Vitterhetsakademiens myntkabinett och samling av nordiska fornsaker (nuvarande Kungl. Myntkabinettet respektive Historiska museet)", (Widén, 2009, s. 12).
4. Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865 var en dansk museiman och arkeolog som var upphovsman till treperiodssystemet, där han delade in förhistorien i tre perioder – stenålder, bronsålder och järnålder.
5. Detta rörde sig om Johanna Wilhelmina Lundmark (1815–1911), dotter och lärning till Anders Lundmark (1773–1834) som i sin tur hade varit elev hos Hallblad. Dock tycks Hallblads skicklighet inte gått vidare till hans lärning och tjänsten lades ner (Söderlind, 1993, s. 106).
6. Giuseppe Marchesi (1699–1771) var en konstnär från Bologna, Italien.
7. Flera av dessa adelsmän skulle så småningom finansiera det första häftet av Mandelgrens monumentala konsthistoriska verk om medeltida kyrkokonst, *Monuments Scandinaves du Moyen Age*, som kom ut 1855.

REFERENSER

Publicerade

- Anon., 1904. Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Första bandet A - Armati. 2:a red. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Jensen, O. W., 2018. På spaning efter det förflutna. En historia om arkeologiskt fältarbete i Sverige 1600–1900. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Handlingar, Antikvariska serien 54.
- Olausson, M., 1993. Offentlighetstanken och skapandet av ett museum. i: S. Söderlind, red. Kongl. Museum. Rum för ideal och bildning. En konstabok från Nationalmuseum. Stockholm: Streiffert, p. 39–47.
- Söderlind, S., 1993. Från Kongl. Museum till Nationalmuseum. i: S. Söderlind, red. Kongl. Museum. Rum för ideal och bildning. En konstabok från Nationalmuseum. Stockholm: Streiffert, p. 94–113.
- Widén, P., 2009. Från kungligt galleri till nationellt museum. Aktörer, praktik och argument i svensk konstmuseal diskurs ca 1814–1845. u.o.:Gidlunds förlag.

Oppublicerade (ur Mandelgrens samling på Folklivsarkivet)

Anckarsvård, Michael Gustaf, brev till Oskar I den 8 maj 1849, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:297592>

Anckarsvård, Michael Gustaf, brev till Oskar I den 16 april 1850, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:305515>

Boklund, Johan Christoffer, förteckning över föremål Nils Månsson Mandelgren samlat in till Livrustkammaren och Nationalmuseum den 7 april 1869, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:324216>

Brunius, Carl Georg & Bring Ebbe Samuel, Intyg den 8 mars 1853. Diverse gällande Mandelgren / Mandelgrenske samlingar

Kungliga Konstakademien, brev till Karl XV den 30 maj 1863, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:264412>

Kungliga Vitterhetsakademien, brev till Karl XV den 24 mars 1863, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:264419>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Oskar I den 26 oktober 1844 <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:298323>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Oskar I, september 1845, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:304804>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Oskar I, februari 1846, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:263088>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till kung Oskar I, oktober 1847, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:304544>

Mandelgren, Nils Månsson, brevutkast till kronprins Karl, 1850 <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:301142>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Paulus Genberg, 1850, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:306548>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Petter Olof Liljewalch den 6 april 1850, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:306598>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till J.F. Andersson den 13 september 1853, <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:352635>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Karl XV, 1863,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:264399>

Mandelgren, Nils Månsson, brev till Oskar I, odat.
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:321163>
Mandelgren, Nils Månsson, förslag om inrättandet av en ny intendenttjänst,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:264382>

Petersen, L. skrivelse angående Kongl. Museum den 31 maj 1849,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:294731>

Rambach, Fredrik, brev till Nils Månsson Mandelgren den 15 april 1853,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:265878>

Röök (von), brev till Michael Gustaf Anckarsvärd den 4 maj 1849,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:321465>

Skånska adelsmän, skrivelse om att Nils Månsson Mandelgren bör anställas som konservator,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:294650>

Slöjdskolan i Ystad, Intyg om att Nils Månsson Mandelgren bör anställas som konservator,
<https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:294744>

Ett uppkopplat hem

Robert Willim

2020 kom att präglas av Covid-19-pandemin. Virusets drabbade människor på flera sätt. För många som inte blev omedelbart drabbade av sjukdomen blev stora delar av året en ambivalent tid. I Sverige uppmanades människor att vara hemma så mycket som möjligt. Fysisk distansering påbjöds. Nu fick hemmiljöer, och all den teknik som används i hemmen en ny betydelse.

Om du förväntas isolera dig hemma, vad behöver du då för att leva ett fungerande, drägligt och bekvämt liv? För att svara på denna fråga krävs det att vi reflekterar över hur ett hem är uppbyggt och vilken teknik som är nödvändig för att vi ska kunna leva ett vardagsliv som önskat och förväntat. Hemmets infrastruktur, den dagliga driften och frågor om beredskap är under pandemin mer närvarande i många människors medvetande. Kan du lita på att det du behöver i din vardag finns tillgängligt om samhället ställs inför en kris? Hur mycket toapapper och pasta bör du ha samlat på dig? Vad gör du om du uppmanas att inte lämna ditt hem, att absolut inte gå och handla, besöka institutioner eller träffa människor? Vad kan du sköta från hemmet med hjälp av uppkopplad teknik?

UPPKOPPLAD

Uppkopplad teknik, vad betydde det 2020? För att svara på den frågan kan det vara värt att se på vad som numera tas för givet i svenska hem. För omkring ett sekel sedan började en fortfarande pågående utveckling där alltfler boendemiljöer i Sverige kopplades till utbredda och alltmer komplexa system av infrastruktur. Elnät, rinnande vatten och avlopp; telenät, radio och TV. Alla dessa olika tekniker och infrastrukturer har efterhand tillkommit och för de flesta människor blivit till oundgängliga system för att upprätthålla vardagslivet.

Sedan 1990-talet har en relativt ung men oerhört betydelsefull infrastruktur vuxit fram kring internet och sammankopplad digital utrustning. Från att ha varit något som först bara fanns på forskningsanläggningar och hos teknikentusiaster har datateknik och digital utrustning blivit närmast allstädes närvarande i Sverige. Svåröverblickbara system för logistik och kommunikation, för automatisering och databehandling har utvecklats explosionsartat. Myndighets- och företagskontakter liksom sociala kontakter förväntas i hög grad ske med hjälp av mobiltelefoner eller datorer, eller som det ofta

lite förenklat uttrycks ”digitalt”. All denna teknik kan sägas vara uppkopplad. Där stod vi våren 2020, när pandemin slog till.

FRÅGELISTAN UPPKOPPLADE HEM

Bara några veckor innan smittspridningen tog fart i Sverige samlades svaren in från frågelistan Uppkopplade hem (nummer 253). Den fanns i digital form på webben från och med hösten 2019, på både engelska och svenska. Frågelistan genererade 30 svar på svenska och 10 på engelska. Så här introducerades listan för tänkbara intressenter:

Smart teknik, AI och nya snabba internetkopplingar. Under de senaste åren har det talats alltmer om hur diverse prylar i våra hem kan kopplas mot internet och därigenom möjliggöra nya tjänster och vardagsrutiner. Det kan handla om lampor, högtalare eller köksutrustning. Det kan även vara röststyrda prylar, baserade på till exempel Apples Siri eller Google Assistant. Vi är intresserade av hur du tänker kring dessa ting? Använder du dig av uppkopplad teknik hemma? På vilka sätt? Vi är också nyfikna på hur mer etablerad internetteknik och batteridrivna elektronik används.

Frågelistan var del av materialinsamlingen för forskningsprojektet *Uppkopplade hem och avlägsen infrastruktur*, finansierat av Vetenskapsrådet och genomfört av författaren. Projektet påbörjades 2018 och pågår till och med 2021, med möjlig förlängning under ytterligare ett år. Liksom alla frågelistor blev detta ett tidsdokument, ett sätt att fånga några av de tankar, funderingar och minnen som florerar vid en specifik tid. Just denna tidpunkt, kring årsskiftet 2019 - 2020 visade sig också vara speciellt intressant. Frågor om uppkopplade hem var då ännu inte färgade av Covid-19-erfarenheterna och av de stora samhälleliga omställningar som pandemin innebar. Frågor om uppkopplade prylar i hemmiljö hade bara några månader senare blivit ofrånkomligt associerade med den situation som då rådde, med att miljontals människor försökte vistas merparten av sin vardag i sina hem. För många av dessa människor blev vardagen präglad av digital och uppkopplad utrustning.

Med utgångspunkt i frågelistan kommer jag nu kort presentera några av de frågeställningar som tas upp och analyseras i forskningsprojektet. Jag kommer att visa på några tendenser och mönster i svaren. Analysen kommer sedan att utvecklas i andra publikationer under projektets gång. Först några ord om infrastruktur.

DEN FÖRGIVETTAGNA TEKNIKEN OCH INFRASTRUKTUREN

Få människor som har en permanent bostad i länder som Sverige ställer sig idag frågan om de verkligen ska ha el eller rinnande vatten. Sophämtning liksom fungerande avlopp är obligatoriska. Telekommunikation och tillgång till radio och TV är närmast standard. Dessa tjänster definieras som av allmänt intresse eller som allmännyttiga. De regleras av speciella lagar och ska vara tillgängliga för medborgare. När medborgare konsumerar dessa tjänster så konsumerar de infrastruktur. Infrastrukturen uppmärksammas sällan, den finns i bakgrunden så länge saker och ting fungerar som förväntat, den är dold,

och ofta ignorerad. Elförsörjning och avlopp diskuteras knappast så länge det är välfungerande och del av den dagliga driften. Under de första decennierna av 2000-talet balanserade en rad nya tjänster och tekniker på gränsen till att upplevas som just infrastruktur, och många av dessa tjänster var kopplade till internet.

Det är just kopplingen till internet som de flesta associerar till ordet uppkoppling under 2020. Det är så ordet huvudsakligen används i mediebevakning och allmän debatt. Men det kan vara värt att fundera på vad som händer när något blir till en förgivettagen infrastruktur. Nylanserad teknik kan lätt hamna i blickfånget, medan det som funnits med i vardagen i några år sällan uppmärksammas på samma sätt. Det finns olika typer av utrustning som kopplas samman med internet, liksom det finns en stor mängd utrustning som i decennier har kopplats samman med elnät. Hur tänker människor kring dessa uppkopplingar eller sammankopplingar? Vilken teknik ses som problematisk, och vilken tas förgiven och diskuteras knappt överhuvudtaget?

KONTROLL

Något som berördes i frågelistan var hur människor förhåller sig till att de i sina hem blir alltmer beroende av att teknik fungerar. Hur tänker de kring teknik som är baserad på att stora ofta svårgripbara tekniska system fungerar? Vad gör människor till exempel när tekniken inte fungerar som förväntat? "När jag inte kommer åt uppkopplingen av olika skäl, känns det tomt och konstigt. Då försöker jag tänka på hur bra det gick att leva utan det förr i tiden". Så svarar en kvinna i 70-årsåldern. En man strax under 40 skriver:

"Jag är nog tillräckligt gammal för att veta hur livet som ouppkopplad är, så funkar det inte av anledning som jag själv inte kan påverka så gör jag något annat helt enkelt. Det som ligger utanför mina domäner, kan jag inte påverka. Däremot kan jag lägga oerhörd tid på teknik som inte fungerar som ligger inom min egen domän eller nätverk. Jag vill förstå hur det fungerar och kunna kontrollera det."

I flera svar lyser viljan att kontrollera tekniken igenom. Men alla är inte beredda att lägga stor tid på att få utrustning att fungera eller på att förstå teknikens olika sidor. Alla har inte heller kompetens att sätta sig in i diverse tekniska system med dess egenheter och specifika konstruktioner. Frågan är vilken kompetens som egentligen krävs för att förstå förutsättningarna för det uppkopplade hemmet. Om du inte är speciellt teknikintresserad men ändå vill använda komplex teknik, så innebär det alltid en viss brist på kontroll. Något som präglar många svar är därför också en sorts uppgivenhet att inte kunna kontrollera all den teknik som alltmer präglar vardagslivet för många.

NYA MÖJLIGHETER, TILLIT OCH ORO

I flera av svaren berättar de som skriver hur de gillar de bekvämligheter och möjligheter som den nya tekniken erbjuder. En man i 20-årsåldern skriver hur han har skärmar överallt hemma, men hur han är skeptiskt till nya röststyrda, så kallade smarta hög-

Vilken infrastruktur tar vi idag för given i vår vardag? Sedan den tidiga industriella moderniseringen har en rad nya tekniker byggts in i system som vi numera tar för givna. Frågan är hur dessa system och tekniker förändras utan att vi som användare omedelbart lägger märke till förändringarna?

talare, vilka storföretag som Google, Amazon och Apple vill sälja in till människors hem. På frågan om säkerhet och privatliv skriver han: "Möjlighet för spioneri är vad det är. Konstant oro, du är aldrig säker." Han är alltså skeptisk till den nya röststyrda tekniken, men använder sig av den idag mer förgivettagna tekniken som baseras på skärmar. Den klart uttalade oron är ofta riktad mot den teknik som ännu inte har blivit etablerad i större utsträckning. Vid tiden för frågelistan utgjordes denna teknik av till exempel röststyrda högtalare.

En annan man, också i 20-årsåldern, skriver: "-Jag känner mig trygg. Det är inte sunt men jag har märkt att jag har den 'det händer inte mig'-mentaliteten." Han berättar sedan hur han tänker att för att vara mer säker så måste man tänka på så mycket och vidta så många åtgärder för att hindra någon illvillig att göra intrång. Då är det lättare att tänka "det händer inte mig". Liknande tankar uttrycks av många. De föreställer sig potentiella hot, men väljer att ignorera dem. En kvinna i 60-årsåldern skriver hur hon gärna använder de tjänster hon nu har i sin vardag, mest baserade på dator, plattor och telefoner. Hur hon inte har någon egentlig fysisk oro, "Mer en naiv, det här är ju bekvämt och så kör jag på". Hon skriver också att man lägger mycket "i andras händer, och hoppas att saker är säkra". Hon är nervös för att de som levererar tjänsterna och tekniken också har en naiv inställning till hur människor fungerar. Ordet naiv återkommer. Hon är dock också skeptisk till att installera ny röststyrd teknik och "har inga smarta saker i hemmet". Detta för att hon känner att den röststyrda tekniken "börjar falla in i områden där jag känner att jag förlorar lite för mycket kontroll över mitt privatliv".

Den diffusa oron återkommer i flera av svaren. Ingen påtaglig rädsla, men som sagt en diffus oro. Några skriver hur de förvisso inte känner en personlig oro kring sitt användande av tekniken, men däremot är bekymrade över utvecklingen i ett större perspektiv. En kvinna i 70-årsåldern skriver att:

Tänkarna kan lätt gå till Orwells 1984, som vi ju har passerat med råge på flera sätt. Möjligheterna är lika många som vår påhittighet o fantasi kan tänka ut. Därför tror jag det är viktigt att tänka efter före. Förhållanden som idag kan tyckas självklara i Sverige, som vårt demokratiska statskick, kan komma att ändras. Då kan också våra personliga förhållanden ändras på sätt som inte går att förutse. Det är bättre att stämma i bäcken än i ån.

NY ALLDAGLIG TEKNIK

Materialet från frågelistan visar ett mönster som jag även ser i andra delar av min forskning. Hur människor är beredda att ta till sig och använda nya tjänster och tekniker som först kan kännas fascinerande eller osäkra, och hur tekniken efter hand blir alltmer vardaglig. I takt med det förskjuts en eventuell oro till bakgrunden. Den ligger

i bakgrunden, eller under ytan medan bekvämligheter nyttjas och rutiner utförs med hjälp av den nya tekniken.

Vid tiden för frågelistan var mycket av det som kategoriserades som smart hemteknik eller röststyrda gränssnitt trots allt inte särskilt utbrett. I några av svaren ställer sig människor positiva till automatiserade hem-lösningar, som lås, lampor och smarta högtalare. Men flera är skeptiska till att installera mikrofoner, kameror, sensorer och liknande uppkopplade ting i sina hem. Frågan är om några av dessa tekniker efter hand också kommer bli del av den nätverkskopplade utrustning som dels kanske genererar en diffus oro men som också gladeligen används i vardagslivet.

Slutligen, hur skulle svaren för frågelistan om uppkopplade hem se ut om den skickades ut några månader senare, när Corona-isolering och teknikstödd hemkarantän var del av vardagen? Detta är frågor som jag kommer att fortsätta undersöka, fördjupa och utveckla i forskningsprojektet *Uppkopplade hem och avlägsen infrastruktur*.

REFERENSER

Frågelistan *Uppkopplade hem* (nummer 253).

Läs mer

I samband med projektet om uppkopplade hem utvecklar jag begreppet mundanisering, för att bättre förstå samspelet mellan teknikens vardagliggörande och bristen på kontroll över de komplexa system och infrastrukturer som dagligen används. På denna webbplats finns några ingångar: <https://mundania.se/> Om du vill läsa mer om min forskning, så lägger jag löpande upp information om publikationer och aktiviteter via min forskningsprofil på Lunds universitet.

FÖRSENADE OCH FRUSTRERADE

Öresundsbrons resenärer om Sveriges ID- och gränskontroll

Markus Idvall

I juni 2015 tillbringade jag tillsammans med familjen en efterlängtd semestervecka på den grekiska ön Lesbos. En av dagarna hyrde vi en bil och körde runt på ön. Vi besökte öns östra sida där sundet som skiljer Lesbos från det turkiska fastlandet bara är några kilometer brett. Vi körde på en väg som bred och rak löpte genom ett platt och ödsligt landskap. Plötsligt passerade vi en stor grupp människor som kom vandrande i motsatt riktning. Under ett par kilometer passerade vi sedan flera grupper utmed vägkanten, alla på väg västerut. Vi såg både män och kvinnor, unga och medelålders. Men vilka är de, frågade vi oss. Och vad gör de här till fots mitt ute i ingenmansland? Vi pratade om det en stund i bilen utan att komma fram till något säkert svar. Varken deras kläder, beteende eller ålder gav oss någon ledtråd. Kanske är de flyktingar, föreslog dottern. När vi några timmar senare körde tillbaka samma väg var människorna som vi tidigare passerat inte längre synliga.

Min egen privilegierade position vid det oväntade mötet på Lesbos framträder skarpt i ljuset av vad som senare hände. Syftet med denna text är att närmare undersöka den typ av privilegierad position som jag delar med européer i gemen i det aktuella sammanhanget. I fokus står några av de grunder som finns för hur privilegierade möter utsatta människor i olika situationer, geografiskt såväl som socialt sett. Men för att ta det från början: bara några veckor efter vår hemkomst till Sverige denna sommar 2015 var själva företeelsen människor på flykt till fots genom Europa ett faktum som massmedierna beskrev som en "europeisk flyktingkris" som inte bara var humanitär utan också angick samarbetet mellan EU:s medlemsstater. När människor flydde undan inbördeskriget i Syrien och undan andra pågående konflikter i Mellanöstern och Sydasiens utmanades även den samverkan som EU:s medlemsstater under flera år, genom avtal och förordningar etablerat för att möjliggöra ett fritt resande inom gemenskapens gränser för sina egna medborgare i kombination med en samtidig gemensam yttre gräns för att utestänga alla utifrån med avsikt att söka asyl i Europa. Medlemsstaternas gemensamma yttre gräns hade fallit när principen om första asylsökan, som trätt i kraft så sent som med Dublinförordningen 2013, blev alltför belastande för länderna längs den södra yttre gränsen, för Grekland och Italien i synnerhet i den specifika situationen. Det fria resandet inom Europa, infört 1995 med Schengen-avtalet, innebar samtidigt denna

sommar 2015 att de medlemsländer i norr som var kända för en mer asylvänlig politik, Tyskland och Sverige, plötsligt blev möjliga att nå för de flyktingar som lyckats passera gemenskapens yttre gräns. Under sommaren och hösten 2015 tog Tyskland emot över 400 000 och Sverige över 150 000 människor som sökte asyl för första gången i ett EU-land (*first time asylum applicants in EU member states*) medan motsvarande siffror var lägre för grannländer som Danmark (ca 20 000) och Finland (ca 30 000).

Många av de flyktingar och asylsökande som kom till Sverige anlände till Malmö via Danmark och Öresundsbron (Mårs & Rescala 2017:41). Stadens järnvägsstation blev under ett par höstmånader första anhalt för de allra flesta av dessa. Här gjorde representanter för Malmö stad liksom privatpersoner en stor humanitär insats under första mottagandet (Sjöberg 2017). Samtidigt började många enskilda och politiska partier tala i termer av att Sverige skulle "översvämmas" av flyktingar och att en "hotande systemkollaps" var nära (Magnusson Staaf, Nilsson & Åkerman 2017:6). I detta läge bestämde sig den svenska regeringen för att vidta åtgärder för att stoppa inflödet av flyktingar och asylsökande. Den 12 november 2015 införde regeringen en tillfällig så kallad inre gränskontroll vid Sveriges gränser och den 4 januari 2016 en obligatorisk ID-kontroll för alla resenärer under inresa till Sverige, vilket betydde att kollektivtrafikens operatörer blev skyldiga att kontrollera att deras passagerare kunde visa giltig legitimation före sin inresa i Sverige (Wessman 2020:209).

Regeringens ID- och gränskontroller för att stoppa flyktingströmmen innebar att Öresundsförbindelsens tågstationer vid Hyllie (söder om Malmö) och Kastrup (vid Köpenhamns flygplats) förändrades. Plötsligt bevakades perronger och utgångar av personal i uniform och reflexkläder: poliser, passkontrollanter, vakter från privata säkerhetsbolag (Kerobyan 2019:15). Samtliga tågresenärer var föremål för ID- och passkontroller som gjordes antingen ombord på tågen eller utanför på perrongerna. Höga stängsel inne på stationerna hindrade varje försök från resenärers sida att ta en egen väg undan kontrollerna. Brons bilresenärer var inte undantagna utan fick på sitt håll, vid vägförbindelsens betalstation på svenska sidan (brofästet vid Lernacken), på liknande sätt visa upp den legitimation eller dokumentation som krävdes för inresa i landet. Kontrollerna fick den effekt som åsyftades. Flyktingströmmen avtog snabbt under vintern/våren 2016. Den svenska regeringen valde dock att förlänga de tillfälliga kontrollerna. Först 2017 avvecklades ID-kontrollen vid Kastrup och ännu i skrivande stund utförs gränskontroller vid Hyllie tågstation och betalstationen för bilister på Lernacken.

Med utgångspunkt i syftet ovan om de privilegierades position riktas här fokus mot de effektiva ID- och gränskontrollernas efterdyningar för de resenärer som kunde fortsätta resa över bron snarare än mot kontrollernas faktiska utförande under den första tiden. Hur fortsatte kontrollerna att påverka Öresundsbrons resenärer efter att inflödet av

flyktingar och asylsökande över Öresund stoppats? Vilka spår har kontrollerna och den tidigare trafiken av människor på flykt lämnat bland dagens bropendlare och övriga resenärer? Kontrollerna vid förbindelsens tre stationer vid Hyllie, Kastrup och Lernacken ska därvid ses som en performativ arena eller scen för hur nationalstatens oberoende och inre säkerhet hävdas gentemot en omvärld som uppfattas som hotfull. Resenärerna över bron, i egenskap av ett slags åskådare till det drama som kontrollerna utgjorde och än i dag, om än mer stillsamt, utgör, ska alltså samtidigt diskuteras i termer av den typen av privilegierade och skyddade position som jag själv intog på Lesbos och som är förenad med ett emotionellt gränsarbete och normativt förhållningsätt gentemot denna säkerhet som nationalstaten antas upprätta för sina medborgare. Kontrollerna vid Öresund innebär ett faktiskt hinder för att söka asyl. Vilka känslor och värderingar genererar detta hinder bland en kategori av (privilegierade) resenärer som drabbas av temporära stopp i sin resa och som i sin vardag upplever stoppets friktion och motstånd, men som också kan överskrida hindret relativt obehindrat? Ett första resultat av analysen pekar på att inkluderade människors upplevelser av trygghet inte är givet i sammanhanget. Osäkerhet är i stället en passande term för hur många individer bemöter kontrollernas närvaro i den egna vardagen.

MATERIAL OCH PERSPEKTIV

Frågelistan "Öresundsbrons betydelse", som utgör det empiriska underlaget för denna artikel, spreds digitalt till allmänheten under perioden november 2018 – september 2019 genom ett samarbete mellan å ena sidan Centrum för Öresundsstudier (CORS) på Lunds universitet och Øresundsinstitutet i Malmö och å andra sidan Folklivsarkivet vid Lunds universitet och Dansk Folkemindesamling vid Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. I frågelistan, som jag själv utformade i egenskap av föreståndare för CORS, ställdes frågor om vilka erfarenheter som man som broresenär hade gjort under hela den tid som bron funnits, vilket var snart tjugo år (förbindelsen invigdes den 1 juli 2000). Vilka upplevelser hade man haft som bilförare eller tågpassagerare över Öresundsbron? Vilka vanor och rutiner var en arbetsresa över bron förenad med? Vilka minnen förknippades en nöjes- eller fritidsresa med? Hur skulle framtidens resor se ut? Vilken betydelse hade resor över bron för den transnationella gränsregionen? Våra frågor var alltså inriktade på det vardagliga resandet över bron. Frågelistan innehöll emellertid också några följdfrågor om hur man som resenär hade upplevt ID- och gränskontrollerna. När vi frågade om arbets- och studieresor ställde vi till exempel frågan: Hur upplever du gränskontrollen vid Hyllie och de tidigare kontrollerna på Kastrup? Och avsnittet om nöjes- och fritidsresor innehöll följdfrågan: Ifall du åkte under perioden med ID- och gränskontroller – hur upplevde du kontrollerna, både de nuvarande på Hyllie och de tidigare på Kastrup? Det är svaren på dessa frågor om kontrollerna som står i centrum för denna artikel.

Det kom in totalt 148 svar på frågelistan. En majoritet av svaren kom från personer som kan betecknas som arbetspendlare i gränsregionen, antingen att de var detta vid svarstillfället eller att de varit det tidigare. De svarande tillhörde i huvudsak en medelklass. Många hade anknytning till universitet, det privata näringslivet och IT-sektorn. Ungefär två tredjedelar av svaren var från kvinnor och en tredjedel från män. Medelåldern var runt 50 år. Den äldsta personen som svarade var född 1937 och den yngsta 1995. De flesta svaren var skrivna på svenska och danska, men också några enstaka på engelska (frågelistan spreds i en svensk, en dansk och en engelsk version). De flesta som svarade uppgav att de hade Malmö, Lund eller Köpenhamn som bostadsort.

När jag läst materialet har jag särskilt noterat hur kontrollerna vid Hyllie, Kastrup och Lernacken beskrivs av resenärerna. Samtidigt riktar jag uppmärksamhet mot hur meddelarnas synpunkter på kontroller, poliser, flyktingar med mera är inbäddade i en vardagskontext. Här bygger min läsning av materialet vidare på tidigare forskning om resenärer och rörelser i den svensk-danska gränsregionen (t.ex. Löfgren & Nilsson 2010). Tonvikten i min analytiska läsning av materialet ligger mer på språk än på vem den specifika personen är som ger det ena eller andra svaret.

Artikeln studerar inte kontrollerna i sig utan fokuserar hur dessa utlöser ett diskursivt gränarbete framfört av de vardagsresenärer som bevittnar och utsätts för kontrollerna. I så måtto utgör frågelistsvaren om ID- och gränskontrollerna utsagor om ett slags drama där upphovet till dessa utsagor är individer med en dubbelroll i sammanhanget. Frågelistans meddelare uppträder nämligen både som en publik som bevittnar dessa ID- och gränskontroller och som en mångfasetterad grupp av deltagare som på olika sätt erfar kontrollerna inpå kroppen genom att underkastas dem.

Min läsning av materialet samspelar med ett gränsteoretiskt perspektiv som lyfter fram kontrollernas performativa kvaliteter när det gäller att iscensätta skydd och säkerhet för nationalstaten (Donnan & Wilson 2010:73). Kontrollerna ses i detta avseende som del i en ny gränsregim (*border regime*) i Europa och utgör ett slags produktion eller görande av säkerhet (*securitization*) i transnationell kontext (Andersson 2014).

DET VARDAGLIGA RESANDET ÖVER BRON

ID- och gränskontrollerna vid Öresund ska ses med utgångspunkt i den utveckling som varit för broresandet över tid. Öresundsförbindelsen byggdes utifrån visionen om ett gränslöst Europa och transnationell integration i Öresundsområdet. Det definitiva beslutet om att bygga förbindelsen växte fram och togs i början av 1990-talet – under en period som kännetecknades av Berlinmurens fall (1989) och Sveriges ansökan om medlemskap i EU. Förbindelsen representerade en sorts frihet av både sorglös och mer allvarlig karaktär för invånarna i gränsregionen. För Köpenhamns mer burgna

medelklass till exempel utgjorde bron en möjlighet att skaffa sig ett fritidsboende i södra Sverige och fly undan stress och trängsel i storstadsregionen (Idvall 2009). För arbetslösa ungdomar i Malmö med omnejd blev Köpenhamn en möjlighet till ett jobb. De så kallade "kärleksflyktningarna" från Danmark som bosatte sig på svenskan sidan var få men blev snabbt en symbol för den frihet som bron representerade (Ottosson 2020). Det vardagliga resandet över bron i form av fordonstrafik och tågresor har haft olika konjunkturer men i huvudsak växt stadigt över tid. Under senare år har ungefär 20 000 fordon per dygn passerat över bron och antalet resor med tåg per dag har varit drygt 30 000. Detta omfattande vardagliga resande avtecknar sig också i frågelistans svar. Folk skapar sig bestämda ärenden och resmål på andra sidan bron. Arbetsspendlarna är en stor och tydlig grupp i materialet. Deras pendlingsresor i arbetsveckorna sker mellan arbetsplats och bostad på vardera sidan i gränsregionen.

Jeg pendlede hver hverdag i mere end 5 år fra Malmö til København med tog, for at gå på arbejde i Københavns centrum (svars-ID 465)

pendler over broen dagligt. Min kæreste er svensk og bosat i Malmø. Mit arbejde er i København (svars-ID 471)

Konferens- och mötesresenärer är likaså många över bron, på väg till eller från olika evenemang. Resorna som de företar sker i arbetet men erbjuder även nöje och avkoppling för sina utöware. Andra typer av arbetsrelaterad rörelse över bron är resan för att träffa kollegor på "systerkontor[et] i Köpenhamn" (svars-ID 883), eller resor som görs för att bedriva studier på andra sidan bron.

Fritids- och nöjesresenärer är också en betydande grupp i materialet. Deras resor kan vara av mer sporadiskt slag, men fyller en viktig känslomässig funktion för gemenskapen i gränsregionen.

Numera åker jag till Danmark för nöjes skull... var på filmvisning i Charlottenlund, en station som inte finns inskriven i Skånetrafikens automater... Dessförinnan var jag vid Arken (svars-ID 152)

Gränsregionens städer har en framskjuten roll i det specifika transnationella landskap som bron skapar. Storstaden Köpenhamn är målet för mångas resor, vilka kan vara både fritids- och arbetsrelaterade:

för att besöka Köpenhamn för att få storstadspulsen [...] vi får tillgång till... en riktig storstad (svars-ID 65)

Det känns alltid som man är på äventyr! Snart rullar tåget in mot Hovedbanegården... förflyttat en till något annorlunda – "utomlands"! Storstadsstationens ljud och arkitektur är eggande. [...] Där [Nørreport] är perrongen hotfullt smal och stämningen något klaustrofobisk, så jag skyndar mig upp via en inte helt ren och fräsch nedgång, upp till trafikkaaset, med ljud och svishande bilar och cyklar på Nørreport! Det vimlar lite i huvudet! Jag känner mig lite viktig när jag stegar iväg mot mitt arbetsmöte! (svars-ID 81)

Bron har på likartat sätt förvandlat Skåne till ett självklart utflyktsmål där destinationerna inte bara är städer som Malmö och Lund utan hela närregionen.

en tidlig tur gik til Kristianstad med familien i en efterårsferie [...] kirker og herregårde i Skåne, gåsemiddage på forskellige restauranter/kroer, eller vandreture i Malmö og omegn. [...] besøger Skåne og oplever landsdelens historiske mindesmærker, smukke landskaber og gode mad. (svars-ID 69)

skal ud og spise om aftenen i Malmö (svars-ID 250)

Att bron är en viktig länk i ett nordeuropeiskt och ganska vidsträckt reselandskap förstår man när man reflekterar över förbindelsens betydelse för platser som det småländska höglandet eller ön Bornholm i Östersjön, vilka båda ligger bortom de gränser som Öresundsregionen vanligen förknippas med. I det ena fallet är det nordtyskar och östdanskar som på väg till sina stugor i Småland väljer bron för att komma snabbt till sitt resmål (Idvall 2009). I det andra fallet rör det sig om Köpenhamnsregionens resenärer till Bornholm som tar bron för att smidigt anlända till Ystad där vidare färjeförbindelse till ön väntar.

ID- OCH GRÄNSKONTROLLERNAS INGREPP I VARDAGEN

När ID- och gränskontrollerna infördes för att stoppa inflödet av flyktingar och asylsökande uppfattades de som ett stort ingrepp i det vardagliga resandet över bron. I svaren på frågelistan framkommer både kritik av och förståelse för kontrollerna. För det mesta är det dock inget tydligt ställningstagande för eller emot migration. Snarare är det inskränkningen av resenärernas eget resande som uppmärksammas. I ett axplock av svaren beskrivs kontrollerna på följande vis:

besvärliga och jobbiga (svars-ID 64); helt oacceptabla (svars-ID 102, 253); rena katastrofen (svars-ID 107); förfärliga (svars-ID 188); hopplösa (svars-ID 233); irriterande (svars-ID 238, 253); ett spel för galleriet (svars-ID 990, 1007); ett skämt (svars-ID 1007)

Vidare beskriver en resenär att hen "alltid [blir] arg att de [kontrollerna] finns" och att de "stör mig" (svars-ID 64). För en annan resenär "gör [det] ont att tänka på gränskontrollerna, att våra politiker beslutat att vi behöver sådana" (svars-ID 65). En person menar att "svenska staten svek mig fullständigt när de vände ryggen mot Öresundsregionen" (svars-ID 102). De röster som tonar ned kritiken mot kontrollerna är i minoritet. Några meddelare menar att kontrollerna har varit "ok" (svars-ID 250) eller rent av "intet problem" (svars-ID 327). Vissa refererar till att kontrollerna åtminstone inte är något problem för de resenärer som kör bil över bron (svars-ID 327, 1004).

Osäkerheten över vad man ska tycka om ID- och gränskontroller i den egna vardagen är ändå påfallande i svaren. En meddelare menar att han kan "leva med" att kontrollerna "behövdes", men kritiserar hur kontrollerna "infördes" och att de får fortsätta

påverka "tusentals om inte tiotusentals människors liv" (svars-ID 102). En annan anser att kontrollerna "inte [var] så farliga", men att "allt krångel omkring var irriterande" (svars-ID 238). En tredje resenär säger att kontrollerna "mest varit irriterande", men att det trots allt har "gått bra" (svars-ID 253). En fjärde person hävdar att kontrollerna varit "våldigt tråkiga" även om "det sköttes bra" (svars-ID 264). En femte talar om att kontrollerna varit "mycket negativa för utbytet över Öresund", men att det "är bättre nu" i jämförelse med hur det var med den tidigare ID-kontrollen på Kastrup (svars-ID 404).

MELLAN HEMMA OCH BORTA

Öresundsbron hade ursprungligen som mål att sudda ut gränsen mellan hemma och borta i gränsregionen. I regionbyggarnas ideala, utopiska värld skulle bron bli en sömlös och snabb förbindelse mellan de två kusterna (Nilsson 1999). Folk skulle känna sig lika mycket hemma på båda sidorna av vattnet. Utvecklingen har varit den motsatta. De flesta som reser över bron drar fortfarande en skarp gräns mellan hemma och borta. Efter mer än tjugo år är förbindelsen ännu ingen helt vanlig väg utan förknippas mer med den starka upplevelsen i att komma hem efter en resa. Det sistnämnda är kanske särskilt tydligt vid de långväga flygresorna där bron fungerar som en länk med Kastrup. Som en person svarade apropå sina resor över bron efter att ha landat på Kastrup: "då blir jag alltid glad... då vet jag att jag snart är hemma" (svars-ID 64). Men även de korta, vardagliga pendlingsresorna är kombinerade med en självklar hemkänsla:

brukar vara runt åtta på morgonen dit [till jobbet i Köpenhamn] och hem vid 16.30 (svars-ID 105)

Jag åker "mot strömmen". Dvs från Köpenhamn tidig morgon och tillbaka från Malmö mitt på dagen. Sen åker jag tillbaka igen vid 17 tiden, mitt i rusningen! Sen åker jag hem igen till Köpenhamn vid 22–23 tiden (svars-ID 990)

Hemresan, oavsett om den sker varje arbetsdag eller bara någon gång ibland, tycks samtidigt förenad med en särskild oro eller osäkerhet:

På vägen hem är jag ofta mycket stressad eftersom jag måste hämta barn... och man kan inte alltid lita på att tåget kör i tid. (svars-ID 322)

Avgångstiden flyttades fram minut för minut... Jag visste aldrig när jag skulle komma hem, om jag kom hem (svars-ID 233)

Kontrollerna spär på osäkerheten genom att behandla resenärerna som om dessa inte vore hemma eller ens nära hemma. Att visa sitt pass för en kontrollant känns inte naturligt utan förknippas med resor i främmande miljöer.

obegripligt att jag måste visa pass... känslan är ju att vi är ett och samma, att vi hör ihop. (svars-ID 65)

Inre gränskontroll av avstigande passagerare från Öresundståg som ankommit till Hyllie från Danmark, i maj 2016. Foto: Johan Wessman, News Øresund

Kravet att visa pass och ID-handling tycks skapa en oro över att inte höra till, över att bli exkluderad, även bland vardagspendlare:

stressande om man glömt id så måste man be andra om hjälp (svars-ID 106)

Samtidigt blir den egna privilegierade utgångspunkten tydlig under kontrollerna:

Eftersom jag ser mycket svensk ut har jag aldrig känt mig osäker eller hotad. (svars-ID 108)

[Om flyktningarna 2015]. Det var så forfærdeligt at blive mindet om, hvor uretfærdig verden er skruet sammen. At jeg bare sidder i toget med mit rødbedefarvede pas og kan passere grænser, når jeg vil (svars-ID 262)

Somliga verkar dock lugnare när det gäller kontrollerna. Man hetsar inte upp sig om man har glömt pass eller legitimation.

havde glemt børnenes pas på tur til Tingsryd der var heldigvis ingen kontrol den dag (svars-ID 213)

Fordelen [med bil gentemot tåg] er også at man lettere kan slippe forbi hvis man har glemt ID. (svars-ID 367)

I en del svar framträder samtidigt en känsla av att (skenbart) tillhöra de exkluderade andra i den situation som har uppstått. Ofta kommer denna "inlevelse" i samband med kontakter med gränsens kontrollanter:

Jag blev även någon gång utskälld av en dansk gränspolis på Kastrup för att jag inte hade passet eller körkortet framme när jag ville in på perrongen. Det kändes mycket obehagligt och det tog någon

dag innan jag hade skakat av mig upplevelsen [...] när den [gränskontrollen i Hyllie] var ny kändes det nästan som att man var jude i Nazityskland och blev utstirrad av vakter när man gick mellan de höga staketerna. (svars-ID 101)

Flyktingar och asylsökande som social kategori eller representation blir endast i undantagsfall uppmärksammade i frågelistsvaren:

obehagligt om det är någon som blir avvisad eller i alla fall får kliva av tåget. (ID-svar 108)

En anden voldsom oplevelse var flygtningene i 2015. Trætte, mørke mennesker, der søgte beskyttelse... Lugten var anderledes. Mennesker, der har rejst under kummerlige forhold lugter jo ikke af sæbe [tvål] og violer... Det er jo ret trist, at Danmark tog så få flygtninge, mens Sverige måtte modtage så mange. Det minder mig om de små danske hjerter (ID-svar 262)

DEN EGNA RESTIDENS UTSATTHET

De flesta berättar att de känner sig trygga under sina resor över bron. Många kopplar av och njuter under överresan genom att läsa, lyssna på podradio, titta på utsikten. Man känner ingen oro eller rädsla för att tvingas stiga av från tåget på grund av en kontroll. Oron handlar mer om att den egna tiden kan gå förlorad när kontroller utförs. Att den personliga eller egna tiden utnyttjas effektivt är helt centralt vid resor över bron. Resan ska enligt svaren vara kort, smidig och snabb. Vardagsbron är härigenom starkt förknippad med den egna personliga restiden; hur väl den utnyttjas och förbrukas (se Nilsson 1999).

Kontrollerna väcker starka känslor genom att de "tar" tid från resenärerna (svars-ID 90, 108, 166). Det är en tid som "förspills" (svars-ID 991, 992) eller är "bortkastad" (svars-ID 439) och som kunde ha ägnats åt andra saker. Kontrollerna utgör ett slags tidstjuvar i den egna vardagen och förknippas med "ekstra tid" (svars-ID 262) och "lång väntan" (svars-ID 238). Kontrollerna är därmed inte bara en tid som går förlorad utan det är också en tid som känns rent fysiskt för resenärerna. Väntetiden bygger upp stress i kroppen. I svaren är det framför allt tågresenärerna som upplever stress när tid går förlorad i samband med kontrollerna:

när gränskontrollerna börjades november 2015, blev det svårare tider. Färden tog längre tid och det var närmast tågkaos i hela Skåne pga Öresundstågens nya anpassning på Hyllie med väntetider och trafikköer. När sedan även ID-kontrollerna på Kastrup introducerades, ändrades mitt liv drastiskt. Det blev ohållbart för mig att spendera 3-5h per kväll för att komma hem från jobbet. Man blev mycket stressad och trött... Efter att ID-kontrollerna tog slut och 10-minuters tågtrafik infördes igen, återvände jag... under hösten 2017 till en ny arbetsplats (svars-ID 102)

Gränskontrollerna har fungerat ganska smidigt. Men det var jobbigt när man skulle stiga av tåget i Kastrup och därifrån vidare till Malmö-tåget. (svars-ID 198)

Bilresan är i detta ljus mycket lättare att uthärda för resenärerna. Flera pendlare bytte från tåg till bil som färdmedel i sin vardag när kontrollerna infördes. Samtidigt kan den

egna tiden gå förlorad även i samband med att man kör bil över bron. Betalningsanläggningen vid Lernacken är en kritisk passage i detta sammanhang:

Men lad for helvede være med at lukke spor ved betalningsanlægget, det er en kæmpe irritation... acceptere at der ikke bliver kontrolleret ID i de spor der ikke kan være mandskab til, men stop med at lukke spor (svars-ID 1004)

EPILOG

Denna text som bygger på till viss del preliminära resultat har skrivits utifrån en fråga om huruvida ID- och gränskontrollerna då de infördes hösten/vintern 2015–2016 för att stoppa flyktingströmmen kan ses som ett symptom på att vi befinner oss i en ny era för den moderna nationalstaten, där det globala, transnationella samförståndet och samarbetet känns som ett allt svagare alternativ och argument på den politiska arenan. Har vi med andra ord rört oss in i en ny period kännetecknad av att ett statligt legitimerat gränsväld, med förankring i säkerhetsdiskurs, blivit allt lättare att tillgripa i vad som uppfattas som nödsituationer för att därmed stänga ute dem som ses som hotfulla och oönskade i relation till den egna samhällsgemenskapen?

I den svensk-danska Öresundsregionen pekar utvecklingen under senare år i denna riktning (Ristilampi 2020). Gränsens utestängande funktioner har tillämpats ett antal gånger. Öresundsförbindelsens stationer har ironiskt nog förvandlats till ett effektivt verktyg för selektering och exkludering av människor under inresa. Flyktingkrisen som har beskrivits här var bara det första tillfället. En ny, må vara lite mindre kris för de fria inresornas praktik ägde rum när den danska regeringen i november 2019 införde stickprovskontroller av resenärer från Sverige för att hindra att den växande gängkriminaliteten skulle sprida sig från grannlandet. Ett annat steg var när den danska regeringen våren 2020 fattade beslut om att stänga gränsen för resenärer från Sverige i den globala coronapandemins spår. Vid de tidigare gränsåtgärderna var asylsökande och kriminella de utestängda andra. Som en effekt av coronakrisens nationella gränssarbete var nu plötsligt vi själva, de vanligen inkluderade medborgarna, de utestängda andra eller de smittsamma andra på andra sidan bron.

En slutsats som kan dras från denna initiala granskning är att den nya gränsregimen inte kan garantera att redan inkluderade människor känner ökad tillfredsställelse med att säkerhetsrutinerna växer vid nationsgränsen. Ambivalens och en påtaglig tidsångest är i stället vad som är framträdande i materialet om resenärernas förhållande till kontrollerna vid bron. Kontrollerna framstår i denna mening som en ny kulturell situation som är utmanande för hur vi förstår och värderar vår egen rörelsefrihet. Hållningen "försenade och frustrerade", som är tydlig i materialet, blir i detta fall en etisk och politisk attityd så till vida att den i viss mån vänder bort blicken från den situation som hösten 2015 utgjorde flyktingarnas verklighet. I centrum står i stället vår punktlighet och vårt "vara"

i den egna vardagen snarare än villkoren för de andra som vi inte längre relaterar till och som på sätt och vis blivit osynliga för oss. Kontrollerna lever därmed kvar som ett monument över någonting som inte längre tycks angå oss, som vi inte förstår och som bara gör sig påmint i undantagsfall och då kanske som en diffus obehagskänsla över att höra till de privilegierade i en orättvis och ojämlik värld.

NOTER

1. Information från Eurostat, generaldirektorat inom Europeiska kommissionen, närmare bestämt Eurostat newsrelease 44/2016–4 March 2016. Asylum in the EU Member States. Record Number of over 1.2 million first time asylum seekers registered in 2015. Syrians, Afghanis and Iraqis: top citizenships, se <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> (hämtad 2020-11-12).
2. Samarbetets brännpunkt var det faktum att Öresundsbron 2020 skulle fylla tjugo år. Jubileet uppmärksammades med den gemensamma antologin *Checkpoint 2020. Människor, möten och visioner i Öresundsbrons tid* (Idvall, Palmehag & Wessman 2020).
3. Alla svar finns på Folkliivsarkivet i Lund under accessionsnummer LUF M 27 881 (se även Idvall, Palmehag & Wessman 2020).
4. Uppgifterna är hämtade från Öresundsinstitutets bloggsida. Under 2020 har trafiken minskat kraftigt på grund av coronapandemin. Fordonstrafiken över bron har t.ex. i det närmaste halverats under pandemins första månader, se <https://www.oresundsinstitutet.org/fakta-trafiken-over-oresundsbron/> (hämtad 2020-11-12).

REFERENSER

Publicerade källor

Andersson, Ruben 2014: *Illegality, Inc. Clandestine Migration and the Business of Bordering Europe*. Oakland: University of California Press.

Donnan, Hastings & Wilson, Thomas M. (red.) 2010: *Borderlands. Ethnographic Approaches to Security, Power, and Identity*. Lanham & Plymouth: University Press of America.

Idvall, Markus 2009: Nybyggare, utvandrare, stamgäster: Om danskar och tyskar som köper eller hyr hus i Småland. I: Littberg Caisou-Rousseau, Inger; Nilson, Maria & Sjöholm, Carina (red.), *Speglingar av Småland*. Hestra: Isaberg förlag, s. 81–95.

Idvall, Markus, Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red.) 2020: *Checkpoint 2020. Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Kerobyen, Elen 2019: Trains and border controls. I: Gustavsson, Karin; Hagström, Charlotte & Idvall, Markus (red.), *ETN, 2019:9, TÅG*. Lund: Etnologisk skriftserie, Etnologiska avdelningen, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, s. 13–21.

Löfgren, Orvar & Nilsson, Fredrik (red.) 2010: *Regionauterna. Öresundsregionen från vision till vardag*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Magnusson Staaf, Björn, Nilsson, Fredrik & Åkerman, Charlotte (red.) 2017: Flykt. I: *Gränslös. Flykt. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*. Nr 8. Lund: Centrum för Öresundsstudier, Lunds universitet, s. 5–9.

Mårs, Daniel & Rescala, Isabel 2017: När gränsen åter blev synlig I: *Gränslös. Flykt. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*. Nr 8. Lund: Centrum för Öresundsstudier, Lunds universitet, s. 41–53.

Nilsson, Fredrik 1999: *När en timme blir tio minuter. En studie av förväntan inför Öresundsbron*. Lund: Historiska Media.

Ottosson, Erik 2020: Livet som "kärlighedsflyktning". I: Idvall, Markus; Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red.), Checkpoint 2020. *Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm: Makadam, s. 188–190.

Ristilammi, Per-Markku 2020: Gränsens återkomst. Bron, den djupa staten och modernitetens skiftande skepnader. I: Idvall, Markus, Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red.), Checkpoint 2020. *Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm: Makadam, s. 177–187.

Sjöberg, Karin 2017: Malmö stad och de ensamkommande barnen hösten 2015. I: *Gränslös. Flykt*. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv. Nr 8. Lund: Centrum för Öresundsstudier, Lunds universitet, s. 36–40.

Wessman, Johan 2020: Tjugo år med bron: epilog I: Idvall, Markus, Palmehag, Anna & Wessman, Johan (red.), Checkpoint 2020. *Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid*. Göteborg & Stockholm, s. 203–219.

Opublicerade källor

Folklivsarkivet i Lund, accessionsnummer LUF M 27 881.

Internetkällor

Eurostat newsrelease 44/2016–4 March 2016. Asylum in the EU Member States. Record Number of over 1.2 million first time asylum seekers registered in 2015. Syrians, Afghanis and Iraqis: top citizenships. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> (hämtad 2020-11-12).

Öresundsinstitutets blogg

<https://www.oresundsinstitutet.org/fakta-trafiken-over-oresundsbron/> (hämtad 2020-11-12).

Boys will be boys – En studie, en lagprestation

Jakob Löfgren

Jag har alltid sett på forskning och akademisk verksamhet som ett lagarbete; ett slags gemensam ansträngning för att besvara och beskriva ett visst fenomen och besvara vissa frågeställningar. I denna text vill jag lyfta fram processen bakom materialet i min studie om berättelser om svenskspråkigt pojkskap. I synnerhet vill jag belysa samarbetet mellan arkiv och den enskilde forskaren, genom att delge min erfarenhet med projektet "Boys will be Boys"; men kommer också att ställa frågan om arkivet har påverkan på det empiriska materialet. Syftet är dels att visa relationen mellan arkiv och mig som forskare, dels diskutera arkivets (avgörande) roll i hur materialet för mitt projekt skapades.

Projektet *Boys will be boys – en narratologisk studie av mäns berättande om pojkskap i svenskspråkig miljö* har som syfte att samla in manliga uppväxtberättelser och analysera dem utifrån ett folkloristiskt- narratologiskt perspektiv; nyansera bilden av berättelser om pojkskap genom att se till upplevda livsberättelser hos svenskspråkiga män i Sverige och Finland. Projektet finansierades (ett år) av Svenska Litteratursällskapet i Finland och utfördes vid ämnet Nordisk Folkloristik vid Åbo Akademi. Tanken var att publicera frågelistor i både Finland och Sverige, något som gjordes under 2018 och 2019. Om det insamlade materialet kan sägas att cirka 25 svar per land erhållits. Frågelistans teman är breda och valda för att inspirera att skriva så fritt som möjligt om upplevelsen av pojkskap. Frågelistans teman: (1) Ett barndomsminne, (2) Dina relationer och förebilder, (3) Din vardag - i skolan, fritiden och hemma, (4) Berättelser som påverkade dig, (5) Dina känslor, förväntningar och rädslor (6) En "riktig pojke". I temat 2-5 ställdes en rad delfrågor medan det första och sista temat består av en fråga var. Ur demografisk synvinkel är alla deltagare män ¹, födda mellan 1933 och 2001. Projektet är alltså ett Nordisk gränsöverskridande projekt, med insamling i två länder. Material har samlats in till Folklivsarkivet i Lund (LUF) och till Svenska Litteratursällskapet i Finlands arkiv i Helsingfors (SLS). Något som jag återkommer till och som satte sina spår i planeringsprocessen.

ATT PLANERA IN ARKIV FRÅN BÖRJAN

Då tanken med projektet var att analysera berättelser från både Svenskfinland och i Sverige, var det nödvändigt att redan i planeringsstadiet planera för arkivering i de båda länderna. Dels på grund av att finansierare idag kräver en datahanteringsplan och

lagstiftningen om dataskydd och GDPR är olika implementerad i olika länder. Frågan om exempelvis personuppgiftsskydd, om man som informant deltar i en undersökning enligt ett annat lands dataskyddsförordningar, är komplicerad att lösa för den enskilde forskaren. Dels insåg jag i planeringsskedet att det finns andra fördelar med att arbeta med två separata arkiv; tillgång till meddelarsystem och hjälp i kommunikation och spridning av frågelistor.

I fallet med denna specifika studie så krävdes det också av finansiären och institutionen vid Åbo Akademi, att jag hade en samarbetspartner i Sverige som kunde hantera frågor rörande informanternas rättssäkerhet och arkivering. Jag vill framhålla att det var ett krav från finansiären, som i detta fall var en utländsk stiftelse, att planera in datahantering och skydd enligt de båda ländernas dataskyddsförordningar. Jag vill också framhålla att detta är en aspekt av forskningsprocessen, för potentiella samnordiska forskare och för arkiv, att beakta i planerandet av forskning över landsgränser. Då planeringsstadiet för projekt gjordes i en tid då GDPR och frågor rörande personuppgiftsskydd för etnografiskt/berättelsematerial diskuterades och debatterades vid arkiven, var det också relevant att planera för arkivering i två länder, för att säkerställa informanternas (och mitt eget) rättsskydd. Enkelt uttryckt, för att slippa eventuellt juridiskt krångel med inhämtande av samtycke från informanter och problem med tillämpning av personskyddslagar i två länder, så planerade jag för att arkivera material i Sverige och Finland. Den andra stora fördelen med att planera in två arkiv i två länder är att man får tillgång till arkivens kommunikationskanaler, meddelarnätverk och expertis. Då jag menar att forskning är en lagprestation, utgår jag alltid själv från att försöka förse mig med lagspelare som har relevant input i processen. Input kan man få på olika plan och från olika håll, seminarier och andra samtal med forskare kan påverka teoretiska vägval, belysa frågor man inte tänkt på till en viss del; men rörande frågor kring utformningen, frågelistan i praktiken och det vardagliga samarbetet har arkivets personal varit oumbärlig. Utformningen av en frågelista – hur ställer man egentligen en fråga?

De flesta folklorister och etnologer är någorlunda bekanta med frågelistan som metod, i vilken "Öppna och inkluderande frågor skapar möjlighet för att gestalta erfarenhet i berättandets form på ett reflekterande sätt och där användning av värderande ord och emotionsuttryck förmedlar berättarens hållning till världen" (Marander-Eklund 2012:65). Metoden att samla in material i frågelistform är förstås välanvänd i syftet att samla in personliga erfarenhetsberättelser (jf. Hagström och Marander-Eklund 2005), men konstruktionen av frågelistan är en process av input, diskussion och kollegial granskning.

Frågelistan som skickades ut, dess teman, underfrågor och utformning, är ett resultat av flera diskussioner med arkivpersonal och andra kollegor. De teman jag själv identifierat

som viktiga att ställa var bla. den första frågan; att fritt berätta ett barndomsminne; och den sista att definiera "en riktig pojke" enligt vad som gällde när informanten var liten. Genom diskussion med forskare från både ÅA och Lunds universitet, kom främst ett frågebatteri under tema (5) Dina känslor, förväntningar och rädslor, att läggas till. I frågelistan såg frågan ut så här:

Dina känslor, förväntningar och rädslor

Vilka förväntningar och förhoppningar hade du som barn? Hade du framtidsplaner? Hade andra, kompisar och familjen, förväntningar på dig som pojke? Berätta om vad som gjorde dig glad och när det kändes positivt att vara pojke. Berätta om sådant som skrämde dig. När blev du rädd eller kände obehag? När blev det dålig stämning? Vad var tabu som pojke? Nämn sådant som du uppfattade att inte hörde till att vara pojke. (LUF 252)

Tanken med temat som sådant var att fånga manliga erfarenheter av känslor och rädslor under uppväxten. Jag kan dock konstatera att vad man svarat är ganska blandat. Majoriteten av informanterna valde att berätta om förväntningar ställda på dem själva under uppväxtåren. Exempelvis svarar en ung Finlandssvensk man, med att kortfattat konstatera att: "Int hade jag nå förväntningar och inte föräldrarna heller." (SLS 2337). En svensk man svarar däremot mera utförligt och berättar bland annat att:

Jag var på riktigt livrädd för konflikter som liten. I trettonårsåldern så brukade jag springa över tunnelbanespåret på väg hem för att undvika gänget som hängde i centa. Hotet om besinningslöst våld fanns ofta där någonstans i bakgrunden, vilket gjorde mig lite grand till ett nervvrak i perioder. Det var nog egentligen en ganska upplåst rädsla, men man kände ju till dom som blivit nedputtade på spåret av gänget och läste i Metro att dom, fast dom var jämgamla med mig, rånade vuxna. (LUF 252/322)

I utformningsarbetet tog jag också hjälp av den expertkunskap som en arkivarie besitter och som jag mer eller mindre saknar själv; utformning av webbaserade frågeformulär, flödet av underfrågor och så vidare. Då man, som forskare, tänker använda sig av frågelistan som metod, tenderar man att tänka i banor av just tema, frågor som ska ställas, potentiella svar och teoribildningar. Men för att överhuvudtaget kunna ställa frågorna man tänkt sig till en meddelarbas, behöver frågor om listans utformning besvaras; vilken ordning frågor ska ställas, hur frågan rent språkligt ska se ut och om det är bättre att ställa frågor först för uppmanana att berätta sedan? Hur konstruerar man en fråga för att den ska uppfattas som öppen?

Frågelistans utformning är nog övervägd; jag använder temat om känslor som exempel. Temat som informanten förväntas svara och tänka på står högst upp. Den underliggande texten börjar med underfrågorna "Vilka förväntningar och förhoppningar hade du som barn? Hade du framtidsplaner? Hade andra, kompisar och familjen, förväntningar på dig som pojke?" (LUF 252) och följs av en uppmaning att berätta om två olika känslolägen: "Berätta om vad som gjorde dig glad och när det kändes positivt att vara pojke. Berätta om sådant som skrämde dig" (idem.). Notera att det inte är

skrivet i form av en fråga med frågetecken. Sedan följer resten av frågorna och till sist en uppmaning att berätta om sådant som uppfattades som att det inte hörde pojkskapet till. Tanken är att uppmana till just berättande; om positiva och negativa känslor och om sådant som uppfattades inte höra till att vara pojke. Att undertexten börjar med frågor (överhuvudtaget) och i det här fallet frågor om förhoppningar, framtidsplaner och förväntningar, är för att låta meddelaren tänka kring det tema som står för dörren. Att berättaruppmaningarna följer på varandra, först de positiva och sedan de negativa erfarenheterna av känslor, är ett noga övervägt val. Tanken var att konstruera frågebatteriet så att de positiva känslorna kom först i de ställda frågorna. Meddelare (både de som svarat på frågelistan) och potentiella sådana, kan reflektera om hur ett hypotetiskt svar på frågan om känslor skulle teta sig om de negativa känslorna varit först i frågebatteriet och de positiva sen.

På samma sätt är temanas ordning något som inte lämnats åt slumpen. Progressionen kan beskrivas som följer: Berätta ett barndomsminne (vilket som helst) – Relationer och förebilder – Vardagen i skola och utanför – Berättelser som påverkat och fanns runtomkring i uppväxten – Känslor – Definitionen av pojken. Att temana börjar med fritt berättande och avslutas med en fri diskussion om definitionen av pojken, fanns det också en tanke kring. Att fritt få berätta vad som faller in först, för att sedan berätta mer tematiskt tänkte jag skulle öppna upp berättarlusten. Sedan leder ett tema till det andra: relationer – vardag – berättelser man växt upp med – känslor, för att sedan landa i ett mer fritt tema om definitionen av pojken under uppväxttiden. Frågelistan är uppbyggd med en narrativ logik (Herman 2015) med tanken om att få en sammanhängande berättelse.

Poängen är att jag förlitar mig på arkivariernas erfarenhet av hur frågorna ska ställas. Jag som forskare tänker snarare på vilken typ av frågor jag vill ha svar på, och arkivarien, som arbetat med traditionsvetenskapliga frågelistor dagligen har kunskapen om hur man bäst ställer frågan jag vill ställa. Att problematisera utformningen av flödet i listan och hur man ställer frågor är viktigt. Arkivarierna är den del av laguppställningen i ett forskningsprojekt som ofta har längst erfarenhet av att ställa frågor till meddelarna. I utformningen av frågorna har arkivet som helhet (med sina anställda arkivarier) en stor påverkan på det inkomna materialet. Ta exempelvis temat om vardagen, som ser ut så här i frågelistan:

Ditt vardagsliv - i skolan, på fritiden och i hemmet

Berätta om din tid i skolan, lärare, kompisar, skolgården, rasten och händelser du minns. Hur var fritiden? Beskriv dina fritidssysselsättningar, hobbyn, lekar, spel och/eller vad du gjorde när du fick göra vad du helst ville. Berätta om ditt barndomshem, ditt rum, vardagsrummet, köket, (favorit)leksaker, (favorit)kläder, (favorit)mat. Hjälpde du till hemma, med vilka sysslor? Kort sagt, hur såg din vardag ut? (LUF 252)

Den fråga jag är intresserad av är kort och gott: hur såg din vardag ut? I en frågelista med syfte att samla in berättande text, kan man förstås inte bara ställa den frågan rakt ut. Det kan man eventuellt göra i en intervjusituation, öga mot öga. När man vill att en informant ska berätta skriftligt, så måste det till lite mer än så.

Här bestämdes underfrågor i samma process av kollegial diskussion; vilka platser kan förväntas vara viktiga (hem, skola, ditt rum osv.) Vad utspelar sig på de platserna (fritid och arbete)? I vilken ordning ställer vi frågorna (i det här fallet kommer skolan först pga. att man i pojkkåldern spenderade en stor del av sin vardag i skolan). Vad vill männen berätta om materiella ting? Här vill jag nämna ett exempel på en direkt påverkan på materialet som diskussionerna med arkivarien på LUF ledde till. På det stora hela är frågelistorna som skickats ut i Sverige och Finland identiska, men i fallet med hur den här frågan är ställd finns en liten skillnad mellan listan i Finland och i Sverige. Frågan som är citerad ovan är från frågelistan som skickades ut från LUF, och i den lades det till parenteser runt ordet favorit. Skillnaden kan tyckas obetydlig, men skillnaden har en påverkan på materialet. En man ifrån Dickursby i Finland konstaterar att "Inga favoritobjekt jag minns" (SLS 2337). Svaret på temat i sin helhet är ca. två sidor långt och konstaterandet är det som finns om leksaker. Detta tolkar jag som att delfrågan som den såg ut i SLS:s utskick snarare tolkats som en fråga kring favoritobjekt, snarare än en fråga om (favorit)objekt. Hur man ställer en fråga och hur den ser ut påverkar materialet.

Det illustrerar också är hur det vardagliga samarbetet och dialogen mellan företrädare för arkiv fungerar i praktiken. Jag hade en idé om en fråga, men detaljplaneringen av hur frågan ska ställas till potentiella meddelare, kan oftast arkivarien bättre. Det är en kunskap som jag nu besitter, som konsekvens av det vardagliga lagarbetet med att publicera en frågelista.

Det jag vill visa är dels processen bakom att ställa en fråga i en frågelista, dels att lyfta betydelsen av att hur man ställer en fråga påverkar svaret. I det senare har arkivariernas roll haft en påverkan på de svar som inkommit på frågelistan. Man brukar säga att "som man ropar får man svar" (och det stämmer) men det är också metodologiskt viktigt att komma ihåg att: Hur man ställer frågan i detalj också påverkar svaret man får. Det är också viktigt att ställa sig frågan: Vem är det som ropar och hur svaras det på detta rop?

ARKIVET SOM INSTITUTION OCH FORSKAREN SOM INDIVID

Båda arkiven jag arbetat med är institutioner som, utöver insamlingsarbetet, också bedriver forskning. SLS gör det genom att finansiera forskningsprojekt som mitt eget; LUF genom egna projekt med arkivets anställda. Det är viktigt att förstå att SLS är en större institution än LUF. LUF är ett forskningsarkiv kopplat till Lunds Universitet, SLS

är en fristående institution med egna stipendiefonder och stor närvaro i det finlands-svenska samhället.

Syftet med "Boys will be boys" var aldrig att göra en komparation mellan informantbasen i Sverige och den i Finland. I analysen av erfarenhetsberättelserna finns också mer likheter än skillnader i hur man berättar sin position, sina känslor och sina erfarenheter (se Löfgren 2020). Med det sagt kan man inte bortse från vissa skillnader i "vem man berättar åt", beroende på om man svarat på listan i Finland eller Sverige.

Som jag redan påpekat så är det ungefär lika många meddelare i Sverige och Finland som valt att svara på min frågelista. Demografiskt sett är det ungefär samma spridning på meddelarnas ålder och svar har kommit från olika socio-ekonomiska förhållanden. Frågorna i listan har varit identiska och alla informanter har svenska som modersmål. Ändå finns det en viss skillnad i de inlämnade svaren; de rikssvenska svaren är, generellt sett, längre och mera personliga ². Jag hävdar att de Finlandssvenska informanterna berättar med en "tredje närvarande" i tanke (Pripp 1999: 43ff). Den tredje närvarande är en term som används för att beskriva dolda dialoger mellan meddelare, intervjuare och samhällskontexten; en slag osynlig frågeställare som påverkar meddelarens svar (Marander-Eklund 2005:63). I det här fallet anser jag mig tydligt kunna utläsa SLS som den tredje närvarande.

För att förstå vad jag menar, måste man veta att Svenska Litteratursällskapet i Finland är en stor, välkänd organisation med en större allmän närvaro i den finlands-svenska offentligheten än vad Folklivsarkivet har i Sverige; närvarande i media, i medvetandet hos informanter och inom forskningssamfundet. Utan att lägga någon värdering i de olika informanternas individuella svar, har jag i processen och analysen märkt att de Finlandssvenska berättelserna, i större grad berättas med en tanke om arkivering vid SLS i bakgrunden. Man vet att SLS som institution frågar efter något, och anpassar därför sitt berättande (i någon mån) efter detta. Det kan bero på att SLS institutionella status och att de har, historiskt och idag, syftet att vara en samlande kraft i upprätthållandet av den Finlandssvenska kulturen (jmf. SLS.fi och Mechelin 1893:201). Det kan också bero på skillnader i inställning till myndigheter och institutioner mellan Finland och Sverige. Svaren till LUF upplever jag mer som riktade åt mig som en individuell forskare. Det kan bero på att LUFs meddelarnätverk är vanare vid en personlig korrespondens med arkivarien. En medveten strategi från LUFs sida som bygger på LUFs användning av sina resurser och en avsikt att forskaren och arkivarien ska vara närvarande för dialog med meddelare. Tanken om vem som är potentiell läsare av svaren är annorlunda, vilket leder till längre och mer personliga svar.

Som exempel kan vi lyfta fram två svar i sin helhet på samma fråga; Berätta om ett minne från din barndom, vilket som helst som faller dig in. En finsk man född -95 svarar: "jag tänker ofta på de långa bilresorna vi tog till och från min moffas i vintermörkret." (SLS 2337). Svaret är kort och emotionellt laddat och svarar på frågan. En svensk generationskamrat född -93 svarar som följer:

Jag minns när jag och min bästa kompis skulle gå hem från skolan. Vi gick över vår skolgård som var ganska stor och av outgrundlig anledning bestämmer vi oss för att förstöra en klasskamrats koja som är byggd på skolgården. När vi är i full färd med detta så ser han oss, hans vars koja blir förstörd, och börjar springa mot oss. Vi upptäcker detta när han är en hundra meter bort och börjar springa därifrån. Jag minns att jag gömde mig bakom ett träd och blir där hittad av klasskamraten som är så arg att han vill slå till mig men han anstränger sig för att hålla sig tillbaka. Han gråter och jag minns att jag kände mig så jävla dum. Jag fick ögonkontakt med honom och jag minns att hans ögon frågade "varför?" på ett sånt där oskyldigt sätt som en kattunges. Hans ilska hade förvandlats till sorg men framförallt förvåning. I hans ögon var vi alla tre kompisar och vi hade provocerat bestämt oss för att förstöra hans koja i tron om att han inte skulle se. Hans blick undrade varför. Jag hade inget svar. Jag minns inte riktigt hur det gick till sen. Det jag minns är att vår klasskamrat gick tillbaka mot skolan och vi, skamset, tog oss hem. Funderande på vad vi hade gjort och hur vi hade sårat vår vän. Förhoppningsvis med tanken att vi aldrig skulle göra något sådant igen. (LUF 252/170)

Svaret är en längre berättelse. På liknande vis finns det en genomgående skillnad i längd och detaljeringsgrad i de svenska meddelarnas svar, som jag menar har med arkivet som tredje närvarande att göra.

Något som förstärker mitt intryck om att arkivet kan fungera som en tredje närvarande, är att jag personligen under insamlingen, fick ta emot en mängd finlandssvenska svar per mail, med en uttryckt önskan om att svaren *inte skulle arkiveras*. Meddelare som hade mer traumatiska berättelser att dela med sig av, skickade sina berättelser till mig personligen, efter att ha inlett en dialog om arkivering, publicering; ofta i en längre diskussion och personlig korrespondens. Sådana fall saknades helt i Sverige. Det förekom dialog mellan mig som forskare och meddelare i Sverige också, men det resulterade inte i svar som skickades till mig personligen. De var inte påfallande många i Finland heller, men tillräckligt många för att det styrker ett intryck av att man ville dela med sig av sin berättelse utan risk för arkivering.

Det är viktigt att påpeka att jag som forskare inte lägger någon värdering i hur mycket, vad och på vilket sätt en informant uttrycker sig i sina svar. Att jag lyfter frågan om arkivets närvarande vis a vis materialet, är för att påpeka att arkivet som materialinsamlande institution kan påverka hur (och om) informanter svarar på ett frågelistupprop. Det var även en fråga som aktualiserades i samband med tanken på att listan skulle riktas specifikt till män. En fråga som uppkom i samarbetet med arkiven var frågan om att den genomsnittliga andelen manliga meddelare/ svar i arkiv är mycket låg. I de nordiska arkiven är majoriteten av de som svarar på frågelistupprop kvinnor (Hagström & Marander-Eklund 2005). Därför behandlades listan delvis av arkiven som

en marknadsföringsstrategi som syftade till att få fler män att svara på frågelistor överhuvudtaget. Här ryms en annan påverkansfaktor som arkivet har i skapandet av ett frågelistmaterial; den praktiska frågan om distribution.

När det kommer till distribueringen av frågelistor kan först nämnas att frågelistan gick ut digitalt från båda arkiven, men också på papper till männen i LUF:s meddelarnätverk. Detta är också en konsekvens av SLS som institution. SLS har helt enkelt en annorlunda verksamhet med en annan infrastruktur för tidsplanering, tryck och distribution av frågelistor till det fasta meddelarnätverket. SLS arkiv och frågelistverksamhet är bara en del i SLS verksamhet, som innefattar forskningsfinansiering, finansiering av Finlandssvensk kultur, förlagsverksamhet osv. LUF är ett forskningsarkiv kopplat till ett universitet, har mera tonvikt på insamlade i kombination med forskning och prioriterar stöd till enskilda forskare.

Kort sagt, i ett projekt med finansiering för ett års forskning, fanns det ingen tidslucka i SLS:s planering av frågelistutskick (till det fasta meddelarnätverket). När det kommer till marknadsföringen och distributionen av frågelistan har SLS förstås fördel av sin institutionella status i Finland. När SLS går ut med en ny frågelista, går man exempelvis ut med ett pressmeddelande till alla svenskspråkiga medier och sociala medier i Finland (och man når alla); lokaltidningar, radio, Svenska YLE. Det betyder dels att man som forskare kan förlita sig på att upprop har nått alla Svenskfinlands hörn, dels att man får en hel del medial uppmärksamhet som forskare i samband med sitt projekt. Här kan nämnas artiklar om och med mitt projekt i exempelvis Vasabladet (14.11.2018), Östra Nyland (13.11.2018), reportage för Svenska YLE (26.12.2018) och i radio VEGA (december 2018). Lägg därtill intervjuer och deltaganden i SLS egna rapportering i media kring projektet, bloggar, poddar och framträdanden, så förstår man att SLS som institution har en imponerande medianärvaro i Svenskfinland. Det leder till att man som forskare kan vara förvissad om att ens projekt har fått stor spridning bland potentiella informanter. Få svar på en frågelista från SLS beror alltså inte på dålig vetskap om pågående insamling.

Jag vill inte uppehålla mig vid en diskussion om olika förutsättningar för att sprida en frågelista till en informantbas. Jag lägger inte heller någon värdering i det arbete som gjorts från vare sig SLS eller LUF som institutioner. Jag vill bara konstatera att arkivens förutsättningar också påverkar materialet, om inte nödvändigtvis i omfång, så i vetenskapen om att det finns insamlingar överhuvudtaget. En fråga som jag lyfter av metodologiska skäl. I samarbetet med LUF och med arkivpersonalen vid SLS-arkiv diskuterades hur man skulle sprida listan genom personliga och andra nätverk, främst via sociala medier. Återigen får man här som forskare förlita sig på arkivpersonalens erfarenhet av det dagliga arbetet med frågelistmaterial. Det är i dialogen mellan arkivets

företrädare och mig som individuell forskare som frågan om distributionen, och sålunda vem som får vetskap om frågelistan och projektet, egentligen avgörs. I denna dialog syns det vardagliga lagarbetet. Här kan som exempel nämnas, som en direkt påverkan på materialet att jag med arkivariernas inrådan och hjälp spritt listan bla. till yngre män i Östnyland och via nätverket MÄN³ i Sverige. Detta resulterade i att materialet också innefattar yngre mäns perspektiv och i viss mån också icke-binära uppväxtberättelser som annars inte skulle ha arkiverats.

SLUTORD

Projektet har i skrivande stund resulterat i en publicerad artikel om positionering och känslor: Boys' memories in adult narratives - positioning and qualia in the retelling of boyhood (Löfgren 2020) och en om betygskam i Svenskfinland (Löfgren forthcoming), en podd om problem kring pojkskap (Podden Vetskap #6: Pojkar, pojkar, pojkar" Oktober 2019), framträdanden, paneldebatter och diskussioner. Utöver detta har det också resulterat i (vilket inte påpekas allt för ofta) ett insamlat etnografiskt/berättande material.

Bakom forskningens resultat ligger ett lagarbete, ett lagarbete som jag i den här texten har visat påverkar det empiriska materialet. Vad man frågar? Vem man frågar? Hur man frågar och hur man får tag på någon att fråga, är metodologiska frågor som i min erfarenhet avgörs i dialog mellan den enskilde forskaren och de arkiv man arbetar med. Syftet med att framhålla detta är dels att belysa att man som enskild forskare idag är beroende av arkivering i sin forskning, men också att uppmäna till en vidare reflektion kring att arkivet, arkivarierna och forskarna i miljön kring ett projekt, har en påverkan på materialet. Det är en metodologisk diskussion som måste få ta plats i analysen av det inhämtade materialet, på ett liknande sätt som (mer) ofta görs i förhållandet mellan meddelare och forskare. Forskning är ett lagarbete och inget resultat kan uppnås utan laget.

NOTER

1. Det ska påpekas att informanterna som har svarat på frågelistan själva definierar sig som "män".
2. Detta oavsett ålder på informanten, bakgrund på de som svarat i Sverige.
3. MÄN är en ideell, feministisk organisation för män i Sverige.

REFERENSER

Publicerade källor

LUFs Frågelista 252: "Boys will be Boys – att växa upp som pojke i svenskspråkig miljö"

SLS Frågelista 2337: " "Boys will be Boys – att växa upp som pojke i svenskspråkig miljö"

Media material

"Hur är det att växa upp till man – dela med dig av din berättelse" i Vasabladet 14.11.2018

"Män verkar ha ett behov av att berätta sina historier" – forskare samlar in uppväxtberättelser av

finlandssvenska män", Svenska YLE online 26.12.2018 (<https://svenska.yle.fi/artikel/2018/12/26/man-verkar-ha-ett-behov-av-att-beratta-sina-historier-forskare-samlar-in>) 2020.10.15.
 Podden Vetskap #6: Pojkar, pojkar, pojkar Oktober 2019. (<https://www.sls.filsv/poddenvetskap/podden-vetskap-6-pojkar-pojkar-pojkar>) 2020.10.15.
 "Svenska litteratursällskapet samlar in finlandssvenska mäns uppväxtberättelser" Östra Nyland 13.11.2018
 SLS.fi: Svenska Litteratursällskapetets hemsida <https://www.sls.fi/sv> (2020.11.16.)

Publicerade källor

Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund 2005 (red.). *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur

Herman, David, 2004. *Story Logic - Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Löfgren, Jakob, 2020. Boys' memories in adult narratives - positioning and qualia in the retelling of boyhood i *Ethnologia Scandinavica*, vol 50, 2020. Stockholm: Kungl. Gustav-Adolfsakademien, s. 67-80.
 Löfgren, Jakob (forthcoming): "'... jag tror att det var det där typiska 'läsa sig framåt i livet' - master narrativpositionering i manligt berättande om betyg" i *Kulturella Perspektiv* (red. Lena Marander-Eklund)

Mechelin L, 1893 (red.): *Finland inför de 19de Seklet*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

Pripp, Oscar 1999. Reflektion och etik. I: *Etnologiskt fältarbete*. Red. Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur, s. 41–54.

Marander-Eklund, Lena. 2012. Som vi ropar får vi svar - metodologiska aspekter på tillkomsten av skriftligt och muntligt biografiskt material. I *Budkaveln*. Åbo: Föreningen Brage för Folklivsforskning, s. 56 – 69

Gårdsarkivet från Björnekulla nr 3

Karin Gustavsson

Varför spara på "gamla papper"? Den frågan ställer sig många, men från Folklivsarkivets perspektiv är svaret självklart. Material som vittnar om vardagsliv och relationer i miljöer som förändrats över tid är av stort värde för släkt- och lokalhistoriker som intresserar sig för någon specifik plats, liksom för forskare som anlägger ett mikroperspektiv på historia, med ambitionen att berätta om samhällets förändringar utifrån enskilda individers öden. Många människor som levtt i det förflutna kan beskrivas som "obemärkta" i den meningen att de inte har haft några framträdande positioner i samhället. Men samtidigt är det just den stora mängden obemärkta personer, som sällan är representerade i de offentliga arkivens samlingar genom annat än noteringar i kyrkoböcker, som har skapat historien. Ett av Folklivsarkivets uppdrag är att bevara vardagens uttryck till framtiden, och genom ett material som donerades under 2019 kan vi ta del av det dagliga livet på ett lantbruk på kanten av Söderåsen ända från 1770-talet till 1940-talet.

VARDAGSLIV I BJÖRNEKULLA

På gården Björnekulla **Nr 3** bodde och verkade samma släkt under flera generationer. I samlingen som donerades till Folklivsarkivet finns en stor mängd dokument som rör både gården och människorna som bodde där. Det rör sig om sådant som utdrag ur protokoll rörande verksamheten, brandförsäkringar och olika typer av räkenskaper. Det finns enstaka brev mellan familjen och vänner, liksom korrespondens med myndigheter och inbjudningar till bröllop och begravningar. I samlingen ingår också testamenten, bouppteckningar, kontrakt av olika slag och en del fotografier, bilder och kartor. Sammantaget visar dokumenten en mängd aspekter av det dagliga livet på en gård i Skåne under nästan 200 år, samtidigt som de berättar om människorna som levde och verkade där och deras relationer med det omgivande samhället.

Gården var belägen i det som nu är de östra delarna av Åstorps tätort, nära den medeltida kyrkan. Det äldsta dokumentet som finns i samlingen är ett köpekontrakt från 1777. En handling från 1814 vittnar om att gårdens dåvarande ägare Nils Tykesson (1752-1818) och Bengta Andersdotter (1760-1828) överlät gården till sin son Anders Nilsson, som var född 1782. Anders Nilsson var gift med Karna Pålsdotter. Deras son Nils Andersson (1823-1874) tog över gården 1845. Två år senare, 1847, gifte han sig med Johanna Bengtsdotter (1827-1915). Under deras tid på gården förändrades samhället och villkoren för jordbruket på många sätt, vilket kan avläsas i dokumentsamlingen.

Ett exempel på det är en kvittens från 1870, som visar att Nils Andersson lånat 2000 riksdaler i Norra och Södra Åsbo Häraders sparbank ¹. Denna bank hade bildats 1860 och möjliggjorde för jordbrukare i trakten att låna pengar för att kunna investera i nya byggnader och ny utrustning och på så sätt öka sin produktion.

Nils och Johanna fick nio barn - Olof (f. 1848), Nils Petter (1854-1941), Adolf (1855-1901), Emma (1858-1885) Amalie (1860-1920), Charlotte (1863-1952), Ida (1866-1950), Bernhard (1869-1884) och Alfrida (1872-1941). Efter att Nils avlidit 1874 bara drygt 50 år gammal fortsatte Johanna att driva gården fram till 1907, då hon vid 80 års ålder sålde den till sina fyra ogifta döttrar. Kvittet i samlingen vittnar om Johannas vardag. Bland annat införskaffade hon en symaskin 1881 och en köttkvarn 1887 ². Inför julen 1886 köpte Johanna choklad, sötmandel, korinter, pomeransskal, kardemumma och muskotblad hos handlaren August Wingårdh i Helsingborg. Från en affärsidkare i Åstorp köpte hon garn.

Johanna avled 88 år gammal 1915. Två år senare levererades en gravvård till Björnekulla kyrkogård av ganska storartat slag, med en gravsten i norsk granit, 17 meter sockelsten, sju pålar och 17 meter kätting. Arrangemanget vittnar både om ekonomiskt välstånd och en önskan om att markera familjens betydelse.²

Den äldste sonen Olof Nilsson hade lämnat Björnekulla 1880 och flyttat till Shickley i Nebraska, USA. Några av hans brev till modern och syskonen finns bevarade i samlingen, liksom ett fotografi av hans dotter Maria Sofia som föddes 1904. Familjen hade också en son som hette Bernhard, precis som den bror till Olof som dött i unga år. Det verkar ha gått bra för Olof med familj. Också i USA levde han av lantbruk. I januari 1902 skrev han och berättade att familjen ägde mark som motsvarade 66 svenska tunnland "med goda byggnader för två tusen dollar".³ I ett brev skrivet i juni 1907 berättar han att han odlar majs och vete, har fyra hästar och 15 nötkreatur, 30 svin och flera hundra höns. ⁴

Den andre sonen Nils Petter bodde sannolikt kvar i hembygden hela sitt liv. Olof nämner honom i sina brev till modern och ber om hälsningar. Han är begravd på Björnekulla kyrkogård tillsammans med sin hustru Kristina. Den tredje sonen Adolf Nilsson (1855-1901) bodde också kvar i Björnekulla med sin hustru Matilda Nilsson (1859-1938) och deras två barn.

De fyra systrarna Nilsson - Charlotte, Ida, Alfrida och Amalie – tog tillsammans över gården efter modern 1907. Ida Nilsson utbildade sig och arbetade som sjuksköterska i Stockholm, och dokumenten berättar också att hon var medlem i Fredrika Bremerförbundet. De tre andra systrarna var kvar hemma på gården. De var alla barnlösa och

Charlotte till vänster och Ida till höger i armkrok med sin brorson Reinhold, son till Adolf Nilsson, fotograferade på gården 1944. Okänd fotograf.

ogifta, och så småningom kom de alla fyra att bli begravda i samma grav som sina föräldrar på Björnekulla kyrkogård. Amalie avled redan 1920, 60 år gammal. Från det tillfället finns dokument som vittnar om en bjudning i samband med Amalies begravning. Då hyrdes en servis och öl- och porterglas.⁵ Enligt testamenten i samlingen ärvde de tre andra systrarna henne. Av Amalies bouppteckning får vi bland annat veta att det fanns två äldre hästar på gården, tre kor och två kalvar, två får och två grisar samt 40 höns och kalkoner.⁶

På 1940-talet hade Åstorp – stationssamhälle och järnvägsknut – expanderat så mycket att gården hade kommit att hamna inom stadsplanlagt område, och därmed ställde myndigheterna krav på utformningen av byggnaderna och deras skick. I samlingen finns flera handlingar där municipalsamhället Åstorp krävde av systrarna att de måste

åtgärda ett förfallet hönshus. Samhällsutvecklingen hade förändrat villkoren för livet på gården och byggnadsskicket ansågs nu vara av samhälleligt intresse. Gårdens byggnader var belägna inom kvarteret Svanen invid Östergatan. De dokument som ingår i samlingen som lämnades till Folklivsarkivet berättar inget om systrarna Nilssons sista tid. Ida avled 1950 84 år gammal, Charlotte som avled 1952 blev 89 år.

DONATIONEN TILL FOLKLIVSARKIVET

Våren 2019, nära 70 år efter Charlottes död, kontaktades Folklivsarkivet av två systrar som ärvt en låda med "gamla papper", som de inte visste hur de skulle hantera. Det var deras far, som var barnbarn till Adolf Nilsson, som under hela sitt liv vårdat och bevarat dokumentsamlingen, trots att han själv aldrig bott på gården i Björnekulla. Nu såg systrarna, som alltså är barnbarns barnbarnsbarn till Nils Tykesson och Bengta Andersdotter, framför sig en situation där inget av deras barn var intresserade av att ta över dokumenten. Ingen av systrarna hade besökt gården och de visste inte särskilt mycket om den. Ville Folklivsarkivet ta över dokumenten? Så kom det att bli, och under våren 2020 ordnades och förtecknades samlingen av Elin Vinqvist och Sofie Schilling som en praktikuppgift inom en kurs i arkivvetenskap vid Lunds universitet. Deras arbete har möjliggjort den här texten och skapat förutsättningar för fortsatt forskning. Vi hoppas att materialet ska komma till användning i olika typer av forskningsprojekt, och att minnet av de obemärkta Björnekullaborna ska leva vidare. Om inte ett antal personer i släkten bemödat sig om att spara på "gamla papper" hade det inte varit möjligt.

NOTER

1. G5A:2
2. G5A:4, G5C:3
3. G5C:7
4. Brev från Olof Nilsson daterat 17/2 1902, E1A
5. Brev från Olof Nilsson daterat 6/6 1907, E1A
6. G5C
7. F2

REFERENSER

Folklivsarkivet. O 206, Gårdsarkivet från Björnekulla nr 3
Björnekulla kyrkogård på Gravar.se
<http://gravar.se/en/forsamling/bjornekulla-vastra-broby-forsamling/bjornekulla-kyrkogard/>

Edvin Lindberg – en aspekt av spelmansfamiljen Berndtsson

Patrik Sandgren

Skånes musiksamlingar (SMS) bedriver sedan 2015 ett projekt om den skånska *spelmansfamiljen Berndtsson*, vilket resulterat i två tidigare artiklar (Sandgren 2016 & 2018). Den första artikeln lade tonvikt på Guntram Berndtsson (1904–1934) medan den andra kartlade de övriga åtta musikaliska syskonen i barnaskaran efter spelmansparet Per Joel Berndtsson (1853–1942) och Elna f Nilsdotter (1866–1956). Syskonen var i åldersföljd Elofina, Althea, Dagmar, Valborg, Harriet, Elly, Sigvard, Guntram och Margot (se vidare Sandgren 2018:19). Per Joel och Elna uppträdde ofta tillsammans med sina barn och som familjeorkester kallades de "Berndtarna", aktiv ca 1910–1930 eller tills i stort sätt alla barnen flyttat hemifrån och bildat egna familjer. I den andra artikeln framkom att parets yngsta barn, Margot Berndtsson (1906–1969), var den som i vuxen ålder – utöver Guntram som dog tidigt – särskilt kom att vidareföra föräldrarnas tradition att verka som yrkesmässiga musiker. Samtidigt blev det känt att deras äldre syster Dagmar Berndtsson (1892–1987), tillsammans med sin make Edvin Lindberg (1898–1966), blev en stöttepelare för spelmansfamiljens ekonomiska och sociala profil, även efter att den äldre generationen dragit sig tillbaka eller gått ur tiden.

Syftet med föreliggande artikel är att försöka tydliggöra Edvin Lindbergs betydelse för den skånska spelmansrörelsen, bredvid hans engagemang i familjen Berndtsson, med extra hänsyn tagen till omständigheterna kring upptecknandet av låtrepertoaren efter hans svärfar Per Joel Berndtsson. Även Edvins roll som kompositör kommer att beaktas. Källmaterialet består till väsentlig del av arkivmaterial som samlats in under projektets gång, som fotografier, intervjuer och musikalier, jämte andra referenser som film- och skivinspelningar, kyrkoböcker, litteratur och internetartiklar.

FORSKNINGSLÄGE

I ovan nämnda artiklar berörs att Edvin Lindberg tog ansvar för riksspelmannen Per Joel Berndtssons musikaliska arv, dels med "Trio Lindberg", där även Dagmar medverkade, dels som upptecknare. Ett urval av dessa uppteckningar publicerades även i Nils Anderssons (1864–1921) postumt utgivna samlingsverk *Svenska låtar* (SvL Skåne II 1938:100–107). Edvins insats som upptecknare av Per Joels repertoar poängterades redan av Nils Anderssons medarbetare Olof Andersson (1884–1964), som i en handskriven anteckning för *Folkmusikkommissionen* (FMK) uppger honom som den huvudsakligt

Delar av familjen Berndtsson. Stående från vänster: fadern Per Joel Berndtsson, vidare Elofina Berndtsson, därefter troligen Gerhard Nordström och blivande hustrun Valborg Berndtsson, sedan Edvin Lindberg med fiol lutande sig mot vedstapeln. Sittande från vänster: Margot Berndtsson, Dagmar Berndtsson och därefter möjligen Edvins lillebror Henry Lindberg hållande i "rullebören". Fotot taget omkring 1930 eller något tidigare, sannolikt utanför syskonen Berndtssons föräldrahem i Allarp, Riseberga. Okänd fotograf. SMS 337.²

ansvarige (FMK IIa 16 Sk 1:046–049), något som kommer att utredas närmare nedan.¹ Därutöver omnämns Edvin Lindberg i två beskrivande texter som går att nå genom Skånes Spelmansförbunds hemsida, vilka jag också återkommer till nedan. I övrigt finner vi inte mycket skrivet om Edvin, varken vetenskapligt eller populärt.

ENTREPRENÖREN LINDBERG

Oskar Edvin Leonard Lindberg föddes 1898 i Malmö Caroli, näst äldst av fyra bröder och två systrar. Fadern Frans Oskar Lindberg (1872–1951), född i Bunkeflo, var enligt församlingsböckerna först kartongarbetare, sedan målare. Av kyrkoarkiven framgår att familjen inledningsvis flyttade runt en del, bland annat till Eslöv och Landskrona, innan de återvände till Malmö. Modern Emma, f. Andersson 1876 i Östra Vemmenhög, antas varit ansvarig för hemmet på heltid, åtminstone står hon inte antecknad med någon yrkestitel. Hon dog relativt tidigt i lungsjukdom, 1922 vid 46 års ålder. Året dessförinnan hade Edvin flyttat hemifrån, inom Malmö och tillsammans med sina bröder Knut och

Gustav. 1926 flyttade han ihop med Dagmar och de gifte sig samma år. 1933 öppnade han *Malmö akvarieaffär* på Spångatan 26, något senare även en filial i Helsingborg på Kullagatan 5 där Dagmars syster Elofina var föreståndare fram till sin död 1952. All affärsverksamhet lades ner i början 1960-talet. Från att i församlingsböckerna inledningsvis ha varit antecknad med yrket tillskärare benämns Edvin från och med 1935 som handlanden. Han tycks aldrig ha blivit registrerad som musiker eller kompositör, musiken kom alltså att förbli hans bisyssla. Innan Dagmar flyttade ihop med Edvin noterades hon periodvis som sömmerska, i likhet med flera av sina systrar, men antog därefter rollen som hemmafru samtidigt som hon hjälpte till i akvarieaffären. Musiken förblev således även Dagmars bisyssla.

I början av 1940-talet flyttade Edvin och Dagmar till ett hus på Limhamn med adress Balderstigen 5, en bostad de införskaffade redan 1934 och som under par decennium framåt blev medelpunkten för spelmansfamiljen Berndtsson. Edvin och Dagmar fick inga egna barn men tog tidvis ansvar för andra barn och ungdomar ur släkten, som Dagmars brorsdotter ("fosterdottern") musikpedagogen Gudrun Berndtsson (1929–2003) och systerdotter författarinnan Ethel Johannesdotter-Eliasson (1926–2019), vilka har berättat om den gästfrihet som Balderstigen erbjöd, samtidigt ett musikaliskt centrum öppet för både vänner och bekanta (Sandgren 2018:21f).

IDEALISTEN LINDBERG

Det är tydligt att Edvin var engagerad i den skånska spelmansrörelsen under 1920–1940-talen, men att hans lust för spelmansmusiken avtog under 1950-talet. Han tycks i viss mån ha återfått intresset i början av 1960-talet, vilket kan utläsas i ett brev ställt till vännen riksspelmannen Henning Olsson, Ramlösa brunn (1902–1988), i vilket han samtidigt uttalar en ambition att låta trycka delar av "Bern[d]tarepertoaren", vilket dock aldrig blev av (ibid 2018:22f).³

På *Skånes spelmansförbunds* hemsida föreligger två liknande texter som skildrar förbundets historia. Den ena texten upplyser om åren 1934–1966 och är skriven av *Svenska Ungdomsringen för Bygdekulturs (Svenska Folkdansringens)* forne ordförande Wilhelm Sjöqvist (1901–1968).⁴ Edvin Lindberg beskrivs där som en auktoritet under framför allt 1930-talet. År 1934 tillsattes en interimsstyrelse med uppdrag att skapa ett spelmansförbund, som formellt bildades 1936. Förutom av Sjöqvist själv, ska styrelsen bestått av Axel Boberg, Sten Broman, Gunnar Hobroh, Sven Svensson samt Edvin Lindberg. Den andra texten är skriven av *Skånes Spelmansförbunds* sekreterare och arkivarie Harry Andersson (1906–1997) och beskriver förbundets historia 1934–1980. Förutom att verifiera Edvins medverkan i nämnda styrelse, så listas han som förbundets kassör 1936–1939 och dess förbundsmusikledare 1948, därefter figurerar han inte längre i resumén. Inledningsvis framhåller Andersson att Edvin och Dagmar får 2:a pris

i "samspeleklassen" vid en spelmanstävling i Lund 1936 som anordnas av *Folkdansens Vänner*.⁵

I Sjöqvists text noteras även att Edvin tog emot emot *zornmärket* i silver vid midsommartinget på Frostavallen 1936 och därmed kunde titulera sig riksspelman. Han erhöll emellertid inte hedersbetygelsen efter brukligt uppspel, utan för "utmärkta förtjänster inom folkmusikforskningen i Skåne". Han deltog även vid midsommartinget på Frostavallen året därpå, där han dokumenterades på både lackskiva och film utan ljud (SMS B145:11 & VF48). På denna film uppträder han med hustrun Dagmar och andra samtida celebriteter som "Långarödstrion" och Sten Weibring (1911–2003). Bägge medierna inspelades ursprungligen av *Landsmålsarkivet i Lund* och på lackskivan spelar Edvin på fiol en vals efter Per Joel Berndtsson. Framöver förefaller Edvin succesivt bli allt mindre synlig i folkmusikkretsar. Enligt Sjöqvist låg förvisso *Skånes Spelmansförbunds* verksamhet i träda under krigsåren 1939–1945 och följdenligt dyker inte Edvin inte upp i kronologin förrän 1948, då han ska ha öppnat förbundets årsmöte på *Folkdansens Vänner*'s lokal i Malmö. Under detta möte var emellertid "stämningen pessimistisk", eftersom ingen inledningsvis ville ta på sig uppdraget att leda förbundet vidare. Gunnar Holmstedt blev omsider vald till ny ordförande och ska under sina fem år som ledare ha utvecklat förbundets verksamhet i positiv riktning. Nästa gång Edvin nämns i Sjöqvists rulla är 1961, när spelmansförbundet firade sitt 25 års-jubileum, där han något i förbigående betecknas som "gratulant". Edvin nämns sista gången samma år som han avlider, i samband med att spelmansförbundet den 19 februari 1966 firade 30 år. Under jubileet fick han ta emot förbundets "hedersmärke" och förärade själv förbundet "2 st jubileumslåtar". Även om Edvins intresse för folkmusik synes ha varierat genom livet tycks hans engagemang varit särdeles starkt i yngre år, då han uppenbart var aktiv i flera musik- och dansföreningar med folkmusikaliska förtecken. Sjöqvist skriver i sina slutord: "*Det var en blygsam början – Ja, man kan faktiskt räkna ända sedan 1920, då Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur bildades på Skansen och Edvin Lindberg ensam stod på barrikaden, representerande skånska spelmän.*"

UPPTECKNAREN LINDBERG

Som berörts ovan var det inte berömdheten Nils Andersson som för *FMK*:s räkning sammanställde kunskap om den ej notkunnige Per Joel Berndtsson, vilket man kan förledas att tro, utan istället Olof Andersson med god hjälp av Edvin Lindberg. Även Edvins svärmor Elna ska ha haft ett finger med i spelet vid upptecknandet, då hon ska ha memorerat Per Joels låtar och vislat dem för Edvin (Sandgren 2016:12). Sannolikt upptecknade Edvin låtarna efter sin svärfar under flera sessioner i exempelvis Dagmars föräldrahem i byn Allarp, Riseberga socken, alldeles intill Skärålid (station) vid nuvarande *Söderåsens nationalpark*. Däremot besökte Olof Andersson nog Per Joel tillfälligtvis, eventuellt en enda gång och vid ett relativt sent datum. Olofs förmodade

Gammeldansens Vänner i Malmö, gåsfest 7/11 1931. Edvin med folkdräkt och fiol liggande i Dagmars knä, som förgrundsgestalter placerade i mitten på nedersta raden. Okänd fotograf. SMS 337.

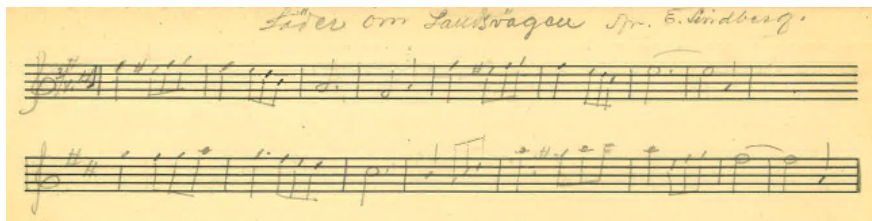
besök skedde år 1937, närmast i samma veva som Edvin blivit riksspelman, det vill säga strax före publiceringen av SvL Skåne (1938) och således långt efter Nils Anderssons bortgång. I ett utdrag från SvL Skåne II (1938:97) skildras dokumentationen på detta sätt: *"Berndtsson, vilken numera är bosatt i Skäralid, besitter ännu, trots sina åttiofyra år [1937] en anmärkningsvärd skicklighet på fiolen". [...] Av Per Berndtssons äldre repertoar meddelas här ett urval av femton melodier. Med undantag av n:r 496–497, vilka noterats av Olof Andersson, är de upptecknande av Edvin Lindberg."*

Det är tveksamt om Nils & Olof Andersson ägnat Per Joel Berndtsson någon större uppmärksamhet före 1930-talet, av naturliga skäl ej heller åt Edvin Lindberg då ju denne tillhörde en yngre generation. Visserligen ska Nils Andersson redan 1910 ha bedömt Per Joel och hans familj positivt vid en spelmanstävling i Hässleholm som hölls i juni det året, men samtidigt uppfattat deras spelsätt som "modernt" (Sandgren 2016:6). Det är en allmän uppfattning att Nils Andersson främst var intresserad av äldre spelmansmusik, åtminstone beträffande traditionsbärandarnas respektive repertoar, och att nymodigheter inte var helt i linje med uppteckningsarbetet, åtminstone inte före 1921 (jfr Boström 2010:16). Å andra sidan ska Olof Andersson ha tagit vid som FMK:s folkmusikupptecknare i Skåne redan 1910, eftersom Nils Andersson hade händerna fulla med andra offentliga uppdrag (Rehnberg 1963:17). I en brevväxling mellan Nils

och Olof åren 1909–1921 finner jag likväl inga uppgifter om Berndtssons, trots att tävlingen i Hässleholm 1910 nämns på flera ställen i korrespondensen (Andersson & Andersson 1963:32ff).⁶ Per Joel Berndtsson medverkade även vid riksspelmanstämman på Skansen i augusti samma år, där han blev riksspelman tillsammans med sin bror Sven Berndtsson (1850–1922). I samband med redogörelser för båda tävlingarna i Hässleholm och Stockholm tar dock nämnda brevväxling, måhända symtomatiskt, istället upp en annan spelman från Skåne, den något äldre Per Nilsson Dahlberg, Nymö (1838–1920) som enligt Olof Andersson ska ha spelat "gammalt" (ibid:31ff).

KOMPOSITÖREN LINDBERG

Som kompositör var Edvin Lindberg för sin samtid nog mest känd för några alster som figurerar i två Edvard Persson-filmer. Till "*Söder om Landsvägen*" (1936) bidrog han med inte mindre än fyra låtar: titellåten *Söder om Landsvägen* (jfr notexemplet nedan) vidare *Gillesjazz*, *Schottis och Valborgsmässa*vals. Den första kompositionen, som inleds med texten "O Skåne med din solnedgång", ska enligt en notering i *Svensk mediedatabas* felaktigt ha krediterats Edvard Persson.⁷ I filmen uppträder Edvin och Dagmar dessutom som fiolspelande statister. Efter 55 minuter syns de i bild under någon halvminut, spelandes Gillesjazz när det dansas kadrilj på "höstagillet". I sekvensen märks att Edvin bara har en stump till pekfinger i grepphanden (vänster) och som han inte använder när han spelar. Ethel Johannesdotter-Eliasson berättar i en intervju att han fått denna skada som yngre men att han "på äldre dar" började spelat omvänt med höger som grepphand, för att "visa att det gick" (SMS 335). I *Kalle på Spången* (1939) står Edvin Lindberg enligt *Svensk Filmdatabas* som kompositör till ett bidrag: *Ljud-Pelles vals*. Även i denna film observeras Edvin och Dagmar en kort stund som statister i ett musikaliskt scenframträdande, tillsammans med bland andra Per Joel (se Sandgren 2016:7).

De första 16 takterna i valsen *Söder om landsvägen*. I handskriven notbok märkt "Henning Olsson". SMS N329.⁸

Under en period på 1950-talet ägnade sig Edvin åt på mer "seriös" musik. Han framfördes i radion omkring 1958 med ett orkesterverk, en konstmusikaliskt arrangerad vals med titeln *Soliga Söderslätt*. I en intervju berättar Gudrun Berndtssons yngre halvbror

Gunnar Hurtig (f 1949) att det ska ha varit en betydande händelse för släkten Berndtsson, som ska ha samlats hemma hos Edvin och Dagmar för att lyssna på radioutsändningen (SMS 339).⁹ Edvin spelade därtill av stycket från radion med sin trådbandspelare (SMS B793). Under denna tid var Edvin även engagerad i *Jehovas vittnen*, samtidigt besviken på att han inte fått tillräcklig uppskattning för allt det arbete han tidigare lagt ner i folkmusikkretsar (ibid 2018:22f). Edvin förmodas likväl inte ha haft någon högre musikalisk utbildning, inget i källmaterialet talar för det. I Olof Anderssons anteckningar för FMK står att Edvin "började spela [fiol] vid 10-års ålder". Vidare att "morfadern spelade fiol men lade bort fiolen av religiösa skäl". Satt i en religiös kontext är det ju känt att det värdsliga spelandet av ett musikinstrument som exempelvis fiol inte alltid setts med blida ögon av delar av kristenheten, utan till och från närmast förknippats men hedendom (jfr Benestad 1994:44f). Det är möjligt att Edvin kan ha påverkats av dylika idéer under delar av sitt liv. Morfadern hette Anders Jönsson, Östra Vemmenhög (1838–1902) och var murare, död i hemsocknen. Han finns inte upptagen i SvL, därmed var han sannolikt ingen känd spelman. Eftersom han dog när Edvin bara var fyra år gammal, lär kan knappast ha hunnit fostra honom musikaliskt. Det musikaliska arvet efter morfadern fördes kanske istället vidare av Edvins mor Emma. Även Edvins lillebror Henry Lindberg (1910–1960) var verksam som musiker. Han ska ha varit ledare för *Malmö Spelmanspojk*ar, åtminstone under åren 1932–1933. *Svensk mediedatabas* listar fyra stenkakor där Henry medverkar (osäkert på vilket instrument). På tre av dessa anges han ha funktionen som gruppens ledare. De två första skivorna ges ut 1932 på *Polyphon*, de två senare året därefter på *Columbia*. På en av Polyphon-skivorna uppges en "Polka" ha Edvin Lindberg som upphovsman. Det är inte känt om Edvin själv medverkade på någon kommersiell skivinspelning.

FÖRFATTAREN LINDBERG

Edvin Lindberg skrev flera texter till några av de låtar han själv komponerade, som rimmad musiklyrik av folklig och romantisk karaktär. Ett exempel är första versen till Du härliga vår till en melodi i 6/8-dels takt. Kompositionen är enligt partituret daterad till 1948 och tillägnad *Lund Studenters Folkdanslag* (SMS N323):

Nu nattens skuggor försvunnit förbleknad är månskivans glans.
Och solen i flammor upprunnit avslutad är älvornas dans.
På insjön syns vildänder gunga. Det spritter i buskar ock snår.
I skogen hörs fåglarna sjunga välkommen du härliga vår.

Bland det material som insamlats under projektet med spelmansfamiljen Berndtsson finns även en berättelse på 73 maskinskrivna sidor som handlar om Per Joel Berndtssons arv (SMS 376). Per Joels far var häradspelmannen Bernt Jonasson, Stenestad (1817–1868) och den delvis uppdiktade berättelsen börjar med ett porträtt av honom och utspelar sig i denna trakt fram till 1890-talet.¹⁰ Manuskriptet skrevs troligen i

början av 1950-talet och ska därefter på Edvins eget initiativ blivit översänt till Ethel Johannesdotter-Eliasson för korrektur och revidering.¹¹ Ethel gjorde också en omarbetning, som dock inte publicerades. Jag uppfattar Edvins originaltext som något svårbearbetad, samtidigt pekoral, fast inte utan fantasi. Ett utmärkande drag i texten är att flertalet personnamn är fiktiva. Exempelvis skrivs Berndt Jonasson istället "Berndt Joelsson". Per Joels käresta och tilltänkta fru Elna får heta "Maja Mathisson", hennes far "Matthis Jonasson" och hennes mor kallas "Lena" i förnamn. I verkligheten hette Elnas föräldrar Nils Månsson (1840–1918), nämndeman i Billinge, och Bengta, f Johnsdotter (1833–1882).¹² Däremot har Edvin lämnat Per Joel Berndtsson och hans bröders namn i princip oförändrade. Det är naturligtvis fullt möjligt att Edvin missuppfattat några namn, fast definitivt inte personnamnen omkring Elna. Det har också visat sig att det kan finnas flera förklaringar till parafraserna omkring Elna och hennes föräldrar.¹³

SAMMANFATTNING

Denna artikel har försökt att tydliggöra Edvin Lindbergs betydelse för den skånska spelmannsrörelsen och som upptecknare av riksspelmannen Pers Joel Berndtssons repertoar. Den senare insatsen utfördes i ett aktivt skede i Lindbergs liv, under 1930-talet. Under denna tid var Edvin starkt engagerad i den skånska spelmannsrörelsen och framstår närmast som en regional kändis, både som musiker, kompositör och ledargestalt. Hans omedelbara intresse för folkmusiken tycks svalna något med åldern, åtminstone beträffande det ideella engagemanget. Det är uppenbart att ingiftet i spelmansfamiljen Berndtsson präglade honom livet igenom. Hans förefaller ha hyst en sådan beundran för hustrun Dagmars musikersläkt, att han till och med skrev en berättelse om dess historia, samtidigt som hans och hustruns hem på Limhamn under längre perioder fungerade som fristad för stora delar av Berndtssonfamiljen, inte minst för den yngre generationen. Det är svårt att bilda sig en rättvis uppfattning om en historisk person och därmed inte helt lätt få grepp om Edvin Lindbergs karaktär. Utifrån de tillgängliga källorna förefaller han uppvisa både konstnärlig idealistisk hängivenhet och existentiell skörhet, bredvid ett mer nonfigurativt sken av strikt affärsman.

NOTER

1. Förlagan till manuskriptet publicerat i SvL Skåne II (1938:97), troligen antecknat omkring 1937 inför utgivningen.

2. Att det troligen rör sig om Gerhard Nordström och Valborg Berndtsson har bedömts av Adriana Hansson, dotterdotterdotter till Per Joel och Elna (i e-brev; SMS 337). Att det skulle kunna vara Edvins lillebror Henry som sitter intill Dagmar är mer ett antagande.

3. Förmodas att ha varit meningen att inkludera mer än det som publicerades i SvL. Det är oklart hur mycket Edvin Lindberg upptecknade efter Per Joel Berndtsson och hur materialet är samlat. I Skånes musiksamlingar finns noter efter Per Joel som inte finns i SvL. En del av dessa är sannolika avskrifter som Edvin förmedlade till Henning Olsson (SMS N320 & N329). Även flera av Edvins egenkomponerade låtar finns i materialet efter Nils Henning, även dessa sannolika avskrifter. Det har i arkiv- och spelmanskretsar diskuterats vart Edvins kvarlämnade notmaterial i original tog vägen efter hans död, särskilt det som var kopplat till Per Joel. Dock

har fyra kopierade handskrivna notböcker efter Edvin Lindberg nyligen inkommit till Skånes musiksamlingar genom Skånes Spelmansförbund (SMS N360). Innehållet i dessa består både av Edvin Lindbergs egna kompositioner och uppteckningar efter Per Joel Berndtsson. Det är inte känt var originalen till dessa finns.

4. Enligt uppgift avfattad till Skånes Spelmansförbunds 30 års jubileum 1966 (Åke Persson för Skånes Spelmansförbund, telefonsamtal 2020-07-03).

5 Harry Andersson anger att även Olof Andersson ska ha suttit med i styrelsen. Vi får dock anta att Sjöqvists uppgifter stämmer då han själv var en av medlemmarna.

6. Tävlingen i Hässleholm tycks vara första tillfället som Nils & Olof Andersson träffas personligen (Andersson & Andersson 1963:33).

7. I Svensk Filmdatabas står Edvard Persson alltså noterad som upphovsman till låten Söder om landsvägen, som där har titeln Skåneidyller. I STIM:s register anges Edvin Lindberg som ensam upphovsman till både text och musik, även om där finns ett simultant verk märkt "Saknar verkregistrering" med Edvard Persson som möjlig upphovsman.

8. Sannolikt avskrift/annotation och utan eventuell sångtext. Nederst på detta notblad finns ett par intressanta anteckningar, sannolikt från Henning Olssons hand: "Denna vals komp till filmen med samma namn.", "av Edvin Lindberg." samt "Lindberg blev erbjuden ett belopp för låten att den ej skulle tryckas." Definitivt motsvarande komposition finns även som en kopia av en kopia, vilken också saknar sångtext, från en handskriven notbok efter Edvin Lindberg (SMS N360). Användningsområdet och proveniensens för innehållet i handskrivna notböcker kan vara förenat med källkritiska problem (jfr Ramsten 2019:157f). Märk att det noterats en åttondel för lite i flera takter i avskriften efter Henning Olsson. De sammanlagda notvärdena stämmer inte (det saknas pauser/punkteringar). Möjligen är melodin pragmatiskt återgiven av Henning, en hjälp för minnet. Edvin Lindbergs komposition påminner vagt om melodin på Edvard Perssons orkesterinspelningar från 1936, såväl på film- som på grammofoninspelningen, där Edvin av allt att döma heller inte medverkar som musiker. Är det i grunden samma stycke kan det ha omarbetats inför filmen.

9. Edvin hade en talande papegoja som hette Kalle och som tydligen lärts upp musikaliskt. I intervjun berättar Gunnar Hurtig att den hade samma röst som Edvin och även kunde vissa Stenestadsmarschen (e. Per Joel Berndtsson). Vidare att "där valfärda folk ifrån stan ut [till Balderstigen] å sto utanför staketet där Kalle satt i buren i trädgården på sommaren". Dessutom ska Sveriges Radio ska ha gjort ett reportage om fenomenet någon gång på 1950-talet. Tyvärr har jag inte kunnat hitta något sådant radioprogram bevarat.

10. Enligt SvL Skåne II (1938:96) var Berndt Jonasson född 1812 och dog omkring 1863. Detta är utan tvivel felaktigt. Enligt Stenestads kyrkoböcker är det korrekta intervallet 1817–1868. Han tituleras även "härads-spelman" i SvL (ibid.) men denna titel kan inte utläsas i Stenestads husförhörslängder, där han först står som inhyst, senare torpare. Jonasson var visserligen bördig från Stenestads klockaregård, emellertid står inte heller fadern Jonas Tufvesson (1786–1856) registrerad med någon musikertitel, enbart som husman. Möjligen kan titeln "härads-spelman" tolkas informellt, då detta allmogejämbete som etablerades på 1720-talet (främst i Skåne) – som innebar rättigheter på att spela vid tillställningar inom ett härad – begränsades redan under 1800-talets första hälft, då skråväsendet successivt avskaffades (jfr Andersson: u.å.:77ff).

11. Meddelat av Gudrun Herlertz i telefon 2020-08-28.

12. Nils Månsson gifte 1884 om sig med Johanna Hansdotter (1850–1912). Elnas biologiska mor Bengta dog 1882.

13. Per Joel och Elnas sondotterdotter Ann-Christine Aspdahl tror att Elna ville att hennes förnamn skulle fingeras då hon inte var förtjust i det och/eller associerade till symaskinsmärket "Elna" (SMS 376). Det kan även ha funnits en skam som hade ekonomiska orsaker. Elnas far och mor förlorade förfoganderätten till sin arrendegård Ekeröd 1A på grund av misskötsel (se Trolle-Bonde 1905:430). Detta går igen i Edvins berättelse, där Majas [Elnas] far Matthis [Nils] istället förlorar sin gård på grund av att han gått i borgen för 10 000 kr. I verkligheten var bötesbeloppet "för försummad odling och husröta" 1357, 50 kr, vilket dock ska ha efterskänkts (ibid.).

REFERENSER

Opublicerade källor

Arkiv

Folkklivsarkivet i Lund. Skånes musiksamlingar (SMS): 335, 337, 339, 376, B145:11, B793, N320, N322, N323, N329, N360, VF48.

Landsarkivet i Lund: Församlingsböcker, död- och begravningsböcker, födelse- och dopböcker, husförhörslängder, in- och utflyttningsböcker, lysnings- och vigselböcker för Malmö (Caroli, S:t Johannes, Västra Skrävlinge och S:t Pauli), Billinge, Landskrona, Stenestad, Västra Sallerup och Östra Vemmenhög. SCB födda, vigda, döda 1860–1949. Sveriges släktforskarförbund, Sveriges dödbok 1860–2017.

Musikverket, Svenskt visarkiv, Stockholm. Folkmusikkommissionen (FMK): IIa:16 Sk 1:046–049 och IIa:43 Sv1div 2:46.

Internetkällor

STIM [<https://www.stim.se/sv>].

Svensk Filmdatabas (Sfdb) [<http://www.svenskfilmdatabas.se/sv>].

Svensk mediedatabas (SMDb) [<http://smdb.kb.se>].

Telefonsamtal

Åke Persson, för Skånes Spelmansförbund, 2020-07-03.

Gudrun Herlertz, bekant till familjen Berndtsson och Ethel Johannesdotter-Eliasson, 2020-08-28.

Publicerade källor

Diskografi

Persson, Edvard 2007. *Söder om landsvägen – 20 originalinspelningar från 1934–1942. Söder om landsvägen*. Naxos.

Filmografi

Söder om landsvägen 1936. Regisserad av Gideon Wahlberg. Sverige: Europafilm.

Kalle på Spången 1939. Regisserad av Emil A. Pehrsson Sverige: Europafilm.

Internetartiklar

Andersson, Harry: *Gamla luntor berättar (1934–1980)* [http://www.skanefolk.se/skspf/texter/historia_skspf_ha.htm].

Sjöqvist, Wilhelm: *Skånes Spelmansförbund – En återblick* [http://www.skanefolk.se/skspf/texter/historia_skspf_ws.htm].

Litteratur

Andersson, Greger u.å.: *Privilegierade häradspelemän i Skåne under 1700-talet* (kompendium): Lunds universitet.

Andersson, Nils & Andersson, Olof 1963: *Hur svenska låtar kom till. En brevväxling mellan Nils och Olof Andersson. Med inledning av Mats Rehnberg*. Stockholm: Musikhistoriska museet.

Benestad, Finn 1994: *Musik och tanke. Huvudlinjer i musikestetikens historia från antiken till vår egen tid*. Lund: Studentlitteratur.

Boström, Mathias 2010: 100 år med Folkmusikkommissionen. Översikt och vägledning. I: Boström, Mathias, Lundberg, Dan & Ramsten, Märta (red.), *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommissionen i Sverige 1908–2008*. Stockholm: Nordiska museet.

Ramsten, Märta 2019: *Hur formas bilden av en spelmanns repertoar genom bevarade notböcker? I Boström, Mathias, Eriksson, Karin L., Gustavsson, Magnus & Ramsten Märta (red.). Spelmansböcker i Norden. Perspektiv*

på handskrivna notböcker. Uppsala/Växjö: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur/Smålands musikarkiv 2019.

Sandgren, Patrik 2016: *Solveig Hultberg – pappa Guntram och de andra "Berndtarna"*. Upptecknaren 2015–2016. Lund: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar.

Sandgren, Patrik 2018: *Spelmansfamiljen Berndtsson – vad hände sen?* Upptecknaren 2017. Lund: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar.

Svenska låtar samlade av Nils Andersson. Skåne. Andra delen. Lund 1938: Gleerups.

Trolle-Bonde, Carl 1905: *Trolleholm förr och nu. Del II. Skogbogodset eller Trolleholms hemman i Konga, Ask, Billinge och Bosarps socknar. Lund: Håkan Olssons.*

Christer Lundh in memoriam

Patrik Sandgren

Christer Lundh (1945–2020) var en av medarbetarna vid uppbyggnadsfasen av det som senare formellt kom att bli Skånes musiksamlingar. Arbetet med att utveckla ett arkiv för folklig musik och motsvarande musikdokument med skånsk anknytning initierades 1980 av Kultur i Skåne, de dåvarande två skånska landstingen samt Malmö Stad, i samarbete med folkmusiker och ämneskunniga inom det musiketnologiska området. Efter att samlingarna 1991 införlivades med Folklivsarkivet fortsatte Christer Lundh att tillföra arkivet forskningsförberedande dokumentationer av både äldre traditionsbärare och yngre generationer av musiker, vilka avspeglar både livsform och musik.

Christer föddes i Lommarp utanför Vinslöv och blev tidigt intresserad av den mer traditionella folkmusiken. Under större delen av sitt vuxna liv var han bosatt i Hjärnarp. Han kom att bli en folkkär artist med flera utgivna skivor där han praktiskt använde den musik han samlade in, ofta visor framförda på göingemål.

Christer var en multimusiker och förutom att sjunga och spela gitarr trakterade han exempelvis dragspel och klarinett. Han var med om att ge ut visböcker – Visor i Skåne (1983) och Skånska körens visbok (2007) – som till stor del innehåller material som finns arkiverade i Skånes musiksamlingar. Han arbetade även inom regionalradion och producerade programserier om den skånska folkmusiken. Under 1990-talet var han en av initiativtagarna till bildandet av Skånska kören med ändamål att främja skånsk viskultur. Christer blev årets skåning 1993 och tilldelades 2013 Nordiska museets medalj för hembygdsvårdande gärning.

Vi minns Christer med stor saknad och det är svårt att med ord värdera hans enastående insats med att dokumentera och främja den skånska folkmusiken.

Christer Lundh samtalar med vissångerskan Hilma Ingemansson (1892–1986). Ur Skånes musiksamlingar (SMS 34). Fotot taget i samband med en dokumentation utförd i Staffanstorp 1985.

Karl-Erik Welin. Några noteringar till ett 80-årsminne

Georg Welin

BARNDOMEN

Kära vänner av min bror Karl-Erik, av hans person och av hans tonskapelser! Han kom till världen 1934, lillebror Gunnar följde 1939 och själv är jag 32:a. Vi växte upp tillsammans i Genarps folkskola på 1930- och 40-talen. Far var lärare där sen 1913 och Mor hade innan deras giftermål 1931 varit lärare vid en särskola i Heberg. Vårt hem var en gammal skolbyggnad i rött tegel från 1800-talets mitt. Den låg längs landsvägen, mittemot kyrkan. Vid en senare tillbyggnad med gult tegel, i vinkel mot söder, hade den stora skolsalen blivit inrymd där. I den gamla längans västända inreddes då samlingsrum och slöjdsal. Platsen låg i hägnet av höga almar, björkar och kastanjer. Mitt på gårdsplanen stod ett valnötsträd, som överlevde de stränga vintrarna i början på 40-talet. Till min stora glädje står det ännu kvar. Mitt tidigaste minne av min lillebror Karl-Erik är när han låg där i sin vita säng med långa, ljusa lockar och sjöng sig själv till sömns på kvällen. Vi kallade honom Kalik, och det hade han alls ingenting emot förrän en liten spjuver i grannskapet kom på att det likande "alika", som är vårt gamla skånska namn på kajor. Dessa flygande väsen kretsade fritt kring den höga kyrkspiran, och deras käcka läten var faktiskt ett rätt dominerande inslag i vår barndoms "tonala" landskap. På våren surrade dessutom humlor och bin i hundratals krokus och tulpaner, hörnornas trivsamma kackel inte att förglömma. Vi hade en tocke som hette Hans. Han hade blivit tam när vår kära barnflicka Maj-Britt Oskander lockat honom att äta ur handen. Men ve och fasa när Hans mitt i puberteten flög upp på lille Kaliks axel. "Han kan vi ente ha", sa Far och så blev det hönsasoppa till middag på söndan. I vårt hem fanns ingen radio, men det var ändå fyllt av musik. Far sjöng och spelade orgel i skolan, och hemma trakterade han i ljusa stunder sitt munspel. Mor var flink på pianot och grannen Stina spelade grammfon! Kalik gillade skivan med "Jolly Bob" och då särskilt det ställe, där skeppsgossarna ropade Adios, adios! "Där kom pågana!" noterade han som fyraåring.

När Karl-Erik fyllt fem, började kriget, och med det ransoneringen. Vi påga hade på den tiden långa strumpor och kortbyxor. Men nu fanns inte längre de mjuka sköna strumporna att uppbringa, som kom från England. Vi fick nöja oss med en hemmakvalité som vi döpte till "stickehossor". Min bror hade känsligt skinn och en söndagsmorgon fällde han många tårar, men andra fanns inte att få! Nu kom lillebror Gunnar och Mor

Valnötsträdet. Foto Gabi Louisedotter

hade mycket att stå i. Far hade årskurserna 5,6 och 7 och innan en uppdelning 1942 undervisade han ett tag 56 elever!

Året 1940 var majblommorna gula med rött i mitten. Med en karta på tio stycken gick lille Kalik frimodigt ut och knackade på i grannskapet. Snart återvände han stolt och

meddelade: "Nu har jag sålt alla majblommorna!" Men han verkade ändå litet "somer" och la' sej att vila i vårt rum, på hörnan in mot Krister Nils'. Nästa morgon hade han röda utslag över hela kroppen. Scharlakansfeber! På den tiden var det isolering på Epidemisjukhuset i Lund som gällde. Jag minns hur den snälle ambulansföraren satt helt lugnt i korgstolen därhemma och väntade på sin passagerare. Så kom då den lille femåringen, tyst och samlad, iförd grå yllegensare och svart jockeymössa. Han hälsade artigt på chauffören, och sen bar det iväg. Ambulansen var svart, med röda kors på sidorna och bakdörren. Mor grät och jag vinkade adjö.

Samma dag knackade åkare Blücher på. Han gick in i vårt lilla rum och flyttade sängarna åt sidorna. Sen lade han ut två träpinnar mitt på golvet. Där satte han ett tvättfat, la i en grå kub och tände på. När en vit rök steg upp mot taket gick han snabbt ut, stängde dörren och klistrade breda pappersremсор över alla springorna. Bacillerna skulle dödas och den färgstarke Blücher var Genarpsortens desinfektör. Allt var så dramatiskt, men framför allt sorgligt. En av våra barnflickor, Justus Nilssons käcka dotter Sonja, uttryckte det så träffande: "A, de va sunn ad Kalik skulle komma po lasaretted - alltid livad å gla', alltid städad å fin!"

Mor ringde varje dag till syster Maja och fick besked om Karl-Eriks tillstånd. I början repade han sig snabbt, men sen blev det problem med både öron och njurar. Vår underbara faster Elna bodde i Lund och besökte dagligen Karl-Erik. De fick samtala med en glastruta emellan. Hon gav honom bl a ett fickur, som man kunde köpa på Epa för sex kronor. Det skulle dras upp varje kväll och Karl-Erik skötte det perfekt. Syster Maja brukade berömma honom för gott uppförande, men en gång hade han hållit tummen för vattenkranen, så att det sprutade på golvet. Då blev Mor och Far bekymrade – och jag upplivad! En gång skulle jag få följa med och hälsa på, men jag fick inte gå med ända upp utan måste vänta på en bänk utanför. Den gången fyllde klangen från Allhelgonakyrkans klockspel hela min världsrymd med vemod.

Efter tre långa månader fick min lillebror komma hem igen, och glädjen var stor. Det var högsommar och Karl-Erik älskade "fillebunk" med ingefära. Och så var han stormförtjust i hästar. När Fredrik Wide kom åkande förbi därute på landsvägen med Lisa och Fuxan, kunde han hoppa upp och sätta sig bredvid Wide på kuskbocken. Efter kurvan vid Anders Bengts' fick han ta över tömmarna och fortsätta att köra hela kilometern, ända ut till stället Liseå. Man skulle bara "hålla litta" på den vänstre tömmen, så gick det perfekt. På sin sjuårsdag den 31 maj 1941 fick min lillebror ett tvåradigt dragspel av faster Anna. Vi härmade gamla valser och polkor, som Far i sina gladaste stunder föredrog på sitt munspel. Men jag minns också att Karl-Erik en gång charmade Mors kaffegäster med "Lilly Marlene".

Sommaren det året fick Karl-Erik inte följa med Far och mig på en veckotur till Halland, till hans älskade gudmor Mormor och till vår godmodige Morfar. Mor planerade för att hon och de två mindre pågana skulle åka dit i oktober.

Den 1 september 1941 började Karl-Erik i småskolan för Kia Andersson. Där fanns det flickor! Efter någon månad fick Mor på omvägar veta att han hade kysst Lilly! Inte långt efter var det Ullas tur. Mor tog det hela med ro: "Ja, gifter du dej med Ulla får du minsann finna dej i att ha stickehåsor", var hennes kommentar. Mor visste att mamma Greta hade försett sin tös med såna där präktiga, svarta hemmastickade yllestrumpor. Det var kalla vintrar de åren, 1941 och 1942.

Förutom i skolan var Far djupt engagerad i politiken, både på hemmaplan och ute i stora världen. Han förfasade sig över hur så många kunde hålla på Hitler. När Karl-Erik kom hem från skolan sjöng han ofta upp någon ny skolsång för oss, t ex: "Se fröken Narcissus har skaffat sig nytt, då är det nog säkert att vintern har flytt, då snart kan man visa sin vårhatt i sol, sa' primulan, rosen, pensén och viol." Jag berömde min käre bror men påpekade samtidigt att det hette fröken "Nazisten", inte Narcissus. För det tilltaget har jag dåligt samvete än idag!

Så kom då en veckas lov i oktober, med Hallandsresan för Mor och mina två bröder. Jag har sparat hennes brev från detta besök i sitt barndomshem. Däri berömmar hon lille "Kallik" för att han i Malmö varit så duktig att på centralstationen bära väskan mellan Genarpståget och tåget mot Göteborg. Först genom min brors memoarer har jag förstått vilken besvikelse det var för honom att inte få uppleva sommaren i Edenberga den gången. Annars brukade han varje år packa en egen liten resväska en hel månad i förväg.

Jag vet precis när Karl-Erik gick om mig i musik. Det var när han närmade sig de elva, på våren 1945. Mor hade på vårt piano lärt honom stycket "Den glade lantmannen", där melodin låg i vänsterhanden. Det stycket spelade han med stor bravur. Men lantbrukare ville han inte bli längre. Nu var det flygare som gällde. Hans lärarinna i femman och sexan hette Ruth Lundberg. Hon blev stormförtjust när Mor lärde honom psalmmelodierna till skolans morgonbön, allt efter gehör. Skolan bjöd in till en teaterföreställning i Gamla hotellet/Kom-munarhuset. Karl-Erik kom in på scenen i sjömanskostym och svarade för Ouvertyren på sitt dragspel. Sen sjöng man: "Nu reser Pelle Sjöskum till Söderhavets våg. . .", och så bar det ut i vida världen. Kapten på skutan var "Karin på mejeriet", Ulla var prinsessa i Kina och Lilly var den lilla frun Mimosa i Japan: "Ja, här ser du den lilla Mimosa'sa, den lilla sköna, förtjusande Mimosa, lika nätt och graciös är hennes lille man. . .". Karl-Erik var händig också. Efter en ritning i Lyckoslanten snickrade han ihop en lådbil, som lillebror Gunnar vann ett rally med. Han övertalade Far att

köpa en treväxlad cykel med handbromsar. Den var han mycket stolt över. Oförglömliga var våra sommarvistelser hos kusinen Hilding och Gerd i Skanör några veckor varje år, från 1947 till 1952. Vi snickrade bl a en rejäl badbåt och lyckades faktiskt livrädda en lärarinna, som kommit ut på för djupt vatten. Hon ville ge oss en femtilapp. Karl-Erik avstod, vilket jag livligt förebrädde honom för.

UNGDOMSTIDEN

På hösten 1948 började Karl-Erik som 14-åring på Spyken i Lund. Han blev strax omsvärmad och andra året gick det vilt till, med alla skutt och andra eskapader. Han fick gå om tvåan, läsåret 1950/51. En tidig flickväns tragiska öde skulle komma att följa honom livet ut. När han sen i modersmålet fick uppsatsämnet "Längtan heter min arvedel", efter Karlfeldts självutlämnande dikt, tolkade han in hela sin personliga problematik i krian. Men ändrade tempus till "hette". I varje fall ansåg läraren att han missuppfattat ämnet. Med bistånd av fyra kamrater lämpade han då ut en skolbänk från fjärde (?) våningen – och dörren till Spyken slogs igen för honom!

För en kamrat deklarerade Karl-Erik högtidligt att nu skulle det bli musik på heltid. Mor stöttade honom men Far gillade inte hans nya ambitioner. Gitarrister blir sneda i ryggen och Fars ungdomsvän, konstnären Theodor Jönsson i Esarp, hade hamnat på S:t Lars! Men ingenting kunde längre hejda min käre bror. Redan sedan han sett filmen "Young man with a horn" på biografen Reflex i Lund, beställde han den 26 juli 1950 en trumpet på Smålands musikvaruhus i Nässjö. Vår granne Stina Engström gick i borgen, men det räckte inte när beställaren själv bara var sexton år. Då lyckades han beveka Mor att stå som köpare, och affären var räddad. Jag fick förtroendet att snickra ett fodral till det ädla instrumentet av det franska märket "Couesnons", som jag målade i guldbokstäver på locket. Far var dock inte helt avvisande till sin vilde sons ambitioner. Han fick t ex måttbeställa en kostym i röd sammet hos farbror Nils i Esarp. Skor i modellen "myggjagare" var också ett måste. Han hade nu hunnit bli 184 cm i strumplästen (jag blev aldrig mer än 175) och tog sig överdådigt elegant ut i sin nya svid. Snart följde några bejublade framträdanden med trumpet i Genarps Folkets park. På den tiden hörde det till att man skulle dela åtminstone en "halva" med någon kamrat före ett besök i det anrika danspalatset. Men jag hörde aldrig att Karl-Erik hamnat i klammeri med någon. Undantaget var jag, som i hans ögon var pappa Vilhelms kelgris. Far och Kalik gick aldrig riktigt ihop, vilket Mor förklarade med att de hade samma "elektricitet".

Vid sidan om skolan skötte vår flitige Far mycket av det allmänna i Genarps kommun fram till reformen 1952. Han förde kassaböcker, skrev kallelser och protokoll, räknade ut lärarnas löner, rekviderade statsbidrag, förmedlade egnahemslån och hjälpte folk med pensionsan-ökningarna, planerade för samhällets vatten och avlopp med

mera. Han behövde arbetsro. Vi hade ärvt en radioapparat efter faster Anna, men den kunde vi inte ha på under kvällstid. Jag byggde en radiomottagare, som drevs med tio seriekopplade ficklampsbatterier. Sen kunde min bror lyssna till jazzmusik utan att störa familjefriden. I hans trumpetlåda återfann jag härom året en liten lapp, där han noggrant noterat namnen på alla medlemmarna i Thore Ehrlings orkester. Där låg också ett urklipp med noterna till "Orange-coloured Sky". Självt var jag en stor beundrare av Duke Ellington men Karl-Erik gick snabbt vidare till Dizzy Gillespie, Miles Davis och Charlie Parker. Bebop hette stilen och snart följde Cool.

Den 4 oktober 1951 började Karl-Erik ta lektioner i pianospelets ABC för kantor Knut Lindberg i Esarp. Sen följde klassiska pärlor och Bachs inventioner, orgel och harmonilära. En sommarmånad stod jag på vinden rakt ovanför och målade ett jätteporträtt i olja av den store läromästaren Johan Sebastian Bach. En natt i mellandagarna 1952 kom min bror ovanligt sent hem. Han ville prompt tala med Mor och mig. I förtvivlan berättade han då om sin obesvarade kärlek till en yngling i Lund. Han möttes av förståelse men accepterade inte själv sin läggning, något som alla levnadsåren framöver skulle komma att prägla hans existentiella problematik. Min bror blev vid denna tid även bekant med litteraturvetaren Lilian Lundin, som då bodde borta hos Weibulls på Adelgatan 3 i Lund. Karl-Erik brukade säga att "hon noga inpräntade den borgerliga anständighetens gränser i mitt psyke". Men hon väckte också hans håg till poesin, bl a genom att deklamera kinesiska dikter, översatta av Alf Henriksson. Sommaren 1953 tog Karl-Erik kantors- och organistexamen i Lund. Examinator var domkyrkokapellmästaren Josef Hedar. Orgelprofessorn Alf Linder från Kungliga Musikhögskolan i Stockholm skall då ha sagt: "Jag tycker att Ni, herr Welin, skall bli musiker." Nu anhöll Karl-Erik om att få göra come-back på Spyken, detta för att få vissa baskunskaper i latin. Rektor Nils Kjellman granskade den sökande med kännarmin och fann honom mogen och beslutsam. Så följde några terminer på gymnasiets latinlinje. Samtidigt fortsatte min bror sin musikaliska utbildning, nu hos musikdirektör Carl Bengtsson vid S:t Petri i Malmö. Detta var några glimtar från min käre bror Karl-Eriks uppväxttid i vårt gemensamma barn-domshem i Genarp. Vi människor är överlag mångtydiga och som närstående måste mitt perspektiv dessutom bli åtskilligt färgat. Min brors ungdom rymde flera inslag av "Sturm und Drang". På ett foto utanför södra skolgaveln möter min käre bror som 17-åring sommaren 1951. Som synes är den känslige ynglingen fortfarande "städad och fin", men också hårt drabbad av omilda omständigheter. Far hade annat att bestyra, men vår underbara Mor och goda vänner var till stor hjälp.

STOCKHOLMSTIDEN

I augusti 1955 var Karl-Erik en av 32 sökande till organistklassen vid Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Tre kom in och min bror var en av dem. I januari 1956 flyttade han till Stockholm. Det skulle bli inledningen till en helt ny epok i hans tillvaro, en

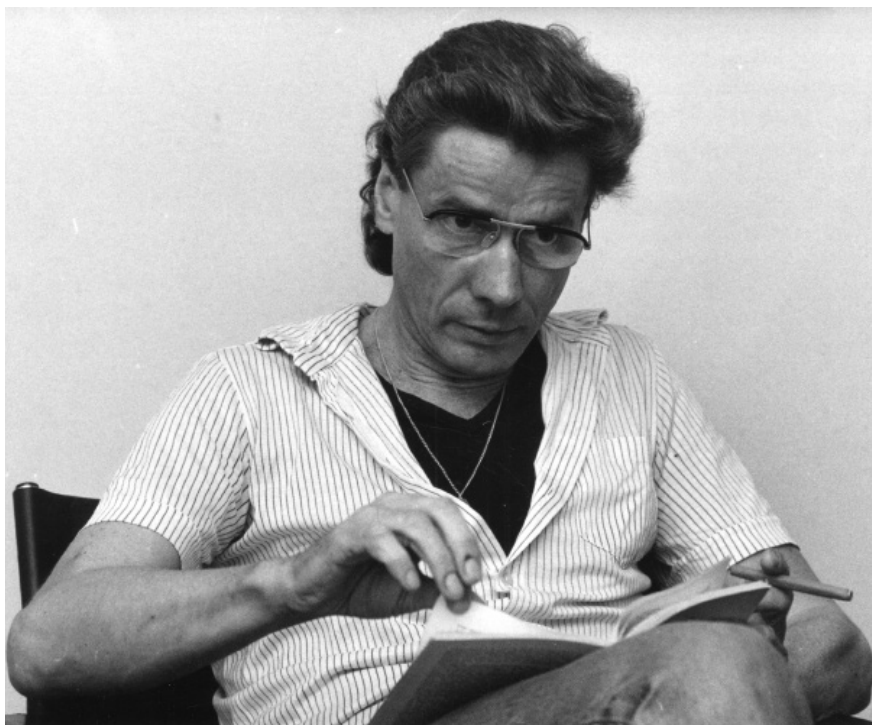
framgångssaga med många växlingar mellan mörker och ljus. Sådär skriver han: "Visst var jag en flitig elev, men jag ville hellre prata med mina lärare än spela upp etyder och sonater. Några av professorerna förstod detta, och av dessa lärde jag mig mest. Inte för att bli någon musikmaskin men för att handskas med musiken och få den att bli en del av det liv, som jag hade så svårt att leva. Jag längtade hem hela vårterminen och när den äntligen var slut kom jag till en sommar i Genarp som skulle bli den vackraste, den enda jag vill minnas som lycklig och fylld av värme. Jag drog mig tillbaka till ett ensamt träd vid skogsbrynet. Därifrån kunde jag se Lunds domkyrka vid horisontlinjen. Juan Ramon Jimenez skriver i Silver och jag: "Och se, pinjen grät för mig."

Våra föräldrar, Magnhild och Vilhelm Welin, hade nu som pensionärer flyttat till ett hus litet längre upp i byn. Där minns jag hur min bror i ljusa sommarkvällar tonsatte Fyra kinesiska dikter vid Mors piano, och då bl.a. "Sov lilla barn, bort går tidens ström..." Åter i Stockholm på hösten 1956 kom Karl-Erik att få bo hos Anna Maria Berglund, då 72 år, på Regerings-gatan 82 b. Ända fram till 1964 skulle denna generösa dam lyckas att i någon mening hålla min allt annat än stillsamme bror under sina vingars skugga. År 1958 förmådde några kamrater vid Musikhögskolan elevrådet att skriva ett brev till lärarkollegiet, där de beskyllde Karl-Erik för att genom sin läggning utöva ett skadligt inflytande på yngre elever. Alf Linder rev papperet och kollegiet lämnade framställningen utan beaktande. I sin förtvivlan sökte Karl-Erik tröst hos Stagnelius, i dennes underbara dikt "Vän, i förödelsens stund, när ditt inre av mörker betäcks..." Den tillhör hans tidigaste tonsättningar. "Dikten passade mitt känsloläge vid denna tid" skriver han.

Vid slutet av 1950-talet studerade Karl-Erik orgelspel för Alf Linder och komposition för Ingvar Lidholm. Han tog även privatlektioner hos Gunnar Bucht, som lärde ut kontrapunkt i den stränga Palestrinastilen, med tolv toner i stället för åtta. År 1961 avlade han sin högre organistexamen. Han blev nu engagerad av Ingvar Lidholm på Sveriges Radio, som producent på kammarmusikavdelningen. Samtidigt fick han en tjänst som organist i Johannes kyrka.

UT I VÄRLDEN MED MUSICA NOVA

1962 debuterade Karl-Erik Welin som orgelinterpret vid festspelen för ny musik i Radio Bremen. Då tolkade han bland annat "Volumina" av ungraren György Ligeti. Detta kan man nog beteckna som inledningen till min brors internationella genombrott. Med sig hem tog han de nya idéerna från Darmstadt, Hamburg, Milano och New York. John Cage hade deklarerat att det egentligen inte fanns någon musik, bara ljud. Bland andra förnyare kan nämnas Morton Feldman. Nu blev Karl-Erik invald i musikföreningen Fylkingen och vice ordförande i Föreningen Svenska Tonsättare. Sådär skriver han själv i sina memoarer:

Karl-Erik Welin 1986. Foto: Lars Strömberg

"Stockholm blev nu en viktig tummelplats för den nya musiken och den musikaliska happening, som så starkt präglade 60-talets avantgardism. Det var en härlig tid."

I denna "härliga tid" skulle han nu bli att göra ett nedslag i Riddarsalen på Malmöhus slott, närmare bestämt den 11 mars 1962. Det är intressant att läsa hur olika Musikrecensenter som Sjökvist, Broman och Nordström med visst huvudbry tog in de nya signalerna. Vid en orgelkonsert i S:t Andreas kyrka i Malmö 1963 tolkade Karl-Erik bli att orgelstycket "Volumina" av ovan nämnde Ligeti. Verket gav uttryck åt en namnlös förtvivlan vid Warschawapaktens intervention i Ungern 1956. Efter konserten följde diskussion i Andreassalen. Karl-Eriks forne lärare, Carl Bengtsson, tog till orda och överöste tillställningen med epiteter som skandal och liknande. Dåvarande pastor loci, Olle Nivenius, försökte gjuta olja på vågorna genom att inleda en diskussion om kyrkligt värdig musik. Min käre bror såg mycket trött ut, han hade gett allt under själva konserten. Då sökte hans storebror Georg komma till undsättning genom att i ungdomligt övermod citera Kristi ord på korset: "Eli, Eli, lema sabbactani?" dvs. "Min Gud, min

Gud, varför har Du övergivit mig?" Varför skulle då inte även tonsättaren Ligeti, i Mästartarens efterföljd, få utropa sin förtvivlan vid händelserna 1956? Sten Broman, denne i musikaliska ting utomordentligt kunnige, litet tvära, men i grunden mycket älskvärda personlighet stödde oss helhjärtat. Även Bengt Hambraeus kom till undsättning.

I mars 1964 skriver Per Anders Hellqvist: "Jag vidhåller att den "mjuke" Karl-Erik Welin är en av vårt lands främsta musikdramatiska begåvningar." Så följde då det beryktade nerslaget på Moderna museet i Stockholm. Karl-Erik gjorde högtidlig entré, iförd en lång vit rock. Sen satte han sig grensle på ett piano och borrade ett hål uppifrån. Igenom detta släppte han ned ett sprängskott i instrumentet, varvid sidostyckena lossnade. Sen gick han lös på innanmätet med en motorsåg. Vid en järnbult slog det tillbaka i min brors underben. Sen tog han på sig en röd klädnad och vände ryggen åt publiken. Där stod det Welin i stora bokstäver! Med sirenerna på förde ambulansen Karl-Erik till sjukhuset, där läkaren presenterade sig som "Schubert"! När jag snart efter kom hem till Genarp, var min gamle Far, pappa Vilhelm, allt annat än glad: "Det är inte roligt att komma bort i samhället längre, sa han. Jag får så många kommentarer. Nästan alla säger: Jag trodde man skulle spela på en flygel, inte såga i sönder den! Jag försökte trösta Far med Hans Ruins kommentarer till liknade drag i samtiden, t ex apropå Andy Warholes bildkonst: "Ur konstens upplösning kommer konstens pånyttfödelse", och med Bo Bergmans dikt: " Som vindar gå och skyar jaga, så jaga släktena varann", publicerad på nyåret 1959/60. "Det äkta är vad frågan gäller, det finns ej någon annan norm, vart släkte sina domar faller, men anden byter ständigt form - -". Under 1964 utkom min bror bland annat med sin komposition Pereo, för 36 stråkar.

Året därpå kommenterade Karl-Erik själv sitt utspel vid Nutida Musiks tioårsjubileum i mars 1965: "Det är inte mot den gamla musiken jag riktar mig, utan mot lyssnaratityder och mot att ett instrument, pianot, används som statussymbol för familjens kulturella nivå." Min brors framträdande i det sammanhanget formade sig till "en statsbegravning av flygeln, den fulaste av möbler." Vid samma tid presenterade han sitt verk "Visoka 12", för två flöjter, två violiner och två celli.

Framme i 1966 var det tid för invigning av raketflygfältet i Kiruna, det internationella rymdforskningscentret ESRO. Den idérike bildskaparen Olle Bonnier ville fabricera ett konstverk som byggde på den grekiska myten om Minos palats: "Minos palats är labyrinthen inne i var och en. Hjärnvågor, nervsignaler omgestaltas i ljud- och ljuskrockar." Konsertsalen var ett rymligt bergrum, där ett färgspel projicerades på väggarna och kombinerades via 4 kanaler och 32 högtalare med improvisationer på elorgel av Karl-Erik. Där skulle jag gärna velat ha vara med! Samma år fick jag som byskollärare i Billinge i handen ett skolradiohäfte med en barnopera, kallad "Dummerjöns". Karl-Erik stod för musiken och hans vän Sven-Bertil Taube spelade huvudrollen.

I september 1968 var det tid för den stora Världsmusikfesten i Stockholm. Då uppfördes bl. a. Ingvar Lidholms "Poesis", komponerad 1963 på beställning av Stockholmsfilharmonikerna. "Den virtuosa pianokadensen tolkades med suveränitet av Karl-Erik Welin", skrev en recensent.

1968 hade Karl-Erik själv huvudrollen i en kammaropera av Sylvano Busotti. Sedan klingade det offentliga av under en period. 1970 gjorde han come back i stor stil med konsertturnéer på orgel, till bl. a. New York och San Francisco. Under 1971 skriver han, apropå sin kloka och hjälpsamma väninna Ingegerd Winblom:

"Vi bilade i en vit Triumph sport till många av mina konserter ute i Europa. Nu komponerade jag också min första opera "Drottning jag", till text av Stig Claeson." Samma år blev min bror kallad till ledamot av Kungliga Musikaliska Akademien. När den store nyskaparen Michael Meschke 1972 öppnade föreställningen "Den lille prinsen" på Marionetteatern, svarade Karl-Erik för musiken. Redan 1968 hade dessa båda andliga fränder med en uppsättning av "Ondine" inlett ett samarbete, som skulle komma att bli långt och fruktbärande.

Med början 1972, och åtta år framöver, skulle Karl-Erik vara värd i önskeprogrammet "Fullt verk" i Sveriges Radio. Där var han också en årligen återkommande sommarpratare.

I Rikskonserterers programblad 1975 berättas om hur Karl-Erik i november 1974 gjort en lågstadieturné i Uppsala län under rubriken: "Vi gör musik med Karl-Erik Welin". Lärarna hade i förväg uppmanats att låta barnen göra fantasifulla teckningar och krumelurer. "Där fanns cirklar i skimrande röda färger som bredde ut sig på vattnet och i ringarna fanns här och där små tecken." Med Karl-Erik vid pianot på golvet mitt bildade barnen ringar runt honom, en del hade rytminstrument, ringarna rörde sig som i ett sakta böljande. Barnen förstod och de skapade med." På en annan skola hade eleverna klistrat upp många små teckningar på ett stort papper. "Karl-Erik valde ut en bild och tolkade den på pianot. Barnen fick gissa vilken det var. Helt suveränt kunde de peka ut teckning efter teckning".

Under 1975 inledde Karl-Erik sin serie av årliga orgelkonserter i sin kära hemmaby Genarp. Men som vanligt bar det också ut i stora världen. Under 1976 gav han inte mindre än 78 konserter i 19 olika länder. Hösten 1977 kungjorde Karl-Erik att han skulle sluta komponera. Han sista verk skulle vara "Ett svenskt rekviem", till texter av Carl von Linné. Mera skulle dock följa. 1980 gjorde han dessutom en fem veckor lång konsertturné i Sovjetunionen.

UPPBROTET

Så kom då 1981. Livet ute i Hässelby, och för den delen även inne i staden, hade för honom blivit alltmera outhärdligt. Då packade min käre bror sin ränsel och lämnade Stockholm som bostadsort för alltid. Örebro, Göteborg, Köpenhamn, Skillinge och Mölle skulle bli de nya anhalterna på väg mot slutstationen, den lilla bergsbyn Bunyola på Mallorca. Tonsättaren Lars Olson, bördig från Värmland, skulle i samband med uppbrottet komma att bli hans nya livskamrat.

En period var Karl-Erik nu tillförordnad musikprofessor på Kuba. Han reste runt för att introducera den moderna musiken, men också bildkonsten, såsom Matisse och Chagall, poesin inte att förglömma. Castro gav honom fria händer, "men politiken får du låta bli!"

Min bror var bland mycket annat även med i kommittén för ombyggnaden och förnyelsen av den stora orgeln i Stockholms Konserthus. Den 27 oktober 1982 satte han sin prägel på en konsert med det återinvigda orgelverket, vilket vann stort erkännande. I anslutning därtill skrev Göran Bergendahl: "Karl-Erik spelar inte musik av Couperin, han spelar Couperin."

BEKÄNNELSEN

Nu kontaktade min bror mig i ett lite ovanligt ärende. Han ville ha ett ämne eller motiv för en opera. Jag mindes då att Eyvind Jonssons roman "Drömmar om rosor och eld" en gång gjort ett starkt intryck på mig, såsom en appell för humanitet och rättvisa. Den utgick från en verklig händelse i 1600-talets Frankrike. En katolsk präst blev av sina avundsmän beskylld för att ha förfört nunnorna i det kloster, där han svarade för själavården. Förhör med tortyr följde och hela historien fick namnet "L'aveu" dvs. "Bekännelsen". Mats Gellerfeldt skrev librettot och Karl-Erik lade som vanligt in hela sin själ i det musikaliska uppdraget. Då svek vännerna honom. Att sätta upp en opera skulle bli för kostsamt. Karl-Erik beskylldes i samma veva för att ha festat om på Capri i stället för att ägna sig åt att skriva sina memoarer. Den gången var det bevisligen osant! 1984 kunde Inger och jag delta vid ett uruppförande av L'aveu som musikaliskt drama, i den då nyinvigda Bervaldhallen i Stockholm. Bland besökarna minns jag Ingmar Bergman, fylld av entusiasm över motivet.

Framme i 1985 gjorde Karl-Erik en ny fem veckors turné som gäst i Sovjetunionen. I sina memoarer skriver han: "Mitt under min turné dog Konstantin Tjernenko. - - -Sovjetunionen proklamerade landssorg och när jag skulle ge min konsert i Kiev ville man granska mitt program. När jag då spelade upp Lars' nyskrivna Chaconne för orgel, blev man så gripen att verket utnämndes till "lamento" (klagosång) över deras nyss

avlidne partikamrat". Som tidigare återkom han även detta år till sitt kära Genarp, nu med vad han benämnde "Bachs svåraste orgelverk".

Karl-Erik släppte aldrig tanken på att få verket "L'aveu" uppfört som verklig opera. Mikael Meschke anförtrrodde honom även med nya uppdrag vid Marionetteatern, såsom vid uppsättningen av "Christoffer Columbus", eller vid den originellt nyskapande "Don Quixote", till världsutställningen i Sevilla. Det senare var ett sceniskt oratorium i två delar. Här hade Michael Meschke skrivit ett libretto under fri omtolkning av Cervantes, för berättare, sångsolister, musiker och dockspel.

Löv från valnötsträdet i Genarp. Foto: Gabi Louisedotter

SLUTORD

Såsom fullständig amatör inom musikvetenskapen har Karl-Eriks storebror med dessa rader säkert förbisett en rad väsentligheter. Att förbigå hans stråkkvartetter vore dock även med detta förbehåll i det närmaste oförlåtligt. Det tillkommer var och en att tycka själv om dessa skapelser, men den sjunde i ordningen är min favorit! Verklistan över hans tonsättningar omfattar totalt inte mindre än 101 titlar. Det torde dock framför allt vara i sin roll som medskapare och uttolkare av sin samtids främsta avantgardister och deras partitur, dvs i sin roll som interpret på orgel och piano, som min brors egenart tidigast slog ut i full blom, hans senare tolkningar av klassiker som Bach och Couperin m fl dock inte att förglömma.

Den 29 maj 1992 avled min käre bror i ett litet hus vid Calle Oriente i Bunyola på Mallorca. Orsaken var enligt dödsattesten "hemorragia cerebral", d v s. hjärnblödning. Sommaren samma år uruppfördes beställningsverket "Crepusculo" vid invigningen av konserthuset i Kristianstad.

Av bokförlaget Norstedt fick jag förtroendet att förse Karl- Eriks självbiografi "Lögner om Sanningen" med illustrationer. Min brors avsikt var att låta varje berättande avsnitt följas av reflektioner. Då anvisningar om den inbördes ordningen saknades, valde vi dock i samförstånd att återge de båda delarna var för sig. I den boken kan du med fördel ta del av hans egen, självutlämnande version av sin levnadssaga.

Därmed avslutar jag detta högst ofullständiga försök till överblick över min käre brors livsverk, efter bästa förstånd meddelat av en åldrande storebror. Karl-Erik var gäst hos verkligheten, liksom alla vi andra. Ofta återkom han vid våra nattliga telefonsamtal till följande reflektion, en gång meddelad av den italienske författaren Salvatore Quasimodo: "Varje människa står ensam på jordens mitt, genomborrad av en solstråle – och plötsligt är det afton!" Nu omgärdas mina kära föräldrars och mina båda bröders minnesvårdar av trädens sus och fågelsången på Genarps kyrkogård, helt nära platsen där vårt hem vid Genarps skola en gång låg. Men valnötsträdet står kvar och, som det heter i en av de fyra kinesiska dikterna, "våren kommer åter, år från år!" Karl-Erik förlorade aldrig sin tro på musikens förmåga att bidra till en bättre värld.

Billinge i september 2014

Georg Welin

Ett epidemisjukhus efter epidemin

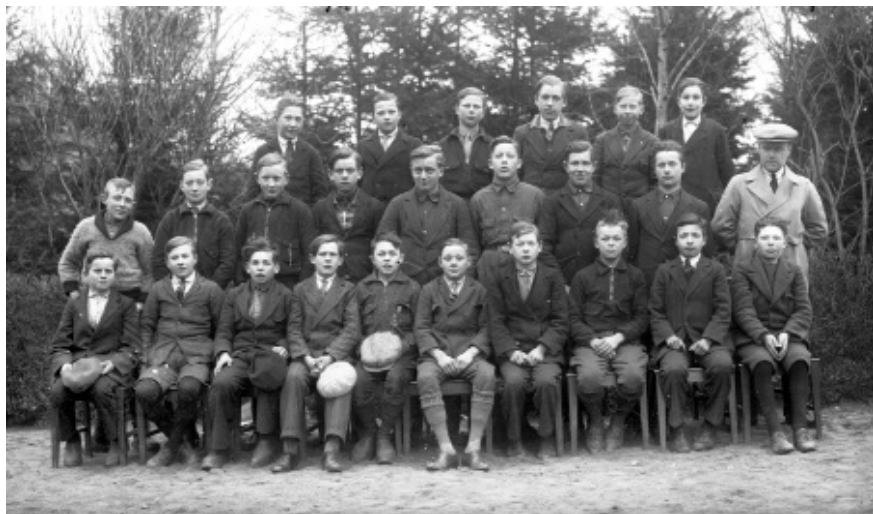
Lennart Börnfors

Idag är det Covid-19 som drabbat världen, 1918 var det Spanska sjukan. De första fallen i Sverige inträffade i juli 1918 och inom loppet av ett par år dog över 37.000 svenskar i sjukdomen. På många håll förberedde man sig för det värsta. Vi kan se det i Börringe, som då var en egen kommun men nu är en del av Svedala. När dödsfall i "spanskan" hotade, uppfördes där ett Epidemisjukhus för att ta hand om alla sjuka. Samtidigt utvidgade man kyrkogården för att kunna ta hand om alla döda som kunde bli följen av farsoten.

Sjukhuset byggdes 1918 i Nötesjö, den största av byarna i Börringe (den idag mest kända byn är Sturup tack vare flygplatsen). Det blev fyra dödsfall i spanska sjukan i Börringe år 1918 men bara ett året därpå. Faran var över, men byggnaden var kvar. Vad kunde den användas till? Till en början hade av allt att döma distriktssköterskan mottagning i lokalerna. Fotot av sjuksköterskorna på trappan tillsammans med fyra barn är taget i början på 1920-talet.

Snart blev byggnaden i stället lokal för "fortsättningsskolan". Den var en fortsättning på folkskolans 6 år och hade enligt Nordisk familjeboks "Uggleupplaga" från 1918 till uppgift "att som praktisk ungdomsskola grundlägga och förbereda de ungas utbildning för deras lefnadsyrke och befordra deras allmänna bildning och främja deras sedliga utveckling".

Ett foto visar eleverna i pojknarnas fortsättningsskola 1932 i Epidemisjukhuset. En av dem var Tage Persson i Hasslegrunden som står som nr 2 i andra raden. Hans dotter hade kvar hans avgångsbetyg daterat 12 mars 1932. Det framgår där att undervisningen omfattat 180 timmars undervisning i Medborgarkunskap, Modersmålet och Naturkunskhet. Läraren hette Hugo Svensson och elevernas namn fanns i elevkatalogen på Svedalas kommunarkiv. En annan elev som är igenkänd på fotot är Ernfrid Nilsson i Lyngsjö, nr 6 i främsta raden. Hans far hette August Nilsson men kallades August Lyngsjö. Det händer att jag har anledning att citera honom. Han var hemma hos mina släktingar i Börringe, man drack kaffe och diskuterade något där August förfäktade en viss åsikt medan alla de andra var överens om en annan. Till slut konstaterade August: "Ja, det kan hända att jag har fel. Men så min sj-l att jag ger mig!"

För flickorna handlade fortsättningsskolan främst om "skolkök" och annan hemkunskap. Fotografiet med skolköks eleverna är taget i Epidemisjukhusets trädgård hösten 1945. På den tiden var det inte vanligt att man skulle se glad ut på foton, men här har fotografen Martin Svensson sett till att lärarinnan Ingegärd Evanders lilla barn kom med för att det skulle hända något i bilden, han skojar med barnet, alla skrattar och

han tar bilden. Man har gett oss namnen på flickorna. Från vänster står Inga Persson i Sturup, Ulla Nilsson i Lemmeströ gård, Majbritt Johansson i Lilla Bramstorp och Edit Olsson Isberg i Sturup. Sittande är Asta Jönsson och Ulla Hermansson i Börrengeskloster, Siv Norgren i kyrkbyn och Birgit Larsson i Lilla Bramstorp.

FOTOGRAFEN OCH FOTOSAMLINGEN

På skolfrier var jag ofta hos min fars syskon Hilda, Martin och Emil Svensson i Börreng. Martin var fotograf och det är han som tagit de bilder som ingår i artikeln. Han bodde i ett hus strax intill och hade sitt "mörkrum" där för framkallning, kopiering och förstoringsarbete. Men någon ateljé för fotografering fanns det inte plats för. I stället fotograferade han utomhus eller "hemma hos". Och det hände att han tog ateljéfoton i Epidemisjukhusets lokaler. Som det foto som får avsluta den här berättelsen – det är min storebror Stig och jag som blivit fotograferade där 1933.

Martin Svenssons fotosamling finns hos Folklivsarkivet, som publicerat den på nätet. Om du är intresserad av foton från första hälften av 1900-talet, så kan du där hitta vad du söker. Själv tycker jag det är intressant att i fotosamlingen se hur man förr arbetade

i lantbruket, hur man var klädd och hur cyklar, bilar och bussar såg ut. Man loggar in som gäst och skriver som sökord t.ex. "buss". så visas alla foton där det ordet finns i bildtexten.

Sten Stures ben – början till en medeltida tradition?

Gabi Louisedotter

Den 19 januari firas som alltid Sten Stures ben. Det har vi förresten gjort alltsedan 1520 då den stackars riksföreståndaren - eller monarken - förlorade båda benen efter att blivit träffad av en dansk kanonkula vid slaget på Åsundens is vid Bogsund. Därför uppmanas var och en att ståndsmässigt celebrera den ödesdigra händelsen genom att först kasta "kanonkolor" - snöbollar - på varandra och därefter äta desamma i form av smarriga chokladbollar.¹

PÅ JAKT EFTER STEN STURES BEN

I januari 2020 blev jag kontaktad av en journalist som eftersökte bakgrunden till en tradition han benämnde *Sten Stures ben*. Han hade tidigare varit i kontakt med bland annat Medeltidsmuseet i Stockholm som arrangerande *Sten Stures ben* i sin publika verksamhet, men menade att de inte kände till bakgrunden. Att en äldre tradition av det här slaget skulle falla under radarn för forskningens uppmärksamhet är osannolikt men möjligt. Under de grova rötter som utgörs av exempelvis nationella kalenderfester eller ritualer i kyrklig regi, sprider sig ett mer omfattande och finmaskigt nät av traditioner ut: seder, bruk och ritualer som följer människans livsvillkor i stort och smått. Arkiven är fyllda med beskrivningar av traditioner av de mest skilda slag som berör i stort sett all mänsklig aktivitet. Några har utövats inom en begränsad krets och under begränsad tid. Det material som återfinns i arkiven, eller det material som saknas, återspeglar inte en representativitet utan snarare fokus för insamlingen, och insamlingens begränsningar. Men, nu rörde det här sig om en tradition som sades högtidlighålla en svensk riksföreståndares fall under 1500-talets första hälft och som därmed gjorde anspråk på något slag av nationell identitet och legitimitet. Det skulle med andra ord inte vara troligt att den levtt undgängd som en tråd i det finmaskiga nät av traditioner som letar sig allt närmare individuella ² livsvillkor utan att beröra en större allmänhet.

Sten Stures ben fanns inte i Folklivsarkivets samlingar. Samlingarna, med ett omfångsrikt traditionsmaterial, har i stort tillkommit inom ramen för folkminnesforskningens, senare ämnet etnologis, verksamhet vid Lunds universitet. Under 1900-talet låg samlingsområdets fokus huvudsakligen kring Sydsverige med övriga Sverige representerat.

Fotomontage. Gabi Louisedotter

Alla sökningar begränsas av de system som tillgängliggör materialet. Folklivsarkivets söksystem för Manuskriptarkivet, som är mest aktuellt för en sökning som denna, begränsas till de beskrivningar och ämnesord som valts *om* materialet vid registreringen. En sökning kan därmed aldrig bli bättre än registreringen tillåter eftersom sökningen inte sker *i* själva materialet utan i orden *om* det. Registreringen har skett vid olika tidpunkter med ett språkbruk som dels följt tiden, dels följt det språkbruk som finns i materialet. Registreringen för det äldsta materialet har dessutom utformats för katalogkort placerade i kartotek och har strukturerats enligt den så kallade Realkatalogens system med tidsenlig ämnesorganisering, vilket styr sökningen och styr(t) forskningen. Efter att ha vidgat sökningen till andra arkiv stod jag fortfarande utan resultat. Trots de massiva insatser som gjordes i slutet av 1800-talet och under 1900-talet för att dokumentera och bevara traditionsmaterial efter industrialiseringens genombrott måste ändå antas att det mesta gått insamlarna ur händerna av olika skäl. Dagligen ställs museer, arkiv och andra samlande institutioner inför frågan vad som ska dokumenteras och bevaras, vems röst som ska bli hörd när, var och varför, där resultatet är ett komplext mönster som parerar identitet och politik och som inte heller kan avfärda marknadskrafterna. Och oavsett ambition och ändlösa resurser kan liv inte arkiveras utan endast spår av liv som följer av val.

Det är möjligt att ställa upp ändlösa skäl till att traditionen *Sten Sture bens* inte återfanns i Folklivsarkivet (eller liknande skäl för andra arkiv och historiska källor): Sten Sture den yngre var aldrig riksföreståndare för Danmark, söksystemen är ofulländade, traditionen har fränsetts av aktiva insamlare, levtt undangömd i en perifer tillvaro... Det fanns likväl starka skäl att tvivla på traditionens existens i arkiven av andra orsaker. Men jag hittade vad jag sökte, på Facebook.

När jag väl ställt mig bakom Google och riktat blicken mot materialet där, tog det inte lång tid att hitta bakgrunden till *Sten Stures ben*. Det fanns ett återkommande namn som dök upp i ett par av de äldsta sökträffarna vilka sträckte sig tillbaka till 2009. Till min fördel var det ett mindre vanligt namn. Jag kopplade ihop personinformation från Facebook med det namnet och sammanhanget i de äldsta sökträffarna och startade en chatt med en traditionsgrundare.

TUNGVIKTSBOXNING, SPRIDNINGSVÄGAR OCH KÄLLKRITIK

Söker man efter Sten Stures ben längs Googles vägar breder sig en tämligen rik flora ut längs vägkanten. Av alla träffar står en sökträff ut från de andra: webbsidan temadagar.se.

Sten Stures ben

Året var 1520, platsen var Åsundens is vid Bogesund och det hela var ett slag mellan Sverige och Danmark. På den svenska sidan stod Sten Sture den yngre med sina soldater och på den danska sidan stod Kristian Tyrann med sina. Sten Sture blev under slaget träffad av en kanonkula som totalt krossade hans ben, detta var en av anledningarna till att danskarna sedan vann slaget som gjorde att de senare tog makten över Sverige.

Vi har i Sverige sedan år 1520 firat Sten Stures ben, tyvärr är firandet av dagen utdöende, vi vill därför uppmana er att den 19 januari fira vår forne regent Sten Sture och hans förlorade ben. Ni firar först genom att ni kastar kanonkulor i form av snöbollar på varandra för att sedan äta upp kanonkulorna i form av chokladbollar.³

Temadagar.se presenteras på sidan som: "den ledande svenska informationssidan som samlar temadagar och högtider att fira. Sidan kan ses som ett inofficiellt register över alla de olika dagarna som finns att fira".⁴

Att kartlägga spridningsvägar på nätet kan vara en uppgift omöjlig att överblicka. Med det relativt smala ämnet *Sten Stures ben* var det ändå möjligt. Den första digitala källan hittade jag, ett par sidospår in från de direkta sökträffarna, i Wikipedias raderingslogg. I Wikipedias raderingslogg förekommer traditionen Sten Stures ben vid tre tillfällen⁵, första gången 2009 där orsaken till radering bland annat anges som: "Om det här är en relevant högtid så borde den ha omnämnts mer." Av det drar jag slutsatsen att artikelgranskaren genomskött webben, och eventuellt andra källor, efter information med påvert resultat. 2010 finns texten om *Sten Stures ben* på temadagar.se. Och därifrån

sker en ökning i frekvens som visar att temadagar.se är en tungviktare i spridningsklassen. En rad lokaltidningar och en större dagstidning samt Sveriges radio har skrivit om Sten Stures ben utifrån en liknande aspekt som det inledande citatet i artikeln, det vill säga genom att ge en historisk förklaring och hävda en kontinuitet i firandet. Flera större kulturinstitutioner gör detsamma i sina Facebook-inlägg. Ett inlägg raljerar över tillgången till chokladbollar under tidsperioden för traditionens påstådda ursprung och erbjuder ett mer tidsenligt alternativ i form av ett recept på "Hedniska ärtor". Det till trots finns inget ifrågasättande av giltigheten. Den större delen av träffarna uppmanar till ett firande av dagen med beskrivning av hur det ska göras men ett antal återger även ett genomfört firande, individuellt eller organiserat till exempel i verksamheter med pedagogisk inriktning som skolklasser och museiverksamhet.

Anledningen till att temadagar.se står ut bland andra träffar är att texten där utan tvekan står som modell för återkommande formuleringar i de andra sökträffarna, ibland med viss förvrängning. Ett annat sätt att se sambandet är att det i de flesta fallen inte tillförs mer information i de andra sökträffarna. Det går att dra två slutsatser; sidan är välbesökt och gör möjligen skäl för sin självbeskrivning som "den ledande svenska informationssidan som samlar temadagar och högtider att fira". Den andra slutsatsen som kan dras är att sidan anses som en tillförlitlig källa av både allmänhet och media.

Vad är det då för källa som allmänhet, journalister och personal i pedagogisk (också annan) verksamhet förlitar sig på? Webbsidan startades 2008 av den då drygt 20-åriga Marcus Etéus vars företag Iteus EF anges stå bakom sidan som finansieras av annonsintäkter. Det är inte min avsikt att ifrågasätta den kompetens eller verksamhet som bedrivs av företaget på sidan temadagar.se. Det intressanta är den maktställning sidan har vad gäller både ansedd tillförlitlighet och spridningsverkan. Detta trots att sidans grundare är näst intill osynlig och att sidans transparens överlag är låg. I andra änden av skalan transparens finns Wikipedia vars idé är att vara en samverkande online-encyklopedi skapad och förvaltd av frivilliga redaktörer. Wikipedia jobbar med transparens bland annat genom öppna aktivitetsloggar över: blockerade användare och IP-adresser, användarnamnsbyten, uppladdningar, raderade artiklar, et cetera. Wikipedias tillförlitlighet har kritiserats. Och du borde inte lita på Wikipedia enligt deras egna riktlinjer:

It is in the nature of an open collaboration and work-in-progress like Wikipedia that quality may vary over time, and from article to article. While some articles are of the highest quality of scholarship, others are admittedly complete rubbish. Also, since Wikipedia can be edited by anyone at any time, articles may be prone to errors, including vandalism so Wikipedia is not a reliable source. So please do not use Wikipedia to make critical decisions.⁶

Wikipedias riktlinjer kan tillämpas på enskilda källor i stort. Obestriddligen har sidan Temadagar.se stort inflytande, inte endast för kännedom om och spridning av de tema-

dagar och högtider som finns upptagna på sidan. Den tycks tillmätas hög tillförlitlighet. Därtill fyller sidan en annan roll som medskapare av nya temadagar med möjligheten att ansöka om instiftandet av en temadag utifrån ett antal uppställda kriterier. Utöver den synlighet temadagen får genom att publiceras på sidan, kan företaget erbjuda hjälp med marknadsföringen av den.

Riksdagen beslutar om röda helgdagar, övrigt högtidlighållande står var och en till buds att välja. Och många vill ha en egen dag. Facebooksidan för temadagar.se anger den 22 december 2018 att man lagom till jul uppdaterat sidan med 156 temadagar. Ett smakprov från sidan visar teman som: Höga klackars dag, Internationella piratdagen, Skolmjölkens dag eller Internationella Caps lock-dagen jämsides med Våffeldagen, Lucia och andra högtider. Kanske är webbsidans förmodade tillförlitlighet en blandning av acceptans inför och/eller längtan till många av temadagarnas karnalistiska inslag blandat med uppgivenhet inför den kognitiva dissonans som möjligen sker i individuella reflektioner över högtidlighållandets relevans.

”Det var ett experiment för att se om vi kunde skapa en högtid” skriver Niklas Freidwall i chatten till mig. ”Sedan den initiala lögnen har vi dock alltid berättat sanning om att det hela är påhittat för att göra något roligt av en gråtrist årstid.”⁷ Tillsammans med en dåvarande kollega, Sanna Krantz, tog han initiativet till att försöka skapa en högtid och hävdade till en början en historisk koppling och kontinuitet för att legitimera firandet. Men, skriver Niklas, ”det är verkligen en snöboll som växt sig stor. Det hela är nog tack vare temadagar.se”. Niklas verkar både förvånad och ödmjuk inför den stora uppmärksamhet *Sten Stures ben* gett och när jag frågar honom om jag kan arkivera vår konversation i arkivet svarar han: ”Ja lägg gärna detta i arkivet. Det är viktigt att vi inte bidrar till fake news eller då snarare fake history”.

Således hittas nu *Sten Stures ben* i Folklivsarkivets samlingar: en chattkonversation mellan mig och Niklas Freidwall om ett högtidlighållande som lämnat sina skapare och rullat vidare på egen hand genom temadagar.se och rakt i famnen på allmänhet, media och ett antal kulturinstitutioner som skrivit om den med hänvisning till en historisk kontinuitet. Någon eller några har satt sin tillit till temadagar.se. Andra har satt tillit till sin trygghetszon, vare sig den bestått av en vän eller yrkeskollega. Ett misstag många begått i ett drömande ögonblick. Också den akademiska världen skapar en trygghetszon med hög förväntan på kvalité i källkritik där felaktigheter kan komma att kopieras och återupprepas tills någon eftersöker originalkällan. Trygghetszonen vaggar till sömns. Många nödvändiga och viktiga åtgärder vidtas idag för att bekämpa ”fake news” bland annat skapandet av symboler eller visuella verifieringstämplar som ska garantera innehållets giltighet. Risken är att man flyttar problemet till att skapa en falsk trygghet till symboler och andra visuella tecken som kan kopieras och missbrukas och

där förtroendet för myndigheten eller institutionen som avger omdömet förutsätts. Vi är tillbaka igen, på att söka från flera av varandra oberoende källor som gärna får stoltsera med transparens. Att läsa ur källor, om källor och att inte överlämna beslutet till någon annan. För att ändå ibland somna till i ett obehagligt ögonblick. Kanske rent av som ett val, för att vi vill drömma oss bort "I want to believe" efter den numera klassiska devisen "Ja skiter i att det är fejk det är för jävligt ändå".

NÅGRA ORD TILL MIN KÄRA TRADITION, IFALL JAG HADE NÅGON – EN ÖVERLEVNASGUIDE

Hade högtidlighållandet av *Sten Stures ben* kunnat spåras tillbaka till medeltidens sista skälvande minuter för att idag firas med hjälp av snöbollskastning som efterföljts av chokladbollar, skulle den kunna studeras som ett praktexemplar för överlevnad; en tradition med hälsosam överlevnadsinstinkt som anpassat sig till den svenska socker- och specifikt fikakulturen för att därmed kunna fortsätta sitt segertåg efter svenskarnas nederlag vid Bogesund. Möjligen skulle den idag stå inför en klimatomställning. *Sten Stures ben* var ett experiment att skapa en ny tradition som till en början hävdades från falska förutsättningar. Men om vi stått inför ett bruk i begynnelse vars kärnvärden är förankrade, går det att förutse utgången? Det går att peka ut några faktorer för en lyckad etablering, spridning och kontinuitet. Det här är mina råd till en tradition på tröskeln till världen – en överlevnadsguide.

- Fundera över småskjut och infiltrera andra kulturlager; ta hjälp av upptrampade stigar och bygg ditt tempel där ett annat stått. En tradition startar någonstans men aldrig från ett ingenting.
- Stå stolt i dina skor och räds ingen absurditet. Traditioner har inget ansvar för logik. Traditionsanhängare äter bröst^a, imiterar grodor, slåss med- och badar i tomat, återskapar försvunna källor och klär sig frivilligt ut till behörade varelser, skräckinjagande nog att skrämman slag på det mest förhärdade hjärta.
- Ta leken på allvar.
- Mat är nästan ett måste, och gärna något sött. Lär av Kanelbullens dag, en av de mest framgångsrika temadagarna i nutid. Kraften och sambandet mellan högtidlighållande samt mat och dryck visas genom äldre benämningar av livets högtider med "öl" som efterled; barnsöl, dopöl, begravningsöl, et cetera.
- Du kan överleva utan alkohol, dans och musik. Men varför försöka?
- Etablera dig i en miljö med hög status och åk rutschkana nerför. Det motsatta är betydligt svårare.
- Infiltrera barnen, din stora chans till överlevnad.
- När du infiltrerar barnen, ta med en muta. Metoden fungerar även utmärkt på vuxna.

- Din etablering och överlevnad underlättas av produktkonsumtion. Välj starka och allmänmännsliga värden som lätt kan förflyttas till nya produkter över tid.
- Välj din tidsmässiga que efter noggrant övervägande.
- Ditt värde anses öka med åldern. Som kärnvärde kan ålder allena likväl inte livnära dig.
- Håll dig aktuell: det sista och kanske viktigaste rådet. Öva upp din förmåga att inkorporera och omvandla inspiration från andra kulturer med nya sätt att uppleva dig. Träna upp en akrobatik i att upplevas som kontinuerlig med omärkbar dock ständig förändring. Var beredd på att en snabb förändring kommer att upplevas som ett hot mot din överlevnad av dina anhängare, trots att den i själva verket garanterar den.

Har bristande källkritik skapat en ny tradition? Huruvida *Sten Stures ben* har en framtid som tradition återstår att se. Avklädd sin påhittade historiska kontinuitet framstår den som ett bräckligt bygge på en skör gren upprätthållen av webbsidan temadagar.se.

Och Sten Stures ben? Sten Sture den yngres ben sköts sönder av en kanonkula under slaget vid Bogesund den 19 januari 1520. Han avled i sviterna av skadan den 3 februari på väg mot Stockholm där han begravdes. Hans kvarlevor grävdes upp för att på Sankt Mårtens afton den 10 november forslas tillsammans med liken från de avrättade i Stockholms blodbad till Södermalm för att brännas, en postum bestraffning av den nyttillträdde kungamakten.

NOTER

1. Dalademokraten, publicerad 17 januari 2015.
2. En tradition omfattas alltid av minst två och kan på så sätt aldrig sägas vara "individuell".
3. Temadagar.se, hämtat den 17 november 2020, artikeln om Sten Stures ben sannolikt publicerad 2010.
4. Om temadagar.se <https://temadagar.se/>, hämtat den 17 november 2020
5. 2009 samt två gånger 2011 där motiveringen för radering av de senare formuleras enligt standard "Innehållet förklarar inte ämnets relevans". Wikipedia har till dags dato ännu ingen artikel om Sten Stures ben.
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Ten_things_you_may_not_know_about_Wikipedia, hämtat den 17 november 2020.
7. Messengerchatt med Niklas Freidwall, 21 januari 2020.
8. Eller, åter bakverk som föreställer bröst. Exemplet i omnämnd ordning refererar till bakelsen Cassatella di sant'Agata, dansleken Små grodorna, La Tomatina i Buñol, källfesten på Bornholm och krampustraditionen.

REFERENSER

Publicerade källor i urval

Affärsliv. 2017. Nya utmaningar för ettorna. [ONLINE] Tillgänglig från: <https://affarsliv.com/nyheter/vastervik/nya-utmaningar-for-ettorna-om4570020.aspx>. [Hämtat 19 November 2020].

Dagens nyheter. 2012 och 2013. Sten Stures ben. [ONLINE] Tillgänglig från: <https://www.dn.se/arkiv/namn-och-nytt/sten-stures-ben/>. [Hämtat 17 November 2020].

Dalademokraten. 2020. Glöm inte Sten Stures förlorade ben! [ONLINE] Tillgänglig från: <https://www.dalademokraten.se/artikel/glom-inte-sten-stures-forlorade-ben>. [Hämtat 17 November 2020].

Lunds universitetsbibliotek (2019) [Facebook] 19 januari. Du glömmer väl inte bort att fira... Tillgänglig från: <https://www.facebook.com/UBLund/posts/2522950084398668>. [Hämtat 17 November 2020].

Medeltidsmuseet (2020) [Facebook] 18 januari. Familjevisning – Stures ben. Tillgänglig från: https://www.facebook.com/events/2500058103364978/?post_id=2500058173364971&view=permalink. [Hämtat 17 November 2020].

Sala Allehanda. 2013. Hedra Sten Stures avskjutna ben. En av våra mer udda svenska högtidsdagar hedrar minnet av ett kapat ben. [ONLINE] Tillgänglig från: <https://www.salaallehanda.com/artikel/hedra-sten-stures-avskjutna-ben>. [Hämtat 17 November 2020]

Sten Stures ben 2010. [Facebookgrupp] Skapad 18 januari 2010. Tillgänglig från: <https://www.facebook.com/groups/242845393478/about> [Hämtat 17 November 2020].

Sveriges radio. 2011. Sten Stures ben - en tradition.... [ONLINE] Tillgänglig från: <https://sverigesradio.se/artikel/4300364>. [Hämtat 17 November 2020].

Södermanlands nyheter. 2017. När fikabehovet inte känner några gränser. [ONLINE] Tillgänglig från: <https://sn.se/nyheter/nar-fikabehovet-inte-kanner-nagra-granser-sm4673321.aspx>. [Hämtat 17 November 2020].

Temadagar.se. (2020). Sten Stures ben. [ONLINE] Tillgänglig från: <https://temadagar.se/?s=sten+stures+ben>. [Hämtat 17 November 2020].

Västarvet (2020) [Facebook] 18 januari. Föreställ dig imorgon är det 1527. Imorgon är det dags att fira Sten Stures ben... Tillgänglig från: Sidan är inte längre tillgänglig. [Skärmdump tagen 23 januari 2020].

Opublicerade källor

Areskoug, Mats 2020. E-post korrespondens, 21 januari 2020

Freidwall, Niklas 2020. Messengerchatt den 21 januari 2020.

Uppdrag för Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar

Folklivsarkivet fångar vardagen åt morgondagen

BAKGRUND

Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar är ett traditionsarkiv som sedan starten 1913 varit del av Lunds universitet, under lång tid som en del av etnologiska institutionen. Skånes musiksamlingar startade 1981 efter initiativ av skånelandstingens kulturorganisation, och materialet tillfördes Folklivsarkivet 1991. Sedan 2012 är arkivet en självständig enhet inom Humanistiska och teologiska fakulteterna. Folklivsarkivet bedriver dokumentation och insamling i egen regi och i samverkan med forskare och studenter och tillgängliggör sitt material för breda grupper av användare. Samlingarna består i huvudsak av kulturhistoriska och etnologiska dokument i form av berättelser, ljudinspelningar och fotografier och andra bilder, som är kunskapskällor om vardagen i både förfluten tid och nutid.

SYFTET MED FOLKLIVSARKIVET OCH SKÅNES MUSIKSAMLINGAR

Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar har ett dubbelt syfte, med inriktning dels mot den akademiska världen, dels mot kulturarvsfrågor i ett brett samhällsligt perspektiv.

Arkivet är en infrastruktur som främjar såväl forskning som utbildning genom att tillhandahålla forskningsstöd och erbjuda arkivering av forskningsdata och studenters insamlade material. Arkivet medverkar i undervisning och är en kunskapsresurs för studenter. Folklivsarkivet initierar och bedriver också egen forskning på såväl äldre som nyinsamlat material.

Arkivet är en kulturarvsaktör som aktivt samlar in, förvaltar, bearbetar och förmedlar kunskap som speglar människors vardagsliv i olika tider och sammanhang. Det material som finns vid Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar utgör en viktig del av universitets historiska arv. Det utgör resurser för hela samhällets förståelse av hur det förflutna påverkar samtiden

UPPDRAG

Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar ska:

- Vara infrastruktur för forskning och utbildning.
- Initiera och bedriva egen forskning.
- Långsiktigt förvalta, utöka och tillgängliggöra samlingarna, såväl fysiska som digitala.
- Initiera, samla in, bevara och synliggöra dagligt liv i Sverige genom berättelser och andra uttrycksformer.
- Bedriva utåtriktad och publik verksamhet och samverka med det omgivande samhället.
- Vara en del av universitetets kulturverksamheter och ha en aktiv roll i kulturarvssektorn.

Till Folklivsarkivet är knutet en referensgrupp som utses av fakultetsledningen. Dess roll är ge vetenskapligt stöd och rådgivning till verksamheten.

Författarpresentationer Upptecknaren 2020

Andreas Alm har en masterexamen i historia med ett särskilt intresse för humanioras historia. Han har som arkivassistent vid Folklivsarkivet sedan 2019 huvudsakligen arbetat med Nils Månsson Mandelgrens samling.

Lennart Börnfors är filosofie doktor i etnologi och f.d. bankdirektör. Han har under en lång rad av år arbetat med att identifiera människor och platser som finns i Martin Svenssons fotosamling.

Karin Gustavsson är fil dr i etnologi och verksamhetschef för Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar. Hon har tidigare publicerat flera artiklar och böcker med person- och lokalhistoriskt innehåll.

Markus Idvall är docent och lektor i etnologi vid Stockholms universitet, tidigare verksam i Lund. Han har i flera år forskat kring frågor om gränsfrågor och kommunikationer i Öresundsområdet.

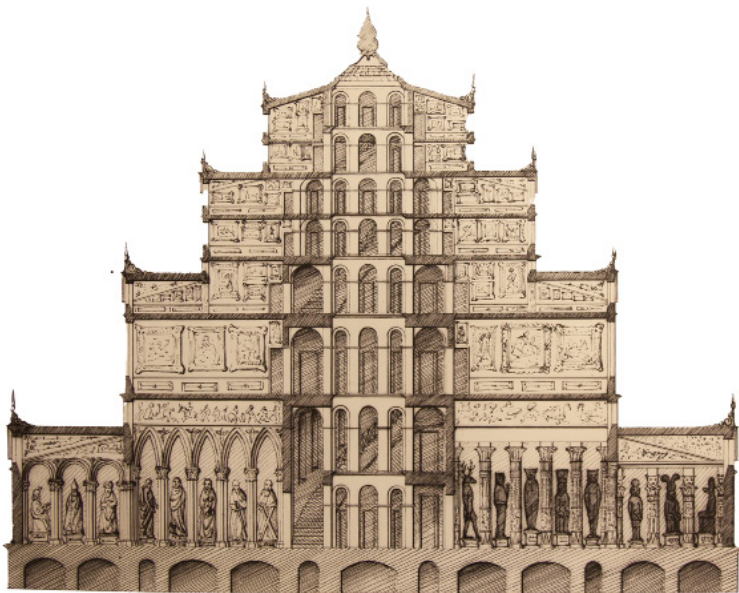
Gabi Louisedotter är arkivarie vid Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar och doktorand i folkloristik vid Åbo Akademi.

Jakob Löfgren är doktor i folkloristik och verksam som projektforskare vid institutionen för kulturvetenskaper på Lunds Universitet. Jakobs forskningsintressen rör berättande, folklore och populärkultur. Han är verksam inom noden för populärkulturforskning vid institutionen för kulturvetenskaper och undervisar i berättande, folklore och etnografiskt fältarbete i ämnet etnologi.

Patrik Sandgren är musikvetare och verksam som arkivarie på Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar vid Lunds universitet. Han intresserar sig både för musikaliska uttryck till fotboll och folkmusikhistoria och driver för närvarande dokumentations- och insamlingsprojektet Spelmansfamiljen Berndtsson.

Georg Welin, född i Genarp 1932, äldre broder till Karl-Erik Welin. Efter realen 1949 gick han på sjön men sadlade om och blev lärare. Har varit verksam i hembygdsrörelsen. Historia är hans favoritämne, historisk arkeologi hans passion. Aktuell med S:t Laurentius i Lund – ett historiskt drama i medeltidens gryning.

Robert Willim är forskare och lärare i digitala kulturer och etnologi vid Lunds universitet. Även verksam som konstnär.

ARKIVCHEF

Karin Gustavsson
Tel: +46462223135

ARKIVARIE

Gabi Louisedotter
Tel: +46462227568

ARKIVARIE

Patrik Sandgren
Tel: +46462223612

ARKIVARIE

Göran Sjögård
Tel: +46727393535

POSTADRESS

Folklivsarkivet med
Skånes musiksamlingar
Box 117
221 00 Lund

BESÖKSADRESS

Porfyrvägen 20
224 78 Lund

E-POSTADRESS

expedition@folklivsarkivet.lu.se

ISSN 1652-5086

UTGIVEN AV LUNDS UNIVERSITETS FOLKLIVSARKIV

Redaktörer: Karin Gustavsson och Gabi Louisedotter

LUNDS
UNIVERSITET

www.folklivsarkivet.lu.se/

LUNDS UNIVERSITET

Box 117
221 00 Lund
Tel 046-222 00 00
www.lu.se